

*Національна спілка краєзнавців України
Хмельницька обласна організація Національної спілки краєзнавців України
Хмельницька міська організація Національної спілки краєзнавців України
Центр дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України
Хмельницький обласний краєзнавчий музей
Державний архів Хмельницької області*

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 27

Хмельницький
2020

УДК 908 (477.43)
ББК 26.891 (4 Укр-4Хме)
Хме 65

*Друкується за ухвалою
Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту
історії України НАН України
Протокол № 4 від 9.07.2020 р.*

Рецензенти:

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ
Місінкевич Леонід Леонідович, доктор історичних наук, професор, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України

Голова редакційної колегії:

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор, голова Хмельницької
обласної організації НСКУ (голова), Почесний краєзнавець України;

Відповідальний секретар:

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий спів-
робітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСКУ, заслужений
працівник культури України, Почесний краєзнавець України;

Редакційна колегія:

Байдич Володимир Григорович, кандидат історичних наук, Голова ГО “Поклик
віків”, член НСКУ;

Брицька Олена Миколаївна, директор Хмельницького обласного краєзнавчого
музею, заслужений працівник культури України;

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент, голова Хмельницької
міської організації НСКУ, Почесний краєзнавець України (співголова);

Погорілець Олег Григорович, директор історико-культурного заповідника «Межибіж»,
член НСКУ, Почесний краєзнавець України;

Синиця Надія Миколаївна, заслужений працівник культури України, член НСКУ,
Почесний краєзнавець України;

Телячий Юрій Васильович, доктор історичних наук, професор, директор департа-
менту контролю у сфері вищої, фахової передвищої освіти і освіти дорослих Дер-
жавної служби якості освіти України (м. Київ), член НСКУ, Почесний краєзнавець
України.

Хме 65 **Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник** / [редкол.
Баженов Л.В. (голова), Блажевич Ю.І. (співголова), Єсюнін С.М. (відп.
секр.) та ін.] – Хмельницький : ФОП Стрихар А. М., 2020. – Вип. 27. – 198 с.

Збірник містить наукові та краєзнавчі дослідження членів Хмельницької міської
організації Національної спілки краєзнавців України та матеріали їх колег з інших регіонів.

Матеріали друкуються в авторській редакції.

Усі права захищено. Жодна частина цього збірника не може бути відтворена в будь-
якій формі або за допомогою будь-яких електронних або механічних засобів, включаючи
системи зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу видавця. Дозволяється
лише цитувати уривки статей з посиланням на автора.

© Автори публікацій, 2020

НАШ ЮВІЛЯР

ШОРОБУРА ІННА МИХАЙЛІВНА

*Балабуст Н.Ю.,
Блажевич Ю.І.,
Блажевич О.І.
м. Хмельницький*

ЗОЛОТОЛІТТЯ ІННИ МИХАЙЛІВНИ ШОРОБУРИ

У святі липневого буйноцвіття, на саму маківку літа освітянська та наукова громадськість Хмельниччини та всієї України відзначає славний золотий ювілей вельмишановної Інни Михайлівни Шоробури – ректорки Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, докторки педагогічних наук, професорки, член-кореспондентки Національної академії педагогічних наук України, Заслуженої діячки науки і техніки України, президентки Хмельницького територіального відділення Малої академії наук, лауреатки Хмельницької міської премії імені Богдана Хмельницького та Всеукраїнської премії «Жінка III тисячоліття» у номінації «Рейтинг».

Життєвий шлях нашої ювілярки розпочався 17 липня 1970 року в давньому і вічно юному місті Кам'янці-Подільському. Мати Інни Тамара Василівна, була учителькою від Бога, а батько Михайло Васильович Попович, був генерал-майором технічних військ, працював в Кам'янець-Подільському військово-інженерному училищі, потім багато років працював у системі держтехнагляду Хмельниччини. Молода сім'я невдовзі переїхала в місто Хмельницький, мама розпочала свою педагогічну діяльність в загальноосвітній школі №1 обласного центру, яку потім очолила і понад 20 років сіяла розумне, добре й вічне у серцях і душах молодих хмельничан. Цю ж школу протягом 1977-1987 років відвідувала і закінчила із золотою медаллю Інна Попович.

У сім'ї Поповичів завжди панував культ книги і юна школярка з перших класів поринула у прекрасний світ вітчизняної та зарубіжної літератури, а непересічні герої української, російської та іноземної класики стали для неї символом доброти, щедрості, самовідданості, відповідальності та любові до життя, до оточуючих людей, родичів, друзів та товаришів. Інтелігентна сім'я стала стимулом у виборі майбутньої професії і Інна після завершення навчання в школі стала студенткою географічного факультету Чернівецького державного університету ім. Ю. Федьковича. Тут мрії молодій дівчині про подорожі в екзотичні й таємничі місця планети, зустрічі з різноманітними людьми стали дійсністю. За роки навчання в університеті Інна закохалась в природу українських Карпат, підкорила Говерлу, об'їздила з друзями-однокурсниками всю Україну, Прибалтику, Російську Федерацію, вивчала географію багатьох країн світу, а маючи з цих пред-

метів ґрунтовні знання, не раз ставала призеркою всеукраїнських олімпіад серед студентів вищих навчальних закладів. Назавжди їй запам'яталася посьвята в географі-романтики, яка проходила в словнозвістних Карпатах, де покровителька Землі Гея благословляла молодих географів любити природу, оберігати її дари і захищати від нищення [1, с.199-205].

В 1992 році Інна Попович закінчила університет з відзнакою і розпочала свою педагогічну діяльність в школах №22 і №1 міста Хмельницького, де викладала географію і економіку. Енергійність, цілеспрямованість, працьовитість та глибокі знання допомогли їй завоювати авторитет і повагу серед колег та батьківської громадськості. До речі, професійному становленню молодого педагога-географа сприяв О.М. Галус, в ті роки – завідувач кабінету географії Хмельницького обласного інституту удосконалення кваліфікації вчителів (нині – проректор гуманітарно-педагогічної академії). Вихованці ж полюбили молоду географічку й за те, що вона часто організовувала з ними походи та екскурсії по рідному краю, знайомлячи їх не тільки з природними багатствами Хмельниччини, а й з азами туристичного краєзнавства.

1998 рік став рубіжним етапом в педагогічному зростанні Інни Михайлівни. Вона стала переможницею міжнародного конкурсу вчителів географії, що проходив в міжнародному дитячому центрі «Артек». Тут відбулося доленосне знайомство з членом журі, доктором педагогічних наук, кандидатом педагогічних наук, професором Анатолієм Сиротенком, який й надихнув її на активну участь в наукових педагогічних дослідженнях. У 2000 році вже Інна Михайлівна Шоробура стала переможницею міського та обласного конкурсу «Учитель року» в номінації «Географія». Вона цілеспрямовано працювала над підвищенням рівня викладання географії в школі, розробила програми роботи гуртків «Юні географи-краєзнавці» та «Юні геологи», підготувала посібник «Цікавий урок географії». Результатом такої науково-дослідницької роботи під керівництвом наукового керівника А.Й. Сиротенка став успішний захист кандидатської дисертації «Соціалізація старшокласників у процесі вивчення гуманітарних предметів» у квітні 2001 року, що відбувся на засіданні спеціалізованої вченої ради інституту педагогіки АПН України, в якій розроблено та обґрунтовано організаційно-педагогічні засади соціалізації старшокласників на сучасному етапі, в основу якої покладені принципи гуманізму, демократизму та основні принципи комплексної програми виховання В. Сухомлинського [2, с.5-10].

Захист дисертації дав новий поштовх в кар'єрному зростанні. У 2001 році, за пропозицією ректора Хмельницького гуманітарно-педагогічного інституту М.М. Дарманського, І.М. Шоробура очолила кафедру шкільної педагогіки та психології. Колектив кафедри під її керівництвом здійсню-

вав наукову, навчально-методичну, практичну, професійну та виховну підготовку фахівців початкової ланки освіти зі спеціальності «Початкове навчання» на чотирьох освітньо-кваліфікаційних рівнях: «молодший спеціаліст», «бакалавр», «спеціаліст», «магістр». За вагомі результати наукової та навчально-методичної роботи рішенням колегії Міністерства освіти і науки України їй було присвоєно вчене звання доцента кафедри шкільної педагогіки та психології.

Враховуючи високий рівень педагогічної майстерності, досвід наукової, навчально-методичної роботи, в 2006 р., за поданням ректора В.Є. Береки, І.М. Шоробура призначили на посаду проректора з навчальної роботи (згодом – першого проректора) Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії. На цій посаді значною мірою розкрився її організаційний талант педагога, науковця. Вона очолила методичне об'єднання викладачів педагогіки та психології вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації Західного регіону України, неодноразово входила до складу журі Всеукраїнських олімпіад з педагогіки, що проводилися серед студентів педагогічних вузів.

Не уявляючи свого життя без науки, Інна Михайлівна Шоробура напружено працювала над підвищенням рівня наукової кваліфікації. Результатом став успішний захист підготовленої нею дисертації на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук «Становлення та розвиток шкільної географічної освіти в Україні (XIX-XX століття)» зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки на засіданні спеціалізованої вченої ради 8 листопада 2007 року в Інституті педагогіки АПН України [2, с. 5-10].

Дисертаційне дослідження І.М. Шоробури було присвячено актуальній історико-педагогічній проблемі – становленню і розвитку шкільної географічної освіти в Україні (XIX – XX століття). В роботі вперше у вітчизняній історико-педагогічній науці здійснено системний аналіз теорії та практики розвитку шкільної географічної освіти в Україні, визначено і науково обґрунтовано етапи і тенденції її розвитку на основі детермінованого аналізу конкретно-історичних умов, схарактеризовано особливості становлення географічної освіти. Дисертація носить дослідницький характер, де автором досліджено широку джерельну базу, проаналізовано загальні тенденції розвитку та характерні особливості викладання географії в школах України XIX-XX століття.

Завдяки наполегливій роботі на посаді професора кафедри шкільної педагогіки та психології академії І.М. Шоробура домоглася вагомих результатів у навчально-виховній, методичній, організаційній діяльності як у професорсько-викладацькому складі вузу так і особисто. Тому рішенням колегії МОН України наприкінці 2008 р. їй присвоїли вчене звання професора кафедри шкільної педагогіки та психології.

На початку 2009 року інститут отримав статус академії, 3 червня 2009 р. І.М. Шоробура стала наймолодшим ректором за останні півстоліття існування вищої школи в нашому регіоні. Саме з цього часу І.М. Шоробура отримала можливість реалізувати творчі ідеї, плани та задуми щодо розвитку академії, єдиного в Україні вузу означеного профілю.

Виконуючі посадові обов'язки, І.М. Шоробура розробила дієву програму перспективного розвитку навчального закладу в контексті підвищення якості освіти, рівня навчально-методичного забезпечення, посилення кадрового потенціалу, поліпшення матеріально-технічної бази, виведення академії в число провідних вищих педагогічних навчальних закладів України, підвищення її рейтингу на всеукраїнському та міжнародному рівнях. Прикладом є співпраця з галузевими інституціями Національної академії педагогічних наук України, проведення на надзвичайно високому організаційно-представницькому рівні міжнародних, всеукраїнських, міжвузівських, регіональних науково-практичних конференцій, круглих столів, семінарів.

Науковий доробок Інни Шоробури складає понад 400 різноманітних досліджень і праць, однак серед них варто згадати найяскравіші творіння. Це одна з перших ґрунтовних монографій «Шкільна географічна освіта: історія, проблеми, перспективи», де авторка досліджує становлення та розвиток шкільної географічної освіти в Україні, аналізує логіку побудови предметів географічного циклу. В посібнику охарактеризовано основні етапи розвитку такої освіти в Україні, уточнено роль і місце предмета в навчально-виховному процесі сучасної школи і на цій основі сформульовано вимоги до системи шкільної географічної освіти.

Так, до 70-річчя від дня народження відомого науковця А.Й. Сиротенка у співавторстві з В.С. Берекою видано монографію «З любов'ю до життя», в якій йдеться про науковий доробок вченого, його нелегкий, тернистий життєвий шлях.

До 85-річчя від дня народження В.М. Шайноги світ побачила документальна повість «Талант, помножений на працю» (у тому ж творчому тендемі), де висвітлюється внесок педагога-практика, в минулому завідувачого облвно, в розвиток освітнянської галузі на Хмельниччині.

Вагома частка її праці є в документальному нарисі «Повернись живим додому, сину»

(співтворчість з В.С. Берекою та А.Й. Сиротенком), у якому розглядаються сторінки афганської війни (1979-1989), участь у ній України, подається трагічний календар загиблих воїнів-хмельничан, погляд молоді на події тих днів.

Навчально-методичний посібник «Козаком я мрію бути» (Берека В.С., Шоробура І.М.) висвітлює історію розвитку козацького руху, норматив-

но-правову базу функціонування козацтва України. Особлива увага приділяється українській козацькій педагогіці як складовій національного виховання в школі, впровадженню ідей козацької педагогіки в систему виховання українців. Видано також друком навчальні посібники: «Загальна педагогіка». Курс лекцій», «Дидактика. Курс лекцій» (у співавторстві з О.Л. Шквир), «Актуальні проблеми управління освітою» (у співавторстві з В.Є. Берекою).

І.М. Шоробура майстерно застосовує особистісно орієнтований підхід, який передбачає вміння педагога визначити такий стиль спілкування зі студентами, обрати з методів, форм, прийомів навчання і виховання саме ті, які з найбільшою ефективністю сприяли б розкриттю їхніх потенційних можливостей, нейтралізації негативних тенденцій їхнього розвитку, прилучає майбутніх учителів до гуманістично-моральних цінностей, інтелектуальних надбань людства [1, с.199-205].

Враховуючи складну політичну та економічну ситуацію в молодій незалежній державі, путінську агресію на Донбасі, анексію Криму, великих проблем в соціальній і гуманітарній сфері суспільного життя українців, Інна Михайлівна спрямувала зусилля колективу академії на становлення та розвиток волонтерського руху викладачів та студентів щодо постійної турботи про облаштування побуту бійців АТО і ООС, забезпечення їх необхідними речами, продуктами харчування, засобами особистої гігієни тощо.

Заклад співпрацює з науковими установами, оптимізовано видання всеукраїнських фахових збірників «Педагогічний дискурс», «Актуальні проблеми мистецької педагогіки», «Філологічний дискурс» та «Наукові записки». Видається газета студентського наукового товариства «Науковий вісник».

Академія стала базою для проведення ЗНО з української мови та літератури, математики, історії України, за що неодноразово отримувала подяку від Вінницького регіонального центру оцінювання якості освіти.

Основним завданням заклад вбачає органічне поєднання навчальної, наукової та творчої діяльності студентів; розвиток інформаційного забезпечення навчального процесу та інноваційних технологій.

Звісно, усі ці перспективи вимагають вирішення нагальних проблем. Нині розпочато створення репозитарію навчально-методичних посібників з мультимедійним супроводом, електронними навчально-методичними комплексами. Адже цього й вимагає європейський рівень освіти, до якого ми прагнемо.

Завжди на порядку денному і виховна робота. Без виховних заходів процес формування майбутнього вчителя неможливо уявити, тому тут постійно популярні конкурси ерудитів, літературні вікторини, фестивалі ху-

дожньої самодіяльності, присвячені різним подіям. Ми традиційно вивчаємо обряди, проводимо народні свята. Студенти постійно беруть участь у Міжнародному конкурсі «Новітній інтелект України», у Всесвітньому благодійному форумі «Добро починається з тебе» тощо.

Про активну творчу роботу в академії свідчить і той факт, що віртуальний студентський хор нашого закладу в липні 2020 року увійшов у першу п'ятірку переможців у міжнародному фестивалі-конкурсі «World Folk Vision», заснований мистецькою світовою спільнотою. Варто зазначити, що разом з Україною в фінальному конкурсному відборі змагалися Італія, Іран, США, Росія та Великобританія. Всього ж у конкурсі взяли участь 3950 учасників зі 115 країн світу.

Заклад постійно знаходить підтримку і розуміння у керівництва області, обласного центру, і це дуже важливо: освіта, будучи державною галуззю, особливо потребує державної опіки.

За роки свого ректорства Інна Михайлівна зуміла об'єднати і створити чудову команду своїх колег-однодумців, більшість з яких формувалися ще за часів керівництва М.П. Мельника, М.М. Дарманського, В.Є Береки. Однак в останні роки їх талант і надбання зросли в рази. За цей час стали справжніми майстрами своєї праці доктори педагогічних наук, професори проректор О.М. Галус, декан І.П. Яшук, зав. кафедрою, голова профспілкової організації Л.В. Зданевич, декан, доктор філософських наук, професор О.С. Полішук, декан, доцент Л.С. Пісоцька, кандидати наук, проректори В.І. Слюзко та О.П. Біницька та низка інших професіоналів – зав. кафедрами, провідних педагогів, студентських активістів тощо [3, с.17-29].

Інна Шоробура постійно перебуває в творчому пошуку, у вирі наукової роботи та громадського життя. Вона була депутатом обласної ради, заступником голови постійної комісії з питань науки та освіти, культури, молоді, спорту та туризму, обиралася членом Державної інспекції навчальних закладів України, член двох спеціалізованих вчених рад, науковим керівником дисертаційних досліджень, офіційним опонентом та експертом на захисті кандидатських та докторських дисертацій. Особлива її заслуга з відкриття спеціалізованої вченої ради з двох спеціальностей по захисту кандидатських дисертацій у Хмельницькій гуманітарно-педагогічній академії. Педагогічна громадськість України високо оцінила її талант педагога, науковця. Інна Михайлівна дійсний член Академії науки вищої освіти України (2019 р.). За період з 2010 по 2020 роки вона створила наукову школу, має 14 аспірантів. І.М. Шоробура подає особистий приклад викладачам вузу в активізації форм навчальної, наукової, методичної роботи. Як вже зазначалось, впродовж 1999-2020 рр. за її авторством вийшло друком понад 400 різноманітних наукових, навчально-методичних праць. З поміж них варто виокремити 6 монографій, 29 навчально-методичних посібни-

ків, 11 науково-популярних видань, понад 250 статей у збірниках наукових праць, матеріалах конференцій. Вагомий внесок як учений вона зробила в дослідження історії української географічної освіти, як викладач-методист – у дослідження педагогічного менеджменту, загальних проблем дидактики, основ педагогічної майстерності, проблеми нової української школи. Відвідавши більше 40 країн, І.М. Шоробура впроваджує в систему роботи академії кращий світовий, європейський досвід реформування, та розвитку освіти, науки і культури.

Особливий карантинний стан останнього часу, починаючи з 12 березня 2020 р., поставив на порядок денний нові завдання перед керівництвом академії, викладачами, студентами, технічними працівниками. В цих складних умовах керівництвом академії, насамперед Інною Михайлівною Шоробурою, а також проректорами, деканами, зав.кафедрами були розроблені і втілені різні розпорядження ректорки щодо навчально-виховного процесу в онлайн-режимі, ролі і місця викладачів, старост груп, студентів в період пандемії коронавірусу, проведення занять, заліків, екзаменів та ЗНО.

Водночас, під керівництвом Інни Михайлівни, в академії розгорнулась широка підготовка до відзначення в 2021 році 100-річчя від дня заснування нашого навчального закладу. Плани визначені амбітні: оновлення корпусів, кафедр, кабінетів, лабораторій, аудиторій, підготовка наукових та виховних заходів тощо.

За сумлінну працю, вагомий внесок у розбудову національної школи, педагогічної науки І.М. Шоробура удостоєна високого державного звання Заслужений діяч науки і техніки України, нагороджена нагрудними знаками «Відмінник освіти України», «За наукові досягнення», «В.О. Сухомлинський», медаллю Національної академії педагогічних наук України «К.Д. Ушинський», М.М. Дарманського «За наполегливість у науці», грамотами Міністерства освіти і науки України, обласної ради та багатьма іншими відзнаками. У 2016 р. вона була нагороджена Всеукраїнською премією «Жінка III тисячоліття» у номінації «Рейтинг» [4, с.134-135]. Як вже зазначалося, нещодавно вона стала член-кореспонденткою Національної академії педагогічних наук України.

Займаючи відповідальну керівну посаду, І.М. Шоробура є прикладом для колег та родини. Вона щаслива дружина, любляча мати, турботлива бабуся, пишається дочкою Олесею, двома внуками та зятем.

Відзначаючи нині цей славний золотий ювілей, необхідно зазначити, що такі знамені дати тих, хто обрав для себе професію сіяти добре, розумне, вічне, завжди асоціюються в нашій уяві з вічнозеленою нивою, виплеченою довгими роками талантом мудрості, зарядженої позитивною енергетикою, людини. Такою Людиною з великої літери для нас, авторів цієї

статті, стала нинішня ювілярка Інна Михайлівна Шоробура. Адже нині її багатий життєвий шлях освітянки і науковиці високого класу, української патріотки, високопрофесійного керівника, справжнього наставника і наукового порадиця десятків магістрантів і аспірантів, надійного колегу і друга увінчує золотий сніп, де сонцем, добротою, щирістю і мудрістю відсвічують 50 добірних колосків, 50 повноцінних літ.

Тому вітаючи із Золотим Славноліттям Інну Михайлівну Шоробуру, ми низько вклоняємось їй за те, що Вона – Вчителька від Бога, Вона – Майстер своєї справи, Вона – Людина для всіх нас, Вона – чарівна Жінка і вірна Подруга. Як кажуть в народі, така педагогічна і наукова діяльність, такий славна життєва доля – це прекрасна пісня, у якої є початок, але ніколи не буде кінця, бо її підхоплять і понесуть далі в майбуття, в щоденне життя її колеги, вихованці і послідовники.

Водночас бажаємо золотій ювілярші, народженій в найкращу пору року, щоб її подальша життєва доля завжди квітнула весняним буйноцвіттям, наповнювалась літнім букетом різноманітних квітів, медовим трунком і повноцінним колосом, переливалася осіннім золотом і багрянцем, відзеркалювалася зимовими морозними візерунками, а чиста криниця її душі завжди повнилася вірою, надією, любов'ю, здоров'ям і успіхом – одвічними оберегами людського щастя. Нехай її доброта, душевність, мудрість і увага до людей та їх проблем повертається до неї сторичею в майбутніх справах і в житті. З роси і води вам, вельмишановна Інно Михайлівно, на многії і благії літа!

Джерела та література

1. Зданевич Л.В., Фільваркова О.І. Окриленість її душі (штрихи до портрета І.М. Шоробури) //Духовні витоки Поділля: Жінки в історії краю: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 1 березня 2012 р.), Хмельницький: ПП Заколотний, 2012. С. 199-205.

2. Телячий Ю.В. І.М. Шоробура – науковець, педагог-управлінець.// Інна Михайлівна Шоробура: бібліограф. покажчик/ упоряд. Л.В. Дитинник.- Хмельницький: РВВ ХГПА, 2010. С. 5-10. (Серія «Бібліографія вечних Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії», вип.3).

3. Особистий архів Блажевича Ю.І. Папка «Гуманітарно-педагогічна академія: викладачі та студенти». – с. 17-29.

4. Інна Михайлівна Шоробура. Успішна жінка у політиці, бізнесі, юриспруденції, медицині, науці, культурі, громадському житті. – Київ: Статус-Україна, 2018. Вип. ІХ.- С. 134-135.

Публікації про І.М. Шоробуру

1. [Про І. М. Шоробуру]. Літопис сучасної освіти і науки України: «Інститут педагогіки НАПН України: 90 років історії звершень» / редкол.: Ю. А. Шеремета (голов. ред.) [та ін.]. Київ: Альфа-Віта, 2016. С. 68.
2. [Шоробура Інна Михайлівна]. Лауреати міської премії імені Богдана Хмельницького у галузі історії, культури, мистецтва (1994-2013 роки): біобібліограф. довідник до 20-річчя з часу заснування премії. Хмельницький: Сторожук О. В., 2014. С. 65.
3. Гостинна Д. Знакові віхи поступу в освіті, науці та культурі. Подільські вісті. 2012. 9 жовт. (№ 149-150). С. 3.
4. Зданевич Л. В., Фільваркова О. І. Окриленість її душі (штрихи до портрета І. М. Шоробури). Духовні витoki Поділля: жінки в історії краю: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 1 берез. 2012 р.). Хмельницький: ПП Заколотний М. І., 2012. С. 199—205.
5. Інна Михайлівна Шоробура: біобібліографічний покажчик / упоряд. Л. В. Дитинник. Хмельницький: РВВ ХГПА, 2010. 32 с. (Серія «Бібліографія вчених Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії»; вип. 3).
6. Інна Михайлівна Шоробура: біобібліографічний покажчик / упоряд. Л. В. Дитинник. 2-ге вид., допов. Хмельницький: ХГПА, Бібліотека, 2015. 94 с. (Серія «Бібліографія вчених Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії»; вип. 6).
7. Інна Михайлівна Шоробура. Успішна жінка у політиці, бізнесі, юриспруденції, медицині, науці, культурі, громадському житті. Київ: Статус-Україна, 2018. Вип IX. С. 134-135.
8. Інна Шоробура – науковець, публіцист. Хмельницький в іменах: прозаїки, поети, журналісти: біобібліограф. довідник / уклад.: В. Дмитрик, Є.Семенюк. Хмельницький: Вид-во Алли Цюпак, 2006. С. 151.
9. Мовчан А. Ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії: «Навчати інших – престижно і благородно». Теленавігатор. 2013. 12 верес. (№ 37).
10. Разуваєв В. Відкрився новий Університет громадських лідерів. Проскурів. 2014. 18 груд. (№ 52). С. 5.
11. Слободянюк Т. В академію, на ярмарок, за... вчителями. Подільські вісті. 2012. 6 берез. (№ 33-34). С. 1.
12. Телячий Ю.В. І.М. Шоробура – науковець, педагог-управлінець. Інна Михайлівна Шоробура: біобібліограф. покажчик / упоряд. Л. В. Дитинник. Хмельницький: РВВ ХГПА, 2010. С. 5–10. (Серія «Бібліографія вчених Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії»; вип. 3).
13. Фільваркова О. І. Інна Михайлівна Шоробура. Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія в особах. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2006. Т 1. С. 332—337.
14. Хазанович І. Вчитель у часі, вчитель у просторі – життєвому, людському – є вічним. Пульс. 2010. 21 січ. С. 2: фот.

МИТТЕВОСТІ ЖИТТЯ ЮВІЛЯРКИ

З чоловіком і донькою, 2013 р.

У родинному колі

Відкриття музею геральдики ХГПА, 2012 р.

Урочне відкриття стадіону академії, 2016 р.

*Виступ ректора на студентській науково-практичній конференції
«Студентська молодь у педагогічній науці», 2016 р.*

*Голова президії Всеукраїнської науково-практичної конференції
«Духовні витоки Поділля», 2017 р.*

*Виступ на Всеукраїнському науково-практичному семінарі
“МИКОЛА ДМИТРОВИЧ ЯРМАЧЕНКО
І СУЧАСНА ІНКЛЮЗИВНА ОСВІТА”, 2018 р.*

Зустріч з ветеранами Другої світової війни, 2019 р.

ПОЧЕСНА ГРАМОТА

Правління Хмельницької міської організації
Національної спілки краєзнавців України
нагороджує цією Почесною Грамотою

**Шоробуру
Інну Михайлівну,**

ректора Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, доктора педагогічних наук, професора, члена-кореспондента Національної академії педагогічних наук України, заслуженого діяча науки і техніки України, члена міського осередку НСКУ за активну участь у краєзнавчому русі Хмельниччини і України, організатора і проведення наукових освітянських, історико-краєзнавчих і методичних конференцій різних рівнів, великій громадській діяльності на теренах краю та з нагоди 50-річчя від дня народження.

З глибокою шаною і повагою
Голова правління Хмельницької
міської організації НСКУ,
кандидат історичних наук, доцент,
Почесний краєзнавець України

Ю. Блажів

Ю. Блажівич

17 липня 2020 року
м. Хмельницький

ГЕРБ ІННИ МИХАЙЛІВНИ ШОРОБУРИ

Складові елементи, використані у гербі, підібрані із урахуванням наукового статусу, здобутків і заслуг армігера (власника герба) на ниві педагогічної освіти і науки.

Інна Михайлівна – ректор Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, педагог, науковець, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, заслужений діяч науки і техніки України, президент територіального відділення Малої академії наук, шанована і ушанована суспільством особистість.

Опис герба

У зеленому полі ромбовидного щита – синій пояс, обтяжений трьома малими поясами (білий, зелений, білий), з білою (срібною) відкритою книгою у главі і срібними (білими) крилами із золотим ключем між ними у підніжжі герба.

Щит накладено на білий (срібний) картуш та увінчано чотирикутною академічною шапкою.

Обабіч щита – обрамлення із двох зелених лаврових гілок.

Девізна стрічка білого (срібного) кольору з текстом на латині: «Disce sed a doctis, indoctos ipse doceto». «Вчися у вчених, невчених навчай сам».

Пояснення символів

Ромбовидний щит у світовій геральдиці використовується тільки у жіночих гербах.

Синьо-біло-зелено-біло-синій щитовий пояс увібрав у себе кольори прапора Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, в стінах якої, в основному, відбулося формування професора Шоробури як науковця і талановитого керівника.

Книга – символ мудрості, знань, навчання, освіти.

Крила – символ руху, швидкості, легкості, підйому, польоту думки, уяви, одухотвореності, свободи інтелекту та натхнення. Крила символізують захист і опіку («взяти під крило»).

Золотий ключ – символ могутності і влади над простором, енергією, інформацією, над людиною і подією. У геральдиці ключі часто виступають як емблема посадових осіб та міст.

З ключем пов'язано багато метафоричних виразів: «ключ до знань», «ключ до серця», «ключ до багатства», «ключ до щастя». Усім відомий «Золотий ключик» – казковий образ, що символізує набуття щастя.

Чотирикутна шапка – стала знаковим символом вченої ступені і рівня отриманих знань. У давніх університетах Кембріджа і Оксфорда, де вона була використана вперше, право носити її мали лише ті викладачі та студенти, які виділялися особливими заслугами перед університетом.

Лавр (повна назва лавр благородний) (лаврова гілка, лавровий вінок) – символ мудрості, величі, слави і перемоги. Лавр в геральдиці є натуральною негеральдичною фігурою, яка набула широкого використання у міжнародній, державній, регіональній, територіальній, родовій і приватній геральдиці. У Стародавній Греції лавровий вінок став нагородою для тих, хто досяг вершин слави (лауреат (від лат. laureatus) означає «увінчаний лавром»).

Зелений колір – символ багатства, достатку, любові, дружби, вічливості, виховання і честі, прагнення до перемоги.

*Автори герба:
Валентин та Сергій Ільїнські*

НАУКОВІ СТАТТІ

*Адамський В. Р.
м. Хмельницький*

ВИБОРИ ДО ВСЕРОСІЙСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ У ПРОСКУРІВСЬКОМУ ПОВІТІ

У статті аналізується організація виборчого процесу до Всеросійських Установчих зборів на теренах Прокурівського повіту Подільської губернії. Вперше у вітчизняній історіографії оприлюднюються виборчі дільниці для голосування та наводяться результати голосування в повіті у розрізі всіх суб'єктів виборчого процесу.

Ключові слова: Установчі збори, Прокурівський повіт, виборча кампанія, Поділля, виборчі списки, політичні партії, громадськість.

Початок ХХ ст. в історії Російської державності був характерним тим, що внаслідок революційних рухів 1905-1907 рр. відбулася еволюція форми правління – абсолютистська монархія поступилася місцем конституційній. Однак такий стан був зафіксований ненадовго. У лютому 1917 р. відбувся черговий вибух, який призвів до падіння самодержавства та встановлення в країні республіканського ладу.

Після зречення Миколи II та відмови від наслідування влади великим князем Михайлом Олександровичем 2 березня 1917 р. владні важелі перейшли до Тимчасового уряду, який очолив князь Г. Львов. Останній формувався на період до скликання Установчих зборів, які мали визначити форму правління Російської держави [1]. За декілька днів, а власне 6 березня, звертаючись до усіх громадян, Тимчасовий уряд задекларував, що «вживаючи заходи спрямовані на захист країни від зовнішнього ворога, уряд наразі вважає своїм нагальним обов'язком відкрити шлях до вираження народної волі щодо способу правління та скличе у можливо найкоротший термін Установчі збори на основі прямого, рівного і таємного голосування...» [2].

Від того часу минуло вже понад сто років, і стільки ж часу проблема становлення парламентаризму в Росії є предметом осмислення істориків, політологів, соціологів та інших фахових гуманітарних середовищ. Однак чимало аспектів даної проблеми й до сьогодні залишається не вповні з'ясованими. Для того, аби просунутися на цій ділянці до об'єктивного розуміння процесів, необхідно спробувати дослідити організацію та перебіг виборчої кампанії на усіх теренах держави, включно з сільськими

громадами. І тут перед дослідниками відкривається чимале гносеологічне поле для провадження подальших наукових розробок. Зокрема, протікання виборів у повітах Подільській губернії до сьогодні висвітлено досить побіжно [3; 4; 5; 6; 7].

У пропонованій статті ставиться за мету на основі нових архівних документів та матеріалах періодики проаналізувати діяльність Проскурівської повітової комісії на предмет організації виборів до Всеросійських Установчих зборів. У цьому ж контексті ми оприлюднимо їхні результати в розрізі кожного суб'єкта виборчого процесу.

Порядок проведення виборів базувався на двох основоположних документах. 20 липня 1917 р. Тимчасовий уряд ухвалив I розділ «Положення про вибори». У вересні був підготовлений і опублікований Наказ по застосуванню розділу I «Положення про вибори», що детально пояснював застосування процедурних норм під час організації виборчого процесу [8].

Проскурівська повітова виборча комісія розпочала свою діяльність 25 вересня 1917 р. Її очолив голова з'їзду мирових суддів Д. М. Ципурдеев, а на рівні членів до складу увійшли мирові судді М. К. Чернявський та Л. А. Кругляк, представники повітової земської управи С. М. Полозов та В. В. Піонтковський і уповноважені міською управою М. І. Ставинський та І. П. Крель [9].

Уже наступного дня комісія, взявши за основу межі виборчих дільниць, що були сформовані для міських та земських виборів, затвердила розподіл Проскурівського повіту на виборчі дільниці. Подаємо їх мовою оригіналу, так як було видрукувано у спеціальному оголошенні [10]:

№ избира- тельного участка	Название города или волости и определе- ние территории участка	Место подачи голосов
	ГОРОД ПРОСКУРОВ	
1	1 и 4 районы: (старый город и кварталы 1, 2, 3, 4, 12, 13, 14, 15, 16, 17).	г. Проскуров
2	2 и 3 районы (кварталы 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 11 вис., 19, 20, 21 ланы при Каменецком переезде).	г. Проскуров
3	5, 6 и 7 районы (кварталы 18, 24, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 36, 35, 34, 25, 33, 41, 42, 23, 22 и 43).	г. Проскуров
4	8, 9 и 10 районы (кварталы – земская усадьба, 37, 38, 39, 40, 47, 48, 49, 50, 51, 55, 56, 57, 58, 59, 52, 53, 63, 62, 61, 64, 65, 67, 68, 69, 70, вокзал, сахарный завод, предместья и все хутора).	г. Проскуров
	САРНОВСКАЯ ВОЛОСТЬ	
5	с. Сарнов	с. Сарнов
6	с. Куровечка	с. Куровечка

7	с. Соломная	с. Соломная
8	с. Заиончики	с. Заиончики
9	с. Постоловка	с. Постоловка
10	м. Тарноруда	м. Тарноруда
11	с. Каневка	с. Каневка
12	с. Рыпная	с. Рыпная
13	с. Сербиновцы	с. Сербиновцы
14	с. Завалийки	с. Завалийки
15	с. Курники	с. Курники
16	с. Кривачинцы	с. Кривачинцы
17	с. Петриковцы	с. Петриковцы
18	с. Качуринцы	с. Качуринцы
19	с. Мочулинцы	с. Мочулинцы
20	с. Видава	с. Видава
21	с. Немиринцы	с. Немиринцы
22	с. Дахновка	с. Дахновка
23	с. Броневка	с. Броневка
	МАЛИНИЧСКАЯ ВОЛОСТЬ	
24	с. Малиничи	с. Малиничи
25	с. Кудринцы	с. Кудринцы
26	с. Режулинцы	с. Режулинцы
27	с. Россоше	с. Россоше
28	с. Высшие Волковцы	с. Высшие Волковцы
29	с. Низшие Волковцы	с. Низшие Волковцы
30	с. Карповцы	с. Карповцы
31	с. Ружичанка	с. Ружичанка
32	с. Ружичная	с. Ружичная
33	с. Гречаная	с. Гречаная
34	с. Шаровечка	с. Шаровечка
35	с. Мацьковцы	с. Мацьковцы
36	с. Волица	с. Волица
	ФЕЛЬШТИНСКАЯ ВОЛОСТЬ	
37	м. Фельштин	м. Фельштин
38	с. Фельштинская-Юридика	с. Фельштинская-Юридика
39	с. Нафтуловка	с. Нафтуловка
40	с. Доброгорщи	с. Доброгорщи
41	с. Олешковцы	с. Олешковцы
42	с. Жучковцы	с. Жучковцы
43	с. Хмелевка	с. Хмелевка
44	с. Немичинцы	с. Немичинцы

45	с. Райковцы	с. Райковцы
46	с. Андрейковцы	с. Андрейковцы
47	с. Гелетинцы	с. Гелетинцы
48	с. Москалевка	с. Москалевка
49	с. Верховцы	с. Верховцы
50	с. Новый-Свет	с. Новый-Свет
51	с. Тростянец	с. Тростянец
52	с. Старое Поречье	с. Старое Поречье
53	с. Матвейковцы	с. Матвейковцы
54	с. Басовка-Новосветская	с. Басовка-Новосветская
	ЧЕРНООСТРОВСКАЯ ВОЛОСТЬ	
55	м. Черноостров	м. Черноостров
56	с. Антоновка	с. Антоновка
57	с. Катериновка	с. Катериновка
58	с. Захаровцы	с. Захаровцы
59	с. Ставчинцы	с. Ставчинцы
60	с. Гриневцы-Полевые	с. Гриневцы-Полевые
61	м. Николаев	м. Николаев
62	с. Везденьки	с. Везденьки
63	с. Череповка	с. Череповка
64	с. Череповая	с. Череповая
65	с. Осташки	с. Осташки
66	с. Грузевица	с. Грузевица
67	с. Мартыновка	с. Мартыновка
68	с. Войтовцы	с. Войтовцы
69	с. Педосы	с. Педосы
70	с. Редкодубы	с. Редкодубы
71	с. Водычки	с. Водычки
72	с. Климовцы	с. Климовцы
73	с. Маниловка	с. Маниловка
	ПАШКОВЕЦКАЯ ВОЛОСТЬ	
74	с. Пашковцы	с. Пашковцы
75	с. Ходаковцы	с. Ходаковцы
76	с. Печиски	с. Печиски
77	с. Аркадиевцы	с. Аркадиевцы
78	с. Тирановка	с. Тирановка
79	с. Лезнево	с. Лезнево
80	с. Олешин	с. Олешин
81	с. Иванковцы	с. Иванковцы

82	с. Гриневцы-Лесовые	с. Гриневцы-Лесовые
83	с. Заречье	с. Заречье
84	с. Скаржинцы	с. Скаржинцы
85	с. Климашевка	с. Климашевка
86	с. Калиновка	с. Калиновка
87	с. Орлинцы	с. Орлинцы
88	с. Новые-Орлинцы	с. Новые-Орлинцы
89	с. Ходьковцы	с. Ходьковцы
90	с. Зарудье	с. Зарудье
	КУЗЬМИНСКАЯ ВОЛОСТЬ	
91	с. Слободка-Кузьминская	с. Слободка-Кузьминская
92	с. Новоселка	с. Новоселка
93	м. Кузьмин	м. Кузьмин
94	с. Веселец	с. Веселец
95	с. Шишковцы и Дахновка	с. Шишковцы
96	с. Калитинцы	с. Калитинцы
97	с. Лепибоки и Андреевка	с. Лепибоки
98	с. Хептинцы	с. Хептинцы
99	с. Бедриковцы	с. Бедриковцы
100	с. Варовцы	с. Варовцы
101	с. Журавлинцы	с. Журавлинцы
102	с. Кременная	с. Кременная
103	с. Остапковцы	с. Остапковцы
104	с. Радковица	с. Радковица
105	с. Турчинцы	с. Турчинцы
106	с. Борщовка	с. Борщовка
	ЯРМОЛИНЕЦКАЯ ВОЛОСТЬ	
107	м. Ярмолинцы	м. Ярмолинцы
108	с. Писаревка и Боснячина	с. Писаревка
109	с. Кадиевка	с. Кадиевка
110	с. Слободка-Кадиевская	с. Слободка-Кадиевская
111	с. Волудринцы	с. Волудринцы
112	с. Подлесный Олексинец	с. Подлесный Олексинец
113	с. Слободка-Олексинецкая	с. Слободка-Олексинецкая
114	с. Польный Олексинец	с. Польный Олексинец
115	с. Жищинцы	с. Жищинцы

116	с. Сказинцы	с. Сказинцы
117	с. Новое село	с. Новое село
118	с. Высшая Томашовка	с. Высшая Томашовка
119	с. Низшая Томашовка	с. Низшая Томашовка
120	с. Новая Соколовка	с. Новая Соколовка
121	с. Старая Соколовка	с. Старая Соколовка
122	с. Глушковцы	с. Глушковцы
123	с. Слободка-Глушковецкая	с. Слободка-Глушковецкая
	ЮРИНЕЦКАЯ ВОЛОСТЬ	
124	с. Александровка	с. Александровка
125	с. Богословка	с. Богословка
126	с. Выгнанка	с. Выгнанка
127	с. Войтовина	с. Войтовина
128	с. Гречаная	с. Гречаная
129	с. Жаглевка	с. Жаглевка
130	с. Зверховцы	с. Зверховцы
131	с. Иванковцы	с. Иванковцы
132	с. Куманов	с. Куманов
133	с. Куровка	с. Куровка
134	с. Кренцилов	с. Кренцилов
135	с. Мартынковцы	с. Мартынковцы
136	с. Малая Бубновка	с. Малая Бубновка
137	с. Рациборовка	с. Рациборовка
138	м. Сатанов	м. Сатанов
139	с. Сатановка	с. Сатановка
140	с. Спасовка	с. Спасовка
141	с. Сатановская Слободка	с. Сатановская Слободка
142	с. Юринцы	с. Юринцы
143	с. Покровка	с. Покровка
144	с. Литовка	с. Литовка
145	с. Гербановка	с. Гербановка
146	с. Сатановская-Юридика	с. Сатановская-Юридика
147	с. Кумановская-Юридика	с. Кумановская-Юридика
	ТРЕТЕЛЬНИКСКАЯ ВОЛОСТЬ	
148	с. Третьельники	с. Третьельники

149	с. Криштофовка	с. Криштофовка
150	с. Зеленая	с. Зеленая
151	с. Бокиевка	с. Бокиевка
152	с. Медведовка	с. Медведовка
153	с. Павликовцы	с. Павликовцы
154	с. Хоминцы	с. Хоминцы
155	с. Дзелинче	с. Дзелинче
156	с. Баглаи	с. Баглаи
157	с. Юхимовцы	с. Юхимовцы
158	с. Бубновка Великая	с. Бубновка Великая
159	с. Пахутинцы	с. Пахутинцы
160	с. Копачевка	с. Копачевка
161	с. Глядки	с. Глядки
162	с. Данюки	с. Данюки
163	с. Лапковцы	с. Лапковцы
164	с. Сергеевка	с. Сергеевка
165	с. Чабаны	с. Чабаны
166	с. Крачки	с. Крачки
167	с. Бочулинцы	с. Бочулинцы
168	с. Бубновка малая	с. Бубновка Малая
ШАРОВСКАЯ ВОЛОСТЬ		
169	с. Скаржинцы	с. Скаржинцы
170	с. Лехновка	с. Лехновка
171	с. Буйволовцы	с. Буйволовцы
172	с. Магнишовка	с. Магнишовка
173	с. Голохвасты	с. Голохвасты
174	с. Васильковцы	с. Васильковцы
175	с. Боднарровка	с. Боднарровка
176	с. Борбухи	с. Борбухи
177	с. Михалковцы	с. Михалковцы
178	с. Антоновцы	с. Антоновцы
179	с. Выхелевка	с. Выхелевка
180	с. Баламутовка	с. Баламутовка
181	с. Жилинцы	с. Жилинцы
182	с. Вербка-Деревяная	с. Вербка-Деревяная
183	м. Шаровка	м. Шаровка
184	с. Татаринцы	с. Татаринцы
185	с. Перегонка	с. Перегонка
186	с. Левковцы	с. Левковцы
187	с. Казиминок	с. Казиминок

	МАЛИНИЧСКАЯ ВОЛОСТЬ	
188	с. Малашовцы	с. Малашовцы
	ФЕЛЬШТИНСКАЯ ВОЛОСТЬ	
189	с. Корытна	с. Корытна

Слід наголосити, що ми подали список дільниць за виправленим зразком, що був віддрукований типографським способом і знаходиться на зберіганні в Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України. Однак в оприлюдненому варіанті виборчих дільниць, що був надрукований на шпальтах «Известий Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии», зазначалося 188 дільниць [11].

Достатньо швидко, а власне 2 жовтня 1917 р., перелік виборчих дільниць був доведений до відома громадськості. Жодних скарг на це рішення комісії зафіксовано не було [12].

Наступне питання, якому повітова комісія приділила чимало уваги, полягало у необхідності складання виборчих списків та з'ясуванні можливостей місцевих типографій в якомога коротший термін їх віддрукувати. У Проскуріві виборчими списками займалася міська управа, а в повіті – волосні виборчі комісії, які займалися формуванням дільничних виборчих комісій у складі чотирьох осіб. До 11 жовтня ця справа була завершена і списки знову ж таки опублікували для загального ознайомлення. Крім повітового центру, скарг на якість виконання цього завдання не поступало. Але й у Проскуріві вдалося залагодити звернення громадян шляхом внесення до виборчих списків відповідних змін [13].

Також повітова комісія розпорядилася перед міською та волосними виборчими комісіями виготовити виборчі скриньки з розрахунку одна скринька не більше як на тисячу виборців. Дозволялося виготовляти з дерева, картону або іншого твердого матеріалу з обов'язковою передачею дільничним виборчим комісіям. У повіті вони були виготовлені переважно з дерева [14].

Згідно рішення Всевибори термін подачі кандидатських списків в Подільському виборчому окрузі був продовжений до 20 жовтня 1917 р. Із 21 списку, які надійшли до окружної комісії, остання зареєструвала 16, що відповідали усім нормам чинного законодавства. Під № 1 на виборах виступав список Української партії соціалістів-революціонерів, Селянської спілки та Української соціал-демократичної робітничої партії, під № 2 – Єврейського національного виборчого комітету, під № 3 – Об'єднаної єврейської соціалістичної робітничої партії, під № 4 – Партії народної свободи (кадети), під № 5 – Загальноєврейського робітничого союзу «Бунд», під № 6 – Єврейського списку, під № 7 – Єврейської соціал-демократичної

робітничої партії «Поалей-Ціон», під № 8 – Краєвого польського списку, під № 9 – Трудової народно-соціалістичної партії і її прихильників, під № 10 – Партії соціалістів-революціонерів і ради селянських депутатів солдатів Південно-Західного фронту, під № 12 – Українського трудового, під № 13 – Народної трудової партії Ушицького повіту, під № 14 – Російської соціал-демократичної робітничої партії (меншовиків), під № 15 – Російської соціал-демократичної робітничої партії (більшовиків), під № 16 – Об'єданого польського списку. Крім того, під № 11 комісія зареєструвала виборчий список Сіоністської організації м. Кам'янця-Подільського, але в подальшому його зняла, позаяк він був поданий «через непорозуміння» [15].

З огляду на те, що папір для виготовлення виборчих карток був отриманий із запізненням, то їхній друк затягнувся до 22 листопада 1917 р. Крім першого виборчого списку, друк якого обчислювався сумою в п'ять карбованців за кожну тисячу екземплярів, решта списків за домовленістю із типографіями мала коштувати 2 карб. 50 коп. за тисячу примірників. 1, 3, 5, 7 і 8 списки друкувалися двома мовами, а інші лише російською [16].

Виборче голосування в Проскурівському повіті планувалося провести в тих самих приміщеннях, де відбувалося голосування на місцевих виборах. Здебільшого це були приміщення шкіл.

З метою роз'яснення виборчого законодавства та надання організаційної допомоги в проведенні виборів у повіті працював інструктор. Ним був К. Місевич. Свої обов'язки він виконував до 22 листопада 1917 р. [17].

Голосування на дільницях відбулося 3, 4 та 5 грудня 1917 р. Всього було визнано дійсними 95737 виборчих записок. Із них список № 1 набрав 67403 голоси, список № 2 – 5661, список № 3 – 922, список № 4 – 405, список № 5 – 1107, список № 6 – 45, список № 7 – 230, список № 8 – 1026, список № 9 – 40, список № 10 – 1351, список № 12 – 379, список № 13 – 22, список № 14 – 148, список № 15 – 7939, список № 16 – 59 [18].

Таким чином, виборча кампанія до Всеросійських Установчих зборів у Проскурівському повіті відбувалася із запізненням термінів, визначених Всевиборами, однак із дотриманням норм права. Тобто, зміщення термінів для різних виборчих процедур санкціонувалося відповідними рішеннями уповноважених органів. Голосування у Проскурівському повіті засвідчило меншу явку виборців на дільниці у порівнянні з місцевими виборами. У сільській місцевості переконливу перемогу здобув список № 1, репрезентований українськими есерами, Селянською спілкою та українськими соціал-демократами. Натомість у самому Проскуріві та у місцях дислокації військ певною підтримкою користувалися більшовики. Рівне ставлення виборців проявилось до національних виборчих списків.

Джерела та література:

1. Февральская революция 1917 года: Сборник документов и материалов / Сост. О. А. Шашкова; отв. Ред. А. Д. Степанский, В. И. Миллер. Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 1996. С. 154.
2. Там само. С. 176–177.
3. Комарніцький О. Б. Містечка Правобережної України і вибори до Всеросійських Установчих зборів наприкінці 1917 р. // Краєзнавство: науковий журнал. 2002. № 1-4. С. 86–89.
4. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. Містечка Поділля в добу Української революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА 2005. 320 с.
5. Спиринов Л. Россия 1917 год: Из истории борьбы политических партий. Москва: Мысль, 1987. 333 с.
6. Протасов Л. Г. Всероссийское Учредительное собрание: история рождения и гибели. Москва: Российская политическая энциклопедия, 1997. 368 с.
7. Зенич І. Підготовка виборів до Всеросійських Установчих зборів в 1917 р. в Подільській губернії // С. 338–345.
8. Там само. С. 338.
9. Положение выборной работы по Подольскому Округу. На 1 ноября 1917 года // Известия Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии. Винница. 1917. 1 ноября. № 16. С. 1.
10. ЦДАВО України. Ф. 1133. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 65.
11. Объявление // Известия Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии. Винница. 1917. 30 ноября. № 21. С. 2.
12. Положение выборной работы по Подольскому Округу. На 1 декабря 1917 года // Известия Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии. Винница. 1917. 20 декабря. № 28. С. 1.
13. Там само.
14. Положение выборной работы по Подольскому Округу. На 1 ноября 1917 года // Известия Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии. Винница. 1917. 1 ноября. № 16. С. 1.
15. Зенич І. Підготовка виборів до Всеросійських Установчих зборів в 1917 р. в Подільській губернії // С. 341.
16. Положение выборной работы по Подольскому Округу. На 1 декабря 1917 года // Известия Подольской окружной по делам о выборах в Учредительное Собрание Комиссии. Винница. 1917. 20 декабря. № 28. С. 1.
17. Там само.
18. Результаты выборов во Всероссийское Учредительное Собрание по доставленным в Окружную Комиссию сведениям к 9-му января // Вісти Подільської Окружної Комісії по справах виборів до Установчих Зборів Української Народньої Республіки. Вінниця. 1918. 9 січня. № 30. С. 4.

*Баженова С.Е.,
Баженів Л.В.
м. Кам'янець-Подільський*

**«СИН ПОДІЛЬСЬКОЇ ЗМЛІ, МИНУЛЕ ЇЇ ЛЮБИВ,
ВИВЧАВ І ОПИСУВАВ, А СКАРБИ ЇЇ ПОВАЖАТИ ВЧИВ»
(До 190-річчя від дня народження відомого історика,
письменника, лікаря Й.Й. Ролле)**

Аналізуються етапи життя і творчості поляка-подолянина Й.Й. Ролле (1830-1894 рр.), його праці з історії Правобережної України, головним чином Поділля, оцінюються їх внесок в історичну науку, літературу та медицину.

***Ключові слова:** Й.Й. Ролле, Др. Антоній Ю., Поділля, м. Кам'янець-Подільський, історія, краєзнавство, польська література, медицина, гігієна, дослідження, твори.*

Йосип Йосипович Ролле в житті Поділля другої половини ХІХ століття залишив поважний слід й таку велику творчу спадщину, яка вже слугує потребам суспільства і далі служитиме на віки. Так сталося, що він своєю невтомною працею, постійно мешкаючи в Кам'янці-Подільському, здобув визнання в світі, як письменник, публіцист, представник «української школи» в польській літературі ХІХ ст., учений, знаний історик України, краєзнавець Поділля, громадський діяч. Він був лікарем з науковим ступенем доктора медицини з психіатрії, членом історичної комісії Польської академії наук, членом-кореспондентом Познанського товариства друзів науки, Літературно-історичного товариства в Парижі, Подільського єпархіального історико-статистичного комітету, низки лікарських товариств у Європі та інших, Його подоляни шанобливо йменували Йосипом Йосиповичем Ролле (Ролле), у польських колах - Юзефом Антонієм, Антонієм Юзефом Ролле, відомий під літературними псевдонімами «Д-р Антоній Ю.», «Юзеф з Генрихівки», «Апполінарієм» та ін.). У вересні 2020 року громадськість України та Польщі відзначатиме 190-річчя від дня народження Й.Й. Ролле.

Й. Ролле належить до тих історичних і наукових діячів України і Польщі, визнання заслуг яких перед суспільством та в історіографії відбулося ще при їх житті, проте опісля добра пам'ять про них пройшла тернистий шлях забуття й утвердження в прийдешніх поколіннях. Зокрема, перші біографічні описи Й. Ролле були здійснені ще у 70-80-ті роки ХІХ ст. його колегами по перу Адамом Плугом (А. Петкевичем) [1] та В. Коротинським

[2], на початку ХХ ст. польським літературознавцем К. Жебровською [3], а в Україні - відомими істориками В. Антоновичем [4], Є. Сіцінським [5] й ін. У 20-80-ті роки ХХ ст. ця постать і його праці, як «буржуазного» історика, замовчувалися в радянській науці [6], проте твори його перевидавалися в Польщі і здійснювалися його біографічні [7] та історіографічні дослідження [8]. В добу незалежності України знову відкрився пізнавальний інтерес щодо Й. Ролле. Про його життєдіяльність та внесок у дослідження Поділля, Волині й Київщини опублікували ґрунтовні праці Л. Баженов [9], В. Прокопчук [10], О. Пажимський [11], особливо Вікторія Колесник [12], шаргородський краєзнавець А. Нагребецький [13] та ін. Співавторка цієї статті присвятила Й. Ролле дисертаційну роботу та видала наукові монографії [14; 15]. Однак зазначені публікації не вичерпують можливостей для подальшого вивчення всього комплексу життя і діяльності цієї визначної постаті.

Й. Ролле народився 30 вересня 1830 р. у с. Генрихівка (тепер с. Ролля) Шаргородського району Вінницької області в сім'ї орендатора невеличкого маєтку. Батько прославився тим, що на своїй землі розвів сортосад в 30 тисяч дерев і кущів, завів велику пасіку та займався фермерським господарюванням. Його родові коріння сягає Франції, з якої дідусь перейшов на військову службу до Речі Посполитої, тут залишився і згодом оселився на Поділлі. Батьки змалку привчили свого сина до читання літератури, прищепили любов до праці, виховали його інтелігентом. У молоді роки Ролле навчався у Немирівській, Вінницькій, Білоцерківській та Київській гімназіях. Його перекидали з одного в інший навчальний заклад з-за того, що він одного разу 1846 року, будучи учнем 5-го класу, на класній дошці написав крейдою «Vive la liberte!» («Хай живе свобода!»), за що відсидів у карцері, покараний різкими і визнаний режимом політично неблагонадійним [12, с.640-641]. За бажанням батьків, у 1850-1855 рр. навчався на медичному факультеті університету св. Володимира (нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка), брав участь у студентському русі, в хлопоманстві («ходіння в народ») для етнографічного вивчення життя і побуту українського села, був активістом польського земляцтва університету, завідував бібліотекою, товаришував з студентами В. Антоновичем (згодом істориком), який «завсіди водився з Ролле» [15, с. 128], Леонардом Совінським (уродженцем Поділля, одним з перших перекладачів польською мовою творів Тараса Шевченка), майбутніми відомими польським істориком Олександром Яблоновським, антропологом, професором Ягеллонського університету Ісідором Коперницьким, краєзнавцями Київщини і Волині Едвардом Руліковським, Мар'яном Дубецьким та чимало іншими [14, с.51], за що мав неприємності від київського генерал-губернатора і був під наглядом поліції.

Здобувши диплом лікаря, у 1855-1860 рр. працював у рідному краю лікарем у містечку Яришів Могилів-Подільського повіту (нині район Вінниччини), був домашнім лікарем у сім'ї свого опікуна та друга Я. Сулятицького, маршалка шляхти Подільської губернії. Водночас у ці роки Йосип Йосипович двічі відвідав Західну Європу, пройшов стажування в університетських клініках Німеччини (лікарня для душевно хворих у Саксонії) та Франції, в знаменитого паризького психотерапевта Жана Шарко та зібрав матеріали, підготував і захистив у 1860 р. дисертацію «Психічні захворювання» (опублікована в Петербурзі 1863 року), здобувши наукову ступінь доктора медицини й визначився як медик-психіатр та соціал-гігієніст [7, с.565].

Водночас, працюючи в Яришеві, він долучився до активного вивчення родинних архівів відомих магнатів і поміщиків Подільської губернії (головним чином матеріалів архіву Потоцьких у Тульчині), де зберігалися документи XV-XIX ст., і на їх основі став публікувати у 1857-1860 рр. свої перші літературні та краєзнавчі нариси і статті з історії Поділля, Середнього Подністров'я, про Могилівщину переважно на шпальтах варшавських часописів «Gazeta Codzienna» (вмістив нариси «Ядвісія», «Пан Домінік», «Бессарабія і околиця наддністрянська подільська»), «Gazeta Warszawska» (періодично друкував кореспонденції «З-над Дністра», оповідання «Опікун», «Календар Яворського» та ін.) [1, № 930]. Проба пера виявилася настільки вдалою, що Й.Й. Ролле запримітили редактори газет і журналів, стали з ним співробітничати і залучати до наукової та літературної діяльності й, таким чином, він став формуватися як історик, краєзнавець і письменник.

Незважаючи на запрошення очолити на його вибір медичні кафедри університетів Варшави, Парижа та інших європейських столиць, Й. Ролле з сім'єю назавжди переселився у 1861 р. до губернського міста Кам'янець-Подільського, де розквітнув його творчий талант і де здобув своє визнання. Тут він працював переважно вільно практикуючим лікарем й, за висловом Є. Сіцінського, зажив слави «лікаря від Бога» [5, с.518]. До його будинку в Старому місті, нині по вулиці Татарській, 2, щоденно стояли черги хворих кам'янчан та з різних куточків Подільської губернії і за її меж без різниці національностей і соціального статусу. В 1883 році він заснував у місті першу на Поділлі безплатну лікарню для бідних і десять років завідував нею та амбулаторією, був засновником у 1878 р. і секретарем місцевого відділення товариства Червоного Хреста, з 1885 р. – скарбником утвореного в місті відділення імператорського вільнолюбивого місіонерського товариства, інших благодійних інституцій [16, с.516]. Водночас виявив себе провідним діячем відомого в Європі Товариства подільських лікарів (1859-1865 рр. та відновленого з 1878 р.), був фундатором та завідувачем

першого на Поділлі краєзнавчого (медико-природничого та археологічно-го) музею при цьому ж товаристві (1860-1865) [17, арк. 70-71]. Як редактор і автор статей, причетний до видання польською мовою у Варшаві п'яти томів наукового збірника Товариства подільських лікарів «Матеріали до топографії і лікарської статистики Поділля» [18], які досі є цінним джерелом з історії медицини, санітарії, гігієни та краєзнавства Правобережної України. Одночасно Й. Ролле був діяльним членом державного Подільського губернського статистичного комітету та науково-краєзнавчого Подільського епархіального історико-статистичного комітету і підтримав ініціативу, коштами та наданням колекцій старожитностей заснування у 1890 р. м. місті Кам'янці-Подільському Давньосховища старожитностей (історичного музею), який функціонує в наші дні як державний історичний музей-заповідник [19].

Як історик та краєзнавець, Й. Ролле підготував рукопис книги «Історія Кам'янця-Подільського» (1866 р.), який зберігається в Центральному державному архіві України у м. Львові. У 1880 році він опублікував у Варшаві монографічне дослідження в трьох томах польською мовою «Замки подільські на молдовському прикордонні» [20], в якій у першому і другому томах викладена вперше в історіографії ґрунтовна історія Кам'янця-Подільського від найдавнішого часу до другої половини ХІХ ст. з описом пам'яток історії та культури міста, а в третьому – вміщені історичні нариси про Жванець, Миньківці, Бар, Ямпіль, Могилів-Подільський, Шаргород та інші міста і села, пам'ятки архітектури Середнього Подністров'я. Видання Й. Ролле й досі неперевершене в історичній науці, на жаль, не перекладене українською мовою. Крім того, він видрукував монографії і книги «Побужжя в ХVІІ і ХVІІІ ст. З історії польського землеволодіння на Брацлавщині» [21], «Полоніка. Матеріали з історії Польщі зібрані в творах російських (1700-1862)» [22], «Наречені кресові (окраїни)» [23], «Тадеуш Лешек Грабянка» [24], «По малих шляхах» [25] та чимало інших. Зокрема, у праці «По малих шляхах» автор подав докладні історико-краєзнавчі описи 25-ти міст, містечок і сіл Поділля, в тому числі Середнього Подністров'я, зокрема про його рідні Могилів-Подільський, Яришів, Шаргород, Немію, Лядаву тощо.

Упродовж 1875-1893 рр. Й. Ролле, як письменник та науковець, опублікував у Львові, Варшаві, Кракові 20 томів своєї тематичної серії «Історичні оповідання», в яких він з історичною достовірністю і документальністю та літературним хистом описав різні події в Правобережній Україні ХІV - першої половини ХІХ ст., створив галерею історичних портретів видатних діячів України, в тому числі Поділля, (нариси про Б. Хмельницького, І. Богуна, І. Підкову, С. Кошку, У. Кармалюка, Софію Потоцьку, графа-реформатора І. Мархоцького та інших), кращі з яких були перекладені

російською мовою і опубліковані у журналі «Киевская старина» (1880-ті – поч. 1890-х років) [14]. Він визначився як представник і діяч «української школи» в польській літературі другої половини XIX ст., дослідник і популяризатор історії та культури України.

Як лікар і поділлезнавець, Й. Ролле причетний до створення і друкування в Кам'янці-Подільському таких книг і наукових збірників: «Памятная книжка Подольской губернии» (1866), «Статистическое описание Подольской губернии» (1866), «Материалы для медико-топографического и гигиенического описания Подольской губернии» (1865), «Гигиенические очерки Подольской губернии» (1869), «Сборник сведений о Подольской губернии» (т. 1-3, 1880-1884), «Материалы для истории Подольской губернии» (1885) та інші. Зокрема, аналізуючи санітарно-гігієнічний стан селян та робітників підприємств Поділля у своїх працях та в звітах губернатору за наслідками власних обстежень краю, він стверджував: «більше чистого повітря, світла, якісної їжі і відпочинку... поліпшувати умови проживання, харчування і праці на виробництві, зменшити тривалість надмірного (12-14 годин) робочого дня...» [14, с. 132]. У своєму курсі лекцій «Популярна гігієна», яку Й. Ролле читав у Подільській духовній православній семінарії наприкінці 1860 – початку 70-х років, зокрема, зазначав: «В Ушицькому і Могилівському повітах, де тісні оселі розташовані переважно в глибоких, сирих і темних ярах уздовж берегів Дністра, видно, що там процвітає золотуха, артрит та інші хвороби» [26]. Більш ґрунтовно він висвітлює цю проблему в статті «Могилівський повіт (над Дністром) з медичного погляду», яку вмістив у польській газеті «Tygodnik Lekarski» (1862) [27]. Гостра критика Й. Ролле існуючих порядків у селах, на підприємствах, нестерпних умов праці найманих робітників, була виявом його високого громадянського обов'язку і принципової позиції щодо захисту й поліпшення соціального становища трудових верств не тільки Поділля, але й всієї Російської імперії, викликала у чиновників роздратування й підозри в неблагонадійності стосовно самодержавства. Вони стали усувати його від участі в санітарно-гігієнічних комісіях з обстеження господарств і виробництв губернії, від викладання в навчальних закладах Кам'янця-Подільського.

Нарешті, варто врахувати, що Й.Й. Ролле мав у своєму розпорядженні для своїх публікацій і просвітництва широку аудиторію, яка об'єднувала читачів Росії, України, Польщі й інших країн Європи. Зокрема, він співробітничав як кореспондент і автор численних нарисів, статей і заміток з редакціями майже 25 газет і журналів Петербурга, Москви, Києва, Варшави, Краюва, Львова, Кам'янця-Подільського, найбільше друкувався в часописах «Киевская старина», «Подольские епархиальные ведомости», „Kłosy”, „Kraj”, „Przegląd Polski”, „Niva”, „Biblioteka Warszawska”, „Przewodnik naukowy i literacki” тощо [14, с. 140-141].

У 1860-ті – на початку 1890-х років будинок Й. Ролле був своєрідним інтелектуальним центром, клубом інтелігенції міста і краю. Тут по кілька разів на місяць вечорами збиралися за інтересами лікарі, літератори, педагоги, науковці, краєзнавці, митці, представники духовенства й дискутували та обговорювали головним чином свої творчі плани, створені рукописи. Учасниками таких вечорів були часто відомі діячі, що прибували до міста з Петербурга, Москви, Києва, Львова, Варшави, Кракова. Авторитет і думка Й. Ролле під час таких зустрічей були незаперечними. Він співпрацював з давнім другом В. Антоновичем, який писав рецензії на його твори, відомими істориками О. Єфименко, П. Батюшковим, А. Яблоновським, письменниками Г. Сенкевичем, Ю.Крашевським, А. Плугом, подільськими краєзнавцями К. Пулаським (з Кам'янецького повіту), В. Гурським (з Могилівського повіту), кам'янчанами Є. Сіцінським, М. Яворовським, В. Гульдманом, М. Греймом та чимало іншими [14, с. 74].

9(21) січня 1894 року з-за хвороби нирок раптово Й. Ролле залишив земні справи. В останню путь його проводжали майже всі жителі міста, а також прибулі шанувальники звідусіль. Усі періодичні видання України і Польщі, а також Кам'янець-Подільського, опублікували некрологи, спогади про Й. Ролле. На посмертній епітафії, яка знаходиться в Петропавлівському кафедральному костелі Кам'янець-Подільського, викарбовано: «Син цієї землі, минуле її любив, вивчав і описував, а скарби її поважати вчив».

Сьогодні в демократичному суспільстві важливо у різних формах увіковічувати добру пам'ять і шану про Йосипа Йосиповича Ролле, який віддано служив справі українсько-польського порозуміння та єднання, рідній подільській землі, яку любив понад усе, залишив величезну творчу спадщину, котра стала джерельною базою для історичної науки, краєзнавства, літератури та медицини й знаходиться в постійному обігу та використанні. Нині важливо перевидати українською мовою всі його головні праці, видрукувати зібрання творів, а також залучити широке коло дослідників для вивчення цієї спадщини. Для цього варто створити науковий центр або товариство «роллезнавців» з різних регіонів України та зарубіжжя, які координували б усі аспекти дослідження і популяризації життя і творчості Й.Ролле. Також варто встановити меморіальні плити, експозиції в місцях постійного перебування цієї постаті на Хмельниччині й Вінниччині та інших місцях, запровадити премії його імені в галузі історичного краєзнавства, літератури й медицини. Про це мова йде вже чимало років, але все марно. До Й. Ролле ставилася з підозрою російська самодержавна влада у XIX ст., мав клеймо «буржуазного історика» в роки радянського режиму, так само остерігаються визнати на державному рівні цю постать й нинішня демократична влада подільських областей.

Джерела і література:

1. Pług A. (A. Pietkiewicz). Antoni Józef Rolle //Kłosy. 1883. № 929, 930.
2. Korotyński W. Antoni Józef Rolle //Tygodnik Powszechny (Warszawa). 1881. № 20, 21.
3. Zebrowska K. Działalność historyczna d-ra Antoniego J. Lwów, 1914. 52 s.
4. Антонович В. Иосиф Иосифович Ролле //Киевская старина. 1894. № 2. С. 305-310.
5. Сецинский Е. Хронологический список трудов д-ра И.И. Ролле //Труды Подольского церковного историко-археологического общества. Вып. X. Каменец-Подольск, 1904. С. 517-527.
6. Тарасов Ю. Історія Поділля у працях А. Ролле //VII Подільська історико-краєзнавча конференція. Секція історії дожовтневого періоду. Кам'янець-Подільський, 1987. С. 15-16.
7. Kieniewicz S. Rolle J.A. //Polski Słownik Biograficzny. Warszawa; Wrocław, 1989. T. 31. S. 564-566.
8. Zawadzki W. Wstęp //Antoni J. Rolle. Wybór pism. W 3 t. Kraków, 1966. T. 1. S. 6-22.
9. Баженов Л.В. Історичне краєзнавство Правобережної України XIX – початку XX ст. Хмельницький, 1995. С. 104-107, 230-231.
10. Прокопчук В.С. Йосип Ролле – краєзнавець Поділля //Поляки на Хмельниччині : погляд крізь віки. Наук. зб. Хмельницький, 1999. С. 495-506.
11. Пажимський О.М. Антоній Юзеф Ролле //Там само. С. 511-518.
12. Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини. Біографічний словник. Вінниця, 2007. С. 640-646.
13. Нагребецький А. Йосип Йосипович Ролле // Шаргородщина. 2006. 13 трав.С.6; Йоґо ж. - Загадковий «Лікар Антоній Ю.»: [про Й.Й.Ролле] // Пульсуючі джерела. 2009. 24 січ. С.1.
14. Баженова С. Юзеф Антоній Ролле : життя, діяльність, творчість. Вид. 2-е. Кам'янець-Подільський, 2002. 180 с.; Баженова С.Е. Ю.А. Ролле і Україна: монографія. Кам'янець-Подільський, 2016. 210 с.
15. Син України. Володимир Боніфатійович Антонович. Київ, 1997. Т. 2.
16. Яворовский Н.И. Воспоминания об Иосифе Иосифовиче Ролле // Труды Подольского церковного историко-археологического общества. Вып. X. Каменец-Подольск, 1904. С. 506-517.
17. Справа про діяльність Товариства подільських лікарів (1859-1865 рр.) //Держархів Хмельницької області, ф.228, оп.1, спр. 5305..
18. Materiały do topografii i statystyki lekarskiej Podola /red. A. Kremer, J. Rolle. Warszawa, 1860-1865. T. I-V.
19. Сецинский Е.И. По поводу учреждаемого в г. Каменец-Подольском епархиального Древнехранилища //Под. епарх. вед. 1890. № 3. С. 79-86.
20. Dr Antoni J. Zameczki Podolski na kresach multańskich. Warszawa, 1880. T. I-III.
21. Dr Antoni J. Po inkursyi kozackiej. Kraków, 1890. 138 s. (Переклад рос. мовою: Побожье в XVII и XVIII вв. К истории польского землевладения в Брацлавщине //Киевская старина. 1890. № 9, 11, 12.

22. Dr Antoni J. Polonica. Materiały do dziejów Polski w piśmach rosyjskich (1700-1862) zebrane. Kraków, 1879-1880. T. 1-2.
23. Dr Antoni J. Niewiasty kresowi. Warszawa, 1883. 224 s.
24. Dr Antoni J. Tadeusz Leszczyć Grabianka, starosta liwski i Teresa z Stadnickich jego małżonka. Lwów, 1875. 126 s.
25. Dr Antoni J. Po małych drogach //Kłosy. 1884. № 974, 975, 977,983; 1885. № 1038-1041.
26. Полле И. Популярная гигиена //Подольские епархиальные ведомости. 1879. № 10-20.
27. Rolle J. Powiat Mohylowski (nad Dniestrem) pod względem lekarskim // Tygodnik Lekarski. Warszawa, 1862.

*Блажевич Ю.І.,
Ващук Н.І.
м. Хмельницький*

ОРИГІНАЛЬНІ ВИРОБИ І ЗАНЯТТЯ МЕШКАНЦІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

На Хмельниччині, як і в усіх регіонах України, споконвіків мешканці краю займалися народними ремеслами і промислами, як для власних проблем, так і для продажу чи обміну. Нині в нашому регіоні ці традиції підтримують і розвивають сотні народних умільців в багатьох населених пунктах області. Необхідно зазначити, що ці уміння підвладні всім поколінням. Так, наприклад, шістнадцятирічний юнак, десятикласник Хмельницького обласного ліцею для обдарованих дітей Владислав Проценко з раннього дитинства почав відтворювати олівцем на папері квіти, природу, тварин, людей тощо. Його мати і дідусь, які самі гарно малювали і малюють, заклали в сина і внука любов до цього заняття. Особливо цьому захопленню Влада сприяв дідусь. Саме він найбільше учив онука, коли він часто бував у них у гостях в Деражні, малювати всяких звірят, чудову природу та інші явища навколишнього світу. А бабуся привила любов до церкви, часто брала його на богослужіння. Допоки правилося, Влад з подругою Настею, озброївшись кольоровими ручками і папером, змалювали зображення ікон, що були в храмі. Першим Владик намалював Святого Миколая, улюбленця всіх дітей і дорослих. Бабуся й усі присутні парафіяни захоплено визнали: дуже схожий. Протягом кількох приїздів і відвідувань храму Влад Проценко фактично переніс на папір майже всі ікони і картини на релігійні сюжети. Далі талановитий хлопчик четвертого класу навчався в Хмельницькій школі мистецтв, залюбки удосконалю-

вав свою майстерність, адже гени матері і дідуся допомагали йому швидко освоювати різноманітні техніки і жанри. Нині десятки картин знаходяться в його кімнаті на стінах і стелажах, зокрема й його екзаменаційна робота-портрет французького мікробіолога і художника Луї Пастера.

Водночас Владислав Проценко любить і захоплено вивчає хімію і біологію, а також мікробіологію, неодноразово ставав переможцем і призером міської і обласної олімпіад з біології і хімії. Хлопець мріє стати великим вченим або ж хорошим лікарем, однак захоплення мистецтвом залишиться назавжди. Нині, після закінчення школи мистецтв, талановитий юнак навчається, як вже зазначалося, в Хмельницькому обласному ліцеї для обдарованих дітей і одночасно – у школі іконопису «Нікош». Влад також ходить до церкви, щиро вірить у Бога. Навчання в школі іконопису набагато розширило його природні можливості, відкрило нові горизонти в техніці написання ікон, особливо у візантійському живописі. Цю складну техніку Владислав освоює досконально, вже написав сім ікон. Кожна вимагала чимало часу, адже доводиться працювати два-три місяці тільки над однією іконою. Перед тим, як приступити до роботи, юний іконописець йде до храму за причастям і за благословенням, а після завершення роботи знову з іконою йде до храму, щоб подякувати Господу і освятити своє чергове творіння. З власних робіт варто відзначити зображення Ісуса Пантократора, що прижилася в його кімнаті, а інші-подаровані найближчим і найповажнішим людям. Так, наприклад, ікону Святої Людмили подарував бабусі на шістдесятий ювілей, бо вона прищепила віру і любов до Бога та церкви, а святого Антонія Печерського – владіці Антонію Фіалко, керуючому Хмельницькою єпархією УПЦ. До речі, Влад планує написати ікону преподобної Анни і презентувати її своїй молодшій сестричці Анні. Попереду ще багато задумів, творчої праці і бажання творити в ім'я прекрасного і все це завдяки ще одним людям – вчительці малювання Лісовій Наталії Володимирівні та прекрасним викладачам школи іконопису «Нікош» [1. с. 6].

Ще одним маленьким майбутнім митцем – художником може похвалитися обласний центр і дитяча художня школа – це семирічна Ангелінка Фалатюк, яка нещодавно стала лауреатом міжнародного інтернет – конкурсу малюнка «Марка дружби», де творчі здібності й таланти оцінювали члени журі зі США, Болгарії, Чеської Республіки та України (м. Херсон). Найкращі роботи після завершення дитячого конкурсу будуть надруковані на поштових марках. У холі дитячої художньої школи роботи семилітньої Ангелінки не раз прикрашали стенди, адже насичені кольори, барвистість, досконалість форм вже свідчать про те, що в Хмельницькому виростає майбутня талановита мисткиня, яка прославить наш край в світі. До речі, ця дівчинка захоплюється ліпленням, любить створювати казкових

героїв – різноманітних звірят, як виліплених, так і зображених на папері, особливо часто вона любить малювати котенят. Як бачимо, з малих літ формується майбутнє цієї талановитої дівчинки [2. с. 6].

Тут необхідно, на нашу думку, перекинути місток пам'яті на 30 років назад. Мається на увазі те, що тоді в міському парку, сквері біля кінотеатру (нині сквер ім. Т. Шевченка), готелю «Поділля» і на проспекті Миру біля кінотеатру «Сілістра» (нині комплекс «СВ») з'явилися авангардні металеві фігури, створені дивовижним генієм скульптора – монументаліста Миколи Мазура, який, на жаль, вже кілька років як відійшов у вічність. Автора цих унікальних фігур з металообробку немає, а діти різних поколінь понад три десятиліття раділи цим творінням під назвами «Космодром», «Риба-кит», «Бабка», «Дракон», «Автомобіль», «Гелікоптер», 12 фігур комплексу «Автомістечко», низка фігур на площі Свободи в мікрорайоні Виставка тощо. Таких фігур – скульптур, до речі, не мало жодне місто не те, що в Україні, а в світі. З плином часу ці творіння з труб, коліс, пружин, поршнів, баків, резервуарів, зношених двигунів, просто металевих листів почали втрачати свій вигляд і лише в 2019 році міська влада нарешті взялася за відновлення цієї унікальної спадщини Великого Митця Миколи Мазура, який, до речі, вже із своїм сином Богданом Мазуром створили ще дві унікальні скульптури – «Ангел-охоронець» і комплекс «Віра, Надія, Любов» [3. с. 9].

І ще одна унікальна робота була проведена геральдистом, членом національної спілки краєзнавців України Валерієм Напиткіним на Славутичці. Всього за шість років, з 19 грудня 2013 року по 24 грудня 2019 року, була проведена велика робота по створенню гербів всіх 79 населених пунктів Славуцького району. Цим встановлено своєрідний і оригінальний рекорд: Славутичина стала першим і найбільшим районом регіону, де геральдична карта не має пробілів. За цим стояла величезна кількість нових знайомств і історій, дат і фотографій, легенд і храмів, спогадів старожилів і дитячих ідей, пошуки компромісів і суперечки. Депутати і голови сільрад, ОТГ, краєзнавці і журналісти, освітяни і працівники культури, ветерани – всі стали помічниками і внесли своє бачення, свої історії, свої роздуми, щоб окремі факти і події акумулювались у візитівку маленького чи великого села цього чудового і чарівного краю.

Так, наприклад, на гербі Крупця зображені голуби озера і лебідь, Губельців – сиріожки – гриби «губи», що дали назву селу, на гербі Варварівки – палац Барбари Сангушко, Голиків – горщики – близнята, Іванівки – Іван-чай. Меч Архістратиґа Михаїла на мурованій стіні – символ першої кам'яної церкви не лише в Ганнополі, а і в районному центрі, чотири муровані кутки-хутори – села Кутки, корона над горою – символ чеського поселення Дідова Гора, арка моста Яблонівський і три хрести Свято-Дми-

трівської церкви – Старого Кривина... Усе це тепер історія, передана в майбутнє [4. с. 4].

На початку 2020 року в Україну, зокрема й на Хмельниччину, завітала непрохана гостя – пандемія коронавірусу. Кожний змушений був сховатися від нього в своєрідну «мушлю» - квартиру, кімнату, дачу, жити в ізоляції. Це нелегкий період в житті, однак люди творчі знаходять можливість створювати шедеври і в такій обстановці. Згадаймо ж хоча б поета – дисидента Василя – Стуса, який будучи ув'язненим за свої переконання, не зламався, а творив і чимало віршів вийшли з-під його пера у неволі. Так, наприклад, одним з найвідоміших його віршів «Весь обшир мій – чотири на чотири». А національний геній Тарас Шевченко, попри заборону писати й малювати, зумів на засланні творити й займатися замальовками.

В нинішній період карантину сучасні митці, творчі особистості теж використовують таку можливість. Враховуючи таку ситуацію, Хмельницький обласний художній музей в своїй сторінці на Facebook запустив два цікавих проекти: «Артізоляція» і «Розмальовка. Музей дома». Суть першого проекту полягає в тому, щоб митці, які й під час карантину пишуть вірші, складають поеми, малюють картини тощо, музей запропонував таким майстрам слова, пісні, різних декоративних виробів поділитися своїми здобутками на музейній сторінці на Facebook. Так, наприклад, своєю творчістю поділилася художниця, акторка народного аматорського театру «Дзеркало» Марина Слишук. Вона надіслала фото свого домашнього улюбленця з його намальованою копією. Про те, чим займається вдома на карантині, розповів у відеозверненні й режисер театру «Дзеркало» Дмитро Гусаков. Неймовірно красиву музику в авторському виконанні надіслав для проекту музикант Дмитро Довгань [5. с.9]. Другий проект передбачає те, що понеділка на сторінці Facebook публікуються розмальовки на основі творів музейної колекції. Їх можна скачати та розмалювати самостійно або з членами сім'ї чи родини. Щоп'ятниці у соціальній мережі викладаються оригінальні твори в кольорі й учасники акції мають можливість порівняти оригінал зі своїми креативними версіями. Авторів, твори яких наберуть найбільшу кількість вподобайок, чекатимуть приємні подарунки від музею [6. с.9].

Всі ми знаємо народну поговорку «Хліб усьому голова». Єдиний на Хмельниччині музей хліба розташований у Суслевецькій школі, що на Летичівщині. Створити такий оригінальний музей свого часу задумала Майя Галіцька, а після відвідин київського музею хліба (тоді єдиного в Україні), вирішила здійснити свою мрію найшвидше. З директором школи за лічені дні було вирішено питання щодо приміщення. Тоді саме була осіння пора, а тому, щоб зібрати перші експонати, вирішили влаштувати свято урожаю. Умлі господині села напекли короваїв, і найкращі з них

першими потрапили на полиці музею хліба. Нині в музеї зібрано більше сотні хлібних експонатів. Тут є хлібини з різних регіонів України та навіть з-за кордону. Серед особливо цінних хлібних виробів – обрядова випічка: жайворонки, за допомогою яких колись весну закликали; весільні баранчики – символ достатку та плодючості майбутньої сім’ї; калита – традиційна паляниця, що символізувала в наших предків народження нового Сонця, а в християнські часи на ній ворожили і ворожать на Андрія та багато інших витворів хлібного мистецтва.

Окрім хлібних експонатів в музеї є велика колекція дідухів, які колись на різдвяні свята були в кожній подільській хаті, бо наші пращури вірили в його магічну силу нести достаток в дім. Водночас в цьому музеї зберігається майже весь інвентар, пов’язаний зі зберіганням збіжжя та випічкою хліба. Школярі допомогли зробити піч, на селі знайшлися оригінальні сажальні лопати, діжі, ночви, ціпи, сита, решета, відповідні посудини тощо. Знайшовся в когось у господі й солом’яник для зерна, що був вив’язаний ще майже сто років тому, та й жорна знайшлися справжні. І ще одна окраса музею – колекція вишитих рушників – хлібників, які широко використовувалися для загортання хліба, щоб він не черствів і не пліснявів, та щоб був захищений від різних комах. Ці рушники оздоблювали по краях двома вузькими смужками орнаменту. Рушник з багатою вишивкою завжди служив для подавання хліба – солі для молодят на весіллі, для почесних гостей, золотих ювілярів тощо [7. с. 5].

За освітою радіоінженер, конструктор-технолог, закінчив Вінницький державний технічний університет, провідний інженер на Хмельницькій атомній електростанції і раптом колекціонер екзотичних рослин – все це про Сергія Короля, нині жителя м. Славути, який захопився цитрусовими ще з шкільних років, вирощував їх з кісточок в домашніх умовах. А перший «справжній» цитрус придбав в Нетішині, де винаймав житло, в квітковому відділі місцевого універмагу за зниженим в ціні мандариновим деревцем з польською етикеткою (всього за 12 гривень). Через декілька місяців придбав у тому ж відділі лимон пондерозу теж польського походження за велику на той час суму в 25 гривень. Перше відчутне поповнення колекції відбулось під час відпочинку в Масандрі, тоді було придбано 7 цитрусів. Відтоді розпочався справжній пошук різновидів цитрусових: з’явилися три сортових апельсини та грейфрут з Італії, згодом звідти почала передавати живці мама, з’явилися живці і з Чехії, рослин стало більше сорока, постало питання, де вони будуть зимувати, адже на лоджії їм було мало місця. Тоді було закладено першу траншейну теплицю. Вона була схожа на яму, стіни були обкладені шифером, зверху був каркас, оббитий плівкою. На зиму на плівку був покладений пінопласт для захисту від морозів. За цей час Сергій Король створив сайт і форум, де викла-

дав свої статті щодо вирощування цитрусів та обговорював інформацію з іншими учасниками форуму, з'явилися колекціонери з США, Франції, Італії, Чехії, розпочав обмін інформацією і живцями, прийшлося облаштувати нові теплиці, утеплені, оснащені саморобною автоматикою. Вже в 2012 році колекція Сергія Короля сягнула 350 сортів, а в 2020 – більше 500 різновидів цитрусових та інших рослин (пальми, бамбук, лавр тощо). Нині колекціонер працює над вдосконаленням автоматики, її можливістю перегляду параметрів температури, вологості, освітленості, атмосферного тиску та керування теплицями через інтернет, адже, як вже зазначалось, Сергій Король зо освітою радіоінженер і конструктор- технолог [8. с. 18].

Ще один колекціонер цитрусових Іван Боднарчук живе в м. Хмельницькому, ось вже понад 30 років навчився вирощувати екзоти і тепер в нього у теплиці і в саду дружньо квітнуть та плодоносять мандарини, апельсини, грейфрукти, кумкват, банани, кімнатні та вуличні гранати й лимони, папая, ананаси, інжир, ківі, лаврові та оливкові дерева тощо. За роки напруженої праці і експериментів у нього росли різні фрукти, але «найвдячнішими» виявилися цитрусові, тому в його колекції їх найбільше – понад 150 сортів. Серед найцікавіших – апельсин Моро, в якого дуже красива бордова м'якоть. І хоча він досягає 12 місяців, проте має неймовірний присмак лісових ягід. Не менш унікальний сорт Мейер – гібрид апельсина і лимона, смак солодкий із ледь відчутною кислинкою. Не поступається нічим і лимон Павловського. А найдорожчим в колекції є японський гібрид королівського апельсина з мандарином Декопан, який вважається найсмачнішим цитрусом на землі. В Японії, до речі, ці плоди продаються навіть з аукціону. Іван Боднарчук вивів низку сортів, що в наших кліматичних умовах спокійно ростуть і плодоносять надворі. Найчастіше їх використовують як прищепу. Так, наприклад, китайський сорт Політ дракона витримує морози до – 27 °С. Непоганим є дикий лимон Трифоліота, на який в Грузії прищеплюють мандарини. Для нього не страшні морози до – 19-20 °С. Апельсини Вашингтон Навел комфортно почуваються й при – 9 °С. Як бачимо, колекціонер хмельничанин Іван Боднарчук не лише навчився вирощувати екзотичні тропічні фрукти, а ще й збирає врожаї по декілька разів на рік [9. с. 4].

Хмельничанка Вікторія Чаплінська, мати трьох дітей, увесь свій вільний час присвячує улюбленому хобі-фріволіте – спосіб плетіння мережива, який заснований на вив'язуванні одного вузлика з ниток і перетворення цього вузлика шляхом різних комбінацій на розкішні прикраси. В квартирі майстрині всі шафи та полицки завалені нитками, тканинами, намистинками, бісером та фурнітурою. З дитинства Вікторія опанувала техніку вишивання , батьки купували їй книги з вишивками, нитки, схеми. Бабуся її подруги порадили їм як робити мережки. Однак період на-

вчання, влаштування на роботу, одруження звели це дитяче захоплення нанівець. Повернулося це бажання під час першої вагітності, розвинулося під час другого і третього декрету. В той час вже з'явився інтернет і Вікторія знайшла там цікаві зображення прикрас із химерними візерунками. Вона почала досліджувати нову для неї техніку – фріоліте або таттінг. Це ще один зі способів плетіння мережива, який, як вже зазначено, заснований на вив'язуванні одного вузлика. Вузлики чергуються з протяжками і з'єднуються в коло і дуги, в результаті виходять дуже красиві ажурні виробы. Плетиво виконується за допомогою спеціальної гнучкої голки, яка трішки затуплена на кінчику, або човника. Голку для фріволіте Вікторії знайти в місцевій торгівлі не вдалося, лише згодом їй прислали професійну голку із США. Водночас вона нещодавно опанувала ще й хардангер. Це стародавня скандинавська вишивка, яка названа на честь однойменного міста у Норвегії. Вона дуже схожа на українську техніку «вирізування». Нею оздоблюються серветки та закладинки для книжок, декоруються вишиванки тощо. Надіємось, що нові техніки стануть новим горизонтом для цікавих оригінальних, унікальних і фантастичних прикрас та подарунків [10. с. 18].

Кам'янецька сім'я Лашків-мати і син, створюють справжні витвори мистецтва із природніх матеріалів, насамперед, соломи. Для родини Лашко соломка – це не просто матеріал для творчості, а дивовижна річ, за допомогою якої можна створювати чудові картини. На думку майстрів, щоб вишивати соломою, нею потрібно мислити, адже ескіз неможливо нанести на тканину, він повинен народитися в голові. Початковий задум і готова робота завжди відрізняються та й дві однакові картини фактично вишити не реально. З 1984 року подружжя Лашків переїхало з Харкова до Кам'янця – Подільського, де мешкає й понині. Тривалий час Наталія Семенівна викладала на кафедрі образотворчого і декоративно – прикладного мистецтва у місцевому національному університеті, але тепер більшість свого часу присвячує творчості. Не цурається творчості й її чоловік Володимир Ілліч, який захоплюється олійним живописом та скульптурою. Досконало володіють технікою соломки їхні діти, Ілля і Людмила. Особливо цією технікою захопився син Ілля, який після навчання в Харківській державній академії дизайну і мистецтв, нині продовжує справу матері на високому рівні. Адже вишивка соломкою – це водночас і проста і складна техніка. Вона потребує неабиякої посидючості, тільки на вишивання однієї квітки можна витратити місяць, а на одну картину – півроку, а той рік.

Водночас варто зазначити, що творчість родини Лашко знають за кордоном краще, ніж в Україні, зокрема й на Хмельниччині. Їх запрошували і запрошують на численні фестивалі і виставки в Польщу, Німеччину та низку інших європейських країн, хоча вони мріють повноцінно розвивати

своє мистецтво саме в Україні. До речі, крім вишивки соломкою, Наталія Семенівна освоїла і творчо працює у техніці арт-квілт (інша назва – печворк) – клаптикове шиття, коли рельєфні картини створюються за принципом мозаїки із шматочків тканини. Її картина «Два кольори» у стилі печворку здобула заслужене визнання не лише в Україні, а й за її межами. Наталія Семенівна разом з сином створювали і створюють картини з соломки для благодійних аукціонів, а зібрані кошти йдуть на допомогу воїнам ООС на Сході України [11. с. 17].

Унікальне і дещо незвичайне хобі з'явилося в останні роки в 51-річного Хмельничанина Сергія Стахова, який останні п'ять років працює у міському комунальному підприємстві «Хмельницькводоканал». Щодня він в складі аварійної бригади виїжджає на аварійні виклики з розчистки каналізації. Сергію Стахову доводиться виймати з каналізаційних люків усе, що випадково зміли хмельничани в унітаз. Найчастіше серед різного непотребу він натрапляє на виделки та ложки. Як Стахов розповідав, спочатку він просто викидав все, що знаходив. Однак потім почав збирати ложки та виделки, які щодня витягував з люків по декілька штук. Згодом це стало його захопленням і хоча деякі колеги насміхалися над цим незвичайним хобі, а деякі навпаки, допомагали збирати колекцію, він протягом двох років зібрав більше сотні таких експонатів, планує обробити всі знайдені предмети кислотою і розмістити їх на інформаційному стенді для того, щоб люди, які будуть приходити у «Хмельницькводоканал», бачили і замислювалися, що унітаз не смітник» [12. с. 16].

Як відомо, з 12 березня 2020 року в Україні і її регіонах, зокрема й на Хмельниччині, було запроваджено карантин в зв'язку з коронавірусом. Як вже зазначалось, в цей період активізувався інтернет, соціальні мережі, зазвучали вірші, пісні, рецепти, поради, гумор, інші цікаві проекти. Так, наприклад, після Воскресіння завершився онлайн – конкурс серед школярів «Великодні декорації – 2020».

Управління молоді та спорту Хмельницької міської ради створило спеціальне журі члени якої обирали краще надіслане відео з майстер- класом виготовлення великодньої прикраси. Усього на конкурс надійшло 25 відеозаписів. У трьох номінаціях журі обрало 14 найкращих відеоробіт. Творчість конкурсантів вражала: оздоблювали писанки притаманними нашому краю візерунками, створювали нині модних великодніх кроликів із різних матеріалів, виготовляли декоративні деревця з писанок, ділилися рецептами, як випікати великодні смаколики. Відео доводить, що діти виготовляли прикраси самостійно, хоча батьки допомагали порадами, зокрема й з відеозйомками. Необхідно зазначити, що цей онлайн – конкурс не мав вікових обмежень, тому переможців обирали в різних вікових категоріях. Серед дітей 6-10 років перше місце посіла Варвара Цапліна, яка виготовила «Ве-

ликодно гірлянду», що була схожа на барвисте намисто з диво-писанок. Неймовірної краси «Великоднє відерце» створила переможниця в віковій категорії 11-13 років Марія Варук. Цікаво, що серед учасників від 14 років, представлені й роботи дорослих майстрів, які навчали дітей. Перемогла в цій номінації Дарія Яковлева за роботу «Великоднтя мотанка». Рукодільниця вразила незвичайною технікою виконання великодньої прикраси [13. с. 9].

Зіньківські вишиванки унікальні та неповторні. У цьому переконані сестри Галина Бернацька і Валентина Когут, які при Зіньківському навчально-виховному комплексі створили краєзнавчий музей «Хата-писанка» та Музей народних ремесел. Обидві зіньківчанки цікавилися українським народним мистецтвом ще з дитинства, а за відновлення традицій рідного краю взялися у 2010 році. За 20 літ кропіткої роботи – пошуку їм вдалося зібрати чималу колекцію стародавніх предметів побуту, вишитих скатертин, рушників та вишиванок.

Активну участь у відновленні історії, культури, мистецтва та духовності, поряд з сестрами Галиною і Валентиною, й понині беруть не тільки гуртківці і школярі, а й мешканці Зінькова та навколишніх сіл. Так, наприклад, учениця, яка проживає у сусідньому селі Грим'ячці, принесла до музею вишиванку своєї бабусі. Це унікальна річ із домотканного полотна якій близько 200 років. В музейному фонді є сорочки, вишивка на яких фарбована вільхою, а також є велика кількість унікальних мережок. До справжніх шедеврів можна віднести пасок, на якому вишиті слова молитви: «Святі всі моліте Бога о нас». Такі вишиті і прикрашені різними орнаментами і геометричними фігурами паски були для жінок наймоднішими аксесуарами. В музеї є низка неймовірної краси чіпці, під які дівчата ховали косу, перед тим як надіти хустку.

Однак головна особливість зіньківської вишивки – сині нитки та поєднання різних технік. Так, наприклад, на одному виробі можуть бути візерунки хрестиком та гладдю. Окрім того, такого крою сорочок більше немає ніде. Адже лише в Зінькові на руках майстрині робили своєрідні фальбанки, вставки та збирки. Ще одна особливість – практично всі зіньківські сорочки та сукні вишиті додатково на спині. Унікальною технікою, що вважається знавцями і колекціонерами рідкісною і безцінною, є техніка поквітнення, коли чорний колір обводиться червоним, а червоний-чорним. Вона практикувалася на Східному та Західному Поділлі й вважається однією із найскладніших та найкрасивіших. В Зінькові також використовується й найдавніша техніка Поділля – це низинка. Вона нагадує килим або гобелен. Тут настільки ідеально виконано візерунки, немов їх розраховано на комп'ютері. Сестри переконані, що українські вишиванки та рушники споконвіків були, є і будуть нашими найважливішими оберегами [14. с. 16].

Щорічно 18 травня в Україні, зокрема й на Хмельниччині, відзначають Міжнародний день музеїв. В нашому обласному центрі унікальним культурним осередком, який робить Хмельницький причетним навіть до міжнародних проєктів, є музей-студія фотомистецтва. Подібної колекції фотоапаратів не експонується ніде в країні. Окрім того, у виставковій залі музею постійно популяризують фотомистецтво, знайомлячи з провідними техніками фотографії, творчим доробком місцевих фотомитців. Нині музейна колекція налічує понад 2500 експонатів (фотоапарати, об'єктиви, збільшувачі, експонетри та інше приладдя), які ілюструють розвиток фотографії та виробництва фотоапаратів із кінця XIX до кінця XX століття. Найцікавішою експозицією музею є постійно діюча виставка старовинного фотообладнання. До неї фактично входять всі фотоапарати, які серійно випускалися в СРСР, чимало фотокамер світових виробників, починаючи з кінця XIX століття до ери цифрової фотографії, а також широко представлені українські виробники фотоапаратури.

Приваблює відвідувачів музею-студії й експозиція стародавніх світлин переважно з кінця XIX ст. до першої половини XX ст. Перегляд цих світлин дає унікальну можливість подорожі в часі. На них можна побачити різні верстви населення від робітників, селян, ремісників до військовослужбовців та дворянства. Простота виконання світлин дивує і захоплює як пересічних відвідувачів, так і професійних фотографів. У фойє музею є й постійно діюча експозиція «Старе-нове місто». Музей також постійно поповнюється новими експонатами, адже після кожної персональної фотовиставки її автор дарував щось зі своїх робіт, тим самим поповнюючи музейну колекцію сучасного фотомистецтва. За десять років свого існування фонди музею поповнилися понад 2000 світлин кращих фотохудожників України і світу. До речі, у мистецькій галереї музею щомісяця відбуваються фотовиставки найкращих фотомайстрів із різних куточків нашої держави, зокрема й Хмельниччини, та світу. За останні роки діяльності музею відбулося 130 стаціонарних виставок фотографії. Поруч з відомими фотомитцями України свої роботи представляли талановиті хмельничани. Досить цікавими є фотопроекти місцевого рівня, які не лише знайомлять із провідними фотомитцями нашого регіону, а й дають можливість розвиватися початківцям і аматорам. Як стверджує директор музею-студії фотомистецтва Віталій Савін, одне з головних завдань музею – національно-патріотичне виховання молодшого покоління, всебічний розвиток фотомистецтва та його популяризація серед молоді й старшого покоління [15. с. 10].

Вже кілька років в обласному центрі перед Міжнародним днем захисту дітей проводились паради двійнят і трійнят, які йшли з мамами і батьками, або їхали в колясках і на возиках чи й на велосипедиках йшли

і їхали яскравою різнокольоровою та веселою і співучою ходою від торгового центру «Дитячий світ» до кінотеатру імені Т. Шевченка і скверу ім. Т. Шевченка, де на них чекали незабутні розваги, конкурси, ігри, змагання та чарівні призи. Однак цьогогоріч організатори запропонували таким сім'ям і їх родичам та друзям провести таке унікальне і оригінальне дійство онлайн. Для участі у флешмобі необхідно було викласти свої яскраві і цікаві світлини у мережі Facebook із кештегом «Парадблизнюків» до 31 травня 2020 року. Організатори параду близнюків і трійнят не прогадали і конкурс-онлайн вдався на славу. Найкращі світлини були відзначені пам'ятними подарунками [16. с. 16].

Як бачимо, ці оригінальні та унікальні приклади народної творчості свідчать про невмирущу естафету людських творінь, яка передається споконвіків від батька до сина, від матері до дочки, від бабусь і дідусів до онуків і правнуків та надихає мешканців краю на велику і вічну любов до рідного краю, до наших працюючих і талановитих людей.

Оскільки через карантин до обласного центру менше їдуть гості і туристи, то Хмельничани все частіше популяризують своє рідне місто в інтернеті. Так, наприклад, нещодавно в міжнародному конкурсі від інтернет-енциклопедії «Вікіпедія» вчергове перемогла хмельничанка Аліна Возна. Цього разу вона представила на конкурс «Вікі любить фольклор» власне відео, де записала виступ Хмельницького театру вогню «Zlights» в українських національних костюмах. Цей театр виник у 2016 році і діє при міському будинку культури під керівництвом приборкувачки вогню Олени Попик. За 4 роки існування цей колектив неодноразово вражав своїми вогняними шоу на фольклорних фестивалях, купальських забавах, а також на всеукраїнському фестивалі-оркестрі.

Хмельницькі підкорювачі гарячої стихії настільки вразили міжнародних суддів, що за них віддали найбільшу кількість голосів. Варто зазначити, що разом із Аліною Возною, яка представляла Україну, змагалися учасники з понад сотні країн: США, Швеції, Швейцарії, Нідерландів, Японії, Італії та багатьох інших. Відео-робота Аліни стала кращою зі 143 конкурсних відео та 13-ти аудіо фільмів (всього на конкурсу було понад 18 тис. робіт). Тепер ролик Аліни Возної транслюватиметься на міжнародних сайтах і прославлятиме місто Хмельницький та наш край [17, с.6].

Джерела та література

1. Садомська Л. Напевно, в тім і Божий промисел // Подільські вісті, 16 квітня 2020 р., №16.
2. Здібель Ю. Яскравий світ двох подружок // Подільські вісті, 16 квітня 2020 р., №16.

3. Світловська Л. Нове життя, занедбаних скульптур // Проскурів, 19 березня 2020 р., №10.
4. Напиткін В. Усі населені пункти на Славутчині мають власну символіку // Сімейна газета, 2-8 березня 2020 р., №10
5. Салій І. «АРТізоляція»// Проскурів, 9 квітня 2020 р., №12.
6. Зінов'єва М. Розмалюй музейні полотна// Проскурів, 9 квітня 2020 р., №12.
7. Олійник І. Музей паляниць та короваїв // Сімейна газета, 17 травня 2020 р., №21.
8. Заверуха А. Сергій Король вирощує близько п'яти сотень різновидів цитрусових та інші екзотичні рослини // Сімейна газета, 21 червня 2018 р., №28.
9. Яськова С. На обійсті Івана Боднарчука росте понад 150 сортів цитрусових // Сімейна газета, 9-15 березня, 2020 р., №12.
10. Яськова С. Хмельничанка перетворює вузлики з ниток на розкішні прикраси // Сімейна газета, 27 жовтня 2016 р., № 39.
11. Жужа К. Картини, вишиті... соломкою // Сімейна газета, 17 листопада 2016 р., №42.
12. Свінціцька Н. Хмельничанин колекціонує ложки та виделки, які знаходять у каналізації // Сімейна газета, 2-8 березня 2020 р., №10.
13. Петраш С. Кращі пасхальні рукодільники // Проскурів, 25 квітня 2020 р., №13.
14. Яськова С. Зіньківські вишиванки унікальні і неповторні // Сімейна газета, 25-31 травня 2020 р., №21.
15. Салій І. Унікальний музей України // Проскурів, 21 травня 2020 р., №17.
16. Парад близнят онлайн // Проскурів, 28 травня 2020 р., №18.
17. Салій І. Краще відео про Хмельницький // Проскурів, 18 червня 2020 р., №21.

Галатир В.В.
м. Хмельницький

ЗАСНУВАННЯ ЦЕРКВИ СВЯТОГО МИКОЛАЯ ЧУДОТВОРЦЯ В С. ЧАБАНІВКА, НА ПОДІЛЛІ

В статті висвітлюється процес створення церкви на честь Святого Миколая Чудотворця в с. Чабанівка, що на Поділлі й аналізуються наявні джерела із даного питання.

Ключові слова: *Чабанівка, церква, Брестська унія, візитації.*

В історії давньоправославних регіонів Поділля був уніатський період, який тривав понад століття й вплинув на формування української релі-

гійної ідентичності. Уніатська церква була створена у 1596 р. внаслідок укладання Брестської унії, коли православні ієрархи Речі Посполитої перейшли під юрисдикцію Папи Римського із визнанням основних догматів Католицької Церкви та збереженням православної обрядовості. На рубежі XVII–XVIII ст. унія поступово утвердилася й у Львівській єпархії (Поділля входило до складу цієї єпархії). Уніатська церква поступово перебрала на себе тяглість східно-християнської традиції й стала традиційною церквою для місцевої спільноти. У XVIII ст. виробилася нова конфесійна ідентичність населення регіонів – появи руської уніатської тотожності («руських католиків», «уніатів», «греко-уніатів»). Цей процес був перерваний зовнішньо-політичним фактором епохального значення – трьома поділами Речі Посполитої, який спровокував цивілізаційно-культурні зміни в усьому регіоні. На території нашого регіону функціонувала Львівсько-Кам'янецька єпархія. Організаційно-адміністративна вертикаль уніатської церкви, що складалася під латинськими впливами протягом XVII–XVIII ст., була представлена митрополитом та єпископами, яким підпорядковувалися декани, ігумени монастирів, парафіяльні та домові священники. До єпархіяльних структур належали капітули, консисторії, з'їзди деканів та духовні освітні заклади. Існував інститут довірених каноніків-візитаторів, які раз на кілька років здійснювали ревізію церков [1].

Ймовірно, що уніатська церква існувала й у с. Чабанівка, що на Поділлі. Оскільки село під такою назвою згадується в 1610 р. в Кам'янецьких земських книгах як «nova locatio» (нове місце розташування, нове утворення), логічно, що церква виникла ще у XVI столітті [2].

У 1889 р. А. Яблонівський опублікував низку поборових реєстрів з Подільського воєводства XVI ст. – за 1530-1542, 1565-1566, 1569, 1573, 1578, 1583 рр. Нині ці матеріали – чи не єдине достовірне джерело про тогочасну кількість православних парафій на території руських земель Корони Польської. Дослідник В. Михайловський аналізуючи реєстр, в переліку ідентифікує поданий там населений пункт «Czubarowka (Czabarowka)» як село «Чабарівка» Гусятинського району, Тернопільської області [3]. Проте припускаємо, що під час написання назви населеного пункту А. Яблонівським було допущено помилку (або під час друку його праці) в назві села «Czubarowka» що подається в переліку сіл Подільського воєводства згідно з поборовим реєстром 1565-1566 рр. Вважаємо, що його слід читати як «Czubanowka» (тому, що літери «г» та «п» схожі), оскільки поряд з ним подано перелік населених пунктів, які знаходяться в безпосередній близькості від с. Чабанівка, також вказується один власник – Jazlowieczki (це села Olchowicz Stary, Olchowicz Napolny, Vachnowcze та ін). Помилки та пропуски літер були характерні для видання «Źródła dziejowe», до прикладу замість «Jazlowieczki» вживалось «Jazlowiczki» і т.п. Тому припус-

каємо, що найдавнішою документальною згадкою про церкву в селі Чабанівка (Czubanowka) можна вважати запис в поборовому реєстрі приватних сіл Подільського воєводства 1565-1566 рр. Згідно цього документу в селі знаходився один храм, з якого сплачувався податок 2 флоренти (що засвідчив Бенедикт Скотніцький), власником якого був каштелян Кам'янецький – Єжи Язловецький [4].

Єжи Язловецький

Підтвердити існування уніатської церкви допоможе ще один вид джерел – візитації церков XVIII ст. Візитаційна документація, поряд з іншими матеріалами церковного походження – книгами духовних судів, актами консисторій, метричними книгами, реєстрами церков, списками парафій тощо, є комплексним джерелом з історії. Вона охоплює окремий період, має однакові властивості й ознаки (ординарність походження, гомогенність змісту, однотипність форми). Попри очевидну цінність цих матеріалів, протягом тривалого часу їхнє вивчення проводилось епізодично й поверхово, через що практичне використання протоколів візитацій у наукових дослідженнях було неспівмірним з їхнім багатющим інформаційним потенціалом. Більшість протоколів і надалі зберігалася в церковних канцеляріях, частина осіла у приватних колекціях, решту ж було передано до архівів, рукописних збірок бібліотек і музеїв України та Польщі [5].

Так, в Національному музеї м. Львова у Відділі рукописів та стародруків музею зосереджено 15 оригінальних візитаційних книг Львівської єпархії XVIII ст. Серед них є всі кодекси, укладені генеральними візитаторами для Бережанського, Галицького та Львівського крилосів і збережені свого часу в церковних архівах Галичини. 12 книг візитацій походять з Львівського єпархіяльного архіву. Зокрема візитаційна книга «Ркл-11» під назвою «*Visitatio Generalis Ecclesiar[um] Diaecea[siarum] Leopoliensis, Halicien[sis] et Camenecens[is] per Podoliam et Ukrain[am] in Palatin[atu] Braclaviens[i] ab anno 1726 ad an[num] 1733*» за 1726-1733 роки, містить 514 аркушів на латинській та польській мові. В ній розміщено протоколи генеральної візитації церков Камянецького крилосу («*Visitatio Generalis Protopresbiteriy Voniloviensis, ex speciali Commisso Illustrissimi ac Reverendissimi Domini Domini Athanazyi in Szeptyce Szeptycki, Archiepiscopi Metropolitae Kiioviensis et totius Russiae, Episcopi Leopoliensis, Haliciensis*

et Kameneensis Podoliae, Abbatis Kijevopieczarensis et Vnioviensis etc. Anno D[omi]ni [6].

Серед переліку населених пунктів Китайгородського намісництва знаходимо запис про с. Чабанівку, де зазначається: «Село Чабанівка, Спадкове майно Його Милості Пана Феліціана Гумецького, Хорунжого Королівської Гвардії. Церква під титулом святого Миколая дерев'яна, у старому покритті черепицею, вже розвалюється. Дароносиці немає. Гробниця дерев'яна, чаші для мира скляні, покриття вівтаря автентичне, відповідне. Октоїх (*книга богослужінь*). Дзвінок вартістю 20 злотих. Оце – все церковне майно. Священик отець Павло Грецій – за кордоном у Італії. Консекрований при цій церкві 1724 року з Благословення. Його Милості отця Маскевича, кам'янецького офіціала; і з конфірмацією (*підтвердженням*) Його Милості отця Римбали залишається, і дав на Усиновлення Його Милості Маскевичеві 20 карбованих талерів і це благословення офіціала Його Милість отець Архидиякон Партеній Ломібовський прийняв. Дари Божі має, а більше – нічого» (власний переклад) [7].

Після поділів Речі Посполитої через раптовий перехід населення з унії до православ'я, що є окремим питанням для дослідження, відомості про існування уніатської церкви в селі Чабанівка не бралися до уваги. Так, за кліровим описом 1883 р. вказувалось, що в с. Чабанівка функціонувала дерев'яна церква з 1 куполом на кам'яній основі, побудована в 1776 р. прихожанами, покрита жерстяними листами й пофарбована зеленим кольором. Була ще й окрема дзвіниця - дерев'яна, покрита гонтою. Церква мала Престол в ім'я Святого Миколая, що святкувався в селі 6 грудня. Церковні землі складали: присадибної землі – 1 дес. 1518 квад. сажнів, орної землі в 3 змінах – 22 дес. 706 квад. саж., сінокісної – 12 дес. 522 квад. саж. за планами земель і межових книг складених в 1845 р. Для священика та псаломщика було зведено дерев'яні будинки. Священик отримував 300 крб. а псаломщик 100 крб. сріблом. Релігійних книг було вдосталь, частина з київськими, частина з московськими печатками. Опис церковної власності проводився в 1877 р. В храмі зберігались копії з метричних книг та сповідальних відомостей з 1795 р. В церкві приход складав військово-відставних і побілетних (чол. 32, жін. 32), однодворців (20 і 21), селян власників (419 і 394). Загалом дворів 117, чоловіків – 471, жінок – 447 [8] Ремонтувалася в 1852 р., в 1884 р. і в 1898 р. При ній функціонувала церковно-приходська школа, відкрита в 1892 р. [9]. Як бачимо, про раніше існування храму не йдеться.

Отже, завдяки новим виявленим джерелам дізнаємося, що церкву в селі Чабанівка було засновано ще в XVI ст., вона спочатку була уніатською, на честь Святого Миколая Чудотворця, згодом після поділів Речі Посполитої стала православною – Свято-Миколаївською.

Джерела та література:

1. Лось В. Е. Уніатська Церква на Правобережній Україні наприкінці XVIII – першій половині XIX ст.: організаційна структура та культурно-релігійний аспект. / В.Е. Лось. Відп. ред. Л.А. Дубровіна. К., 2013. 300 с.
2. АЮЗР. Ч. 7. Т. 2. С. 507.
3. Михайловський В. М. Православні парафії Подільського воєводства за матеріалами поборових реєстрів 1560-х рр. Український історичний журнал. 2012. №6. С.144.
4. Źródła dziejowe. T.XIX (далі – ŹD) // Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – T.VIII: Ziemie ruskie , Wołyń i Podole / Opisane przez A.Jabłonowskiego. Warszawa, 1889. S.199-200.
5. Скочиляс І. Протоколи генеральних візитацій Львівсько-Галицько-Кам'янецької єпархії XVIII століття у фондах ЦДІАЛ України. Архіви України. № 4– 6 (255) 2004. С. 130.
6. Скочиляс І. Генеральні візитації Київської унійної митрополії XVII-XVIII століть: Львівсько-Галицько-Кам'янецька єпархія, т. 2: Протоколи генеральних візитацій. Львів: Видавництво Українського Католицького Університету, 2004. ссviii + 512 с.
7. Візитації с. Чабанівка, 1731 рік // Національний музей Львова, Ркл. 11, арк. 391.
8. Державний архів Хмельницької області, ф. 315, оп. 1, спр. 12324, арк. 159 зв., 160.
9. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Ю. Й. Сіцинського і М. І. Теодоровича). Навчальний посібник / уп. Тимошук О. Хмельницький: Поліграфіст, 2011. С. 206.

Говорун В.Д.

м. Хмельницький

КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ М. ПОЛОННОГО

У статті розповідається про заснування м. Полонне, історичні події які відбувалися в різні часи на його теренах, демографічний стан населення, місцеві підприємства. Схарактеризовано природу прилеглої території, рослинний і тваринний світ, реальний стан зооценозів.

Ключові слова: Хмельницька область, Полоницина, м. Полонне, історія, населення, промисловість, природа, рельєф, ландшафт, іхтіофауна, земноводні, плазуни, ссавці, орнітофауна, зооценоз.

Полонне є одним із старовинних міст на Хмельниччині та в Україні, тому що воно згадується в літописних джерелах з 996 року під назвою По-

лонія, а згодом Полони, Полоний, Полонная, Полонне Велике та Полонне Нове. У цьому населеному пункті біля залізничної станції досліджений некрополь епохи бронзи. У передмісті Полонного, колишньої Гамарні, розташоване поселення черняхівської культури. Археологами і краєзнавцями досліджено, що в околицях міста трапляються уламки давньоруської кераміки X–XIII століть. Документально зафіксовано тут 24 кургани, земляний вал давньоруського городища. [6]

Полонне, як місто у X столітті вже існувало, належало давньоруському князю Володимиру Великому, який ще у 996 році приписав його до Десятинної церкви у Києві, як «...десяту частину городів своїх». З цього часу, більше століття в літописах говориться про Полонне «Полонний град Десятинний Богородиці». [6]

У 1169 році літописець Нестор пише: «Половци ехавша за Киев воевати, и прийдеша к Полонному ко Святей Богородице гради Десятинному».

У 1172 році Устав Святого Володимира вимагав, віддавати «...от всего суда десятий грош, и на торгу десятую неделю, из домов, на всякое лето десятое всякого стада и всякого живота Чюдной Матери Божией и Чюдному Спасу». [5]

У 1172 році половці напали на Полонне, розграбували його, забрали з собою в рабство молодих чоловіків і жінок, з худоби гнали коні та вівці. [5]

У часи міжусобиць Полонне переходить від одного князя до іншого, але в кінці XII століття місто належить до Волинського князівства. У ньому стояв потужний гарнізон, бо князь Данило наказав людям своїм самотійно, без нього, здійснювати військовий напад на противника. У той час Полонне відіграло значну оборону роль і прикривало східний кордон Галицько-Волинської держави Данила Галицького.

У 1240 році на Полонне напали монголо-татари під керівництвом Батия, місто чинило спротив, як могло, але сили були нерівні. У місті є вулиця Татарська, яка знаходилася поза фортецею, воїни і люди які оборонялися на ній, всі загинули від меча татар. У південно-східній частині Полонного протікає струмок Різанка, де була жажлива різня місцевих людей і воїнів проти татар. На річці Половка мученицьки постраждав місцевий православний священик, який з хрестом закликав ворогів не палити місто, але татари вбили його і кинули у річку, а місто спалили. Біля Полонного по дорозі на с. Сягрів знаходиться 10 курганів, які є німими свідками тих подій, як боролися, чинили опір полончани і сільські жителі монголо-татарам. [5]

У 1255 році галичани і Болохівські князі спустошили місцевість до річки Хомори, про це пише літописець: «...прийдоша Галичане и Болоховстин князи с ними и повоевавши по Хомору и взявши полон велик при-

йдоша». Проте саме Полонне не постраждало завдяки фортеці. Польський історик Балінський пише, що у місті була неприступна фортеця, укріплена природою – рельєфом, досконалим мистецтвом фортифікаційної справи руських князів, які будували її для відбиття заколотів і ворожої навали. [5]

Після 1340 року і втрати української державності Полонщина, як і решта Волинських земель, входять до складу Великого Князівства Литовського. [6]

У 1366 році польський король Казимир Великий у третій раз заволодів Волинню. По домовленості з Луцькими князями, він віддав Полонне князю Любарту Гедиміновичу. У XIV столітті Полонне вважалося одним з найкращих міст Волині.

У 1569 році Полонне згадується в історичних джерелах, як значна місцевість що належить до Кременецького повіту. Наприкінці XV – протягом першої половини XVII століть, населений пункт в адміністративно-територіальному відношенні знаходився у Волинському воєводстві.

Безправне становище селян, їх повна залежність від феодалів призводили до соціальної напруги, тому в 1594 – 1596 рр. полончани брали участь у повстанні під проводом Северина Наливайка.

Полонне – то мале приватновласницьке місто, довгий час власниками населеного пункту була відома українська родина князів Острозьких. У 1603 році в результаті поділу майна батька між князями Янушом Острозьким і Олександром Острозьким, Полонне з фортецею і 45 населеними пунктами дісталось князю Олександру. Через двадцять років після цього місто належить князям Любомирським. [6]

У 1638 році після перемоги козацьким гетьманом Остряницею над поляками біля Стариці, козаки погнались за Потоцьким, догнали його аж у Полонному. Чекаючи допомоги від Польщі, він замкнувся у фортеці, але Остряниця з козаками атакував його. Тоді Потоцький, втративши надію на допомогу, вислав назустріч козакам церковну процесію з хрестами і хоругвами православне духовництво, яке пропонувало мир від імені гетьмана Потоцького і всієї Польщі. Процесія молила і заклинала Богом Остряницю помилувати Потоцького, і військо козацьке з українським гетьманом погодилося на мирову. В Полонному в Сретенській церкві, уповноважені обох сторін присягнули на Євангелії, клялися забути все, що трапилося і вічно зберігати статі трактату, в яких зазначалися права і привілеї козакам. Проте поляки порушили присягу, підступно колесували Остряницю. [5]

У 1640 році Станіслав Любомирський воєвода Краківський укріпив Полонне кам'яною стіною і валами. Згодом, у 1646 році стіни фортеці він озброїв гарматами, а сховища провіантом майже на три роки. Незважаючи на це, у 1648 році за дорученням гетьмана України Богдана Хмельницького, полковник Максим Кривоніс напав на Полонне, розгромив поляків,

допомагало йому в боротьбі місцеве населення. У цьому ж році був у Полонному Богдан Хмельницький, після взяття Замостя, тут він зустрів свого сина Тимофія, який приїхав сюди з Криму. У Полонному гетьман отримав лист, який привіз йому молдавський боярин, від Узук-Алія паши Сілістрійського, тому Богдан відправляє своє військо на зимові квартири. А сам з власним полком відправляється до Києва, для принесення вдячних молебнів Богу.[5]

Полонне функціонує як волосний центр з 60 – х років XVI століття, у цей час місту було надано Магдебурзьке право, ствердження і дія якого упродовж більше двох століть досить серйозно позначилося на долі Полонного.

У 1702 році населення Полонщини бере активну участь у великому визвольному повстанні проти польської влади під керівництвом Семена Палія, але польська армія придушила народний рух. Народні повстання фактично не припинялися протягом усього XVIII століття. Так, на Полонщині наводив жах на місцеву шляхту загін на чолі з ватажками Чуприною і Чортоусом.

У 1704 році у Полонному був гетьман Мазепа зі своїм полком, якого щиро приймали полончани. У 1708 році місто наповнилось трьохтисячним російським військом, яке охороняло західний кордон від ворогів.

У 1781 році Полонне бачило в своїх стінах польського короля Станіслава Августа IV, він у цей час повертався з Кам'янець-Подільського. Тут був велично прийнятий місцевим князем Калістом Попінським, кавалером Мальтійським. Король оглядав Полонську фортецю, полював у тутешніх місцинах деякий час, а потім відправився в дорогу. [5]

Полонне здавна поділяється на Старе Полонне і Нове Полоне. Названі половини у свою чергу поділяються на частини: середмістя – Воля, базарна площа біля фортеці – Майдан, далі – Тернів... До складу Полонного влилися п'ять сіл – Горошки, Бортники, Ізабіліно, Хоморець, Монастирка, а також два хутори – Гамарні та слобідка Вигнанка. [5]

У XVIII столітті Полонська фортеця мала такий вигляд, вона була оточена штучним валом, на якому знаходився гостро затесаний дубовий частокіл заввишки до 3,5 м. Довкола валу розташовувалися викопані глибокі рови, які заповнені водою з тутешнього ставка. В'їзд до фортеці був з трьох сторін, тому в неї три брами і стільки ж підйомних мостів, які з приходом ночі, після гарматного вистрілу підіймалися до верху до брам. Біля цих мостів знаходилися вежі з бійницями. Північна вежа називалася «Крива брама» і була найдовшою, західна вежа охрещена місцевими жителями «Підвальною», під нею знаходилися підземні ходи, які чомусь називали «Індією». Середня вежа розташовувалася поблизу Троїцької церкви і була також дуже красивою. Вежі і стіни фортеці мали багато бійниць,

де знаходилися гармати, які успішно знищували ворога. Тутешні озброєні козаки утримувались за рахунок полонських жителів, караул завжди стояв на вежах і біля брам. Сотні козаків і полончан були готові по сигналу в будь-яку хвилину обороняти місто від ворога. [5]

Полонська фортеця не завжди рятувала місто від ворогів, бо значних руйнувань все-таки завдали йому половці у 1169 і 1172 роках, пограбувавши і забравши в полон молодих чоловіків і жінок.

У 1550 році в Старому Полонному була побудована дерев'яна Георгіївська церква, з такою ж дзвіницею, вона вважається найдавнішою церковною спорудою у містечку.

У 1612 році в Полонному в урочищі «Підмонастирок» була побудована архімандритом Леонтієм Полянежським дерев'яна, на камяному підмурку, вкрита бляхою церква в ім'я Успіння Божої Матері, а біля неї дерев'яна дзвіниця під гонтою.

У 1720 році в цьому населеному пункті в урочищі «Мар'ян» споруджена дерев'яна, на камяному підмурку, з такою ж дзвіницею, гарної архітектури церква в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці.

У 1729 році в Полонному в «Бортниках» була побудована дерев'яна, на камяному підмурку, вкрита бляхою церква в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці, з такою ж дзвіницею.

У 1734 році в населеному пункті в середмісті на «Валу» почала діяти церква в ім'я Святої Живоначальної Тройці, вона дерев'яна з такою ж дзвіницею.

У 1775 році в Полонному на кошти парафіян у «Новому місті» була побудована дерев'яна, на камяному підмурку, вкрита бляхою, з такою ж дзвіницею, церква в ім'я Святих Апостолів Петра і Павла.

У 1877 році в містечку на кошти парафіян, меценатів, і тутешнього священника Стефана Федоровича Хойнацького була побудована церква в ім'я чудотворної Ікони Божої Матері, яку називали Почаївською.

У цьому ж населеному пункті в «Старому місті» на «горі», посеред острова, що омивається навколо річкою Хоморою, споруджена церква в ім'я Преображення Господнього. Коли вона побудована невідомо, але на кошти парафіян, дерев'яна, з такою ж дзвіницею.

У 1874 році в Полонному в «Новому місті» на кошти священника Матвія Сільського і парафіян споруджена церква в ім'я Воскресіння Христового.

У 1881 році у містечку на кошти парафіян і священника Стефана Хойнацького була побудована на Почаєво-Богородичному цвинтарі дерев'яна, на камяному підмурку, вкрита бляхою церква в ім'я Преподобних Ігумена Почаївського і Федора – князя Острожського. [5]

У XVII столітті в Полонному розвивається цехова система, воно стає одним з розвинутих торгово-ремісничих центрів Волині. Під час Визвольної

війни 1648 – 1664 рр. місто було центром Полонської сотні Волинського козацького полку в Українській державі гетьмана Богдана Хмельницького.

У 1823 році побували в Полонному відомі декабристи І.І. Муравйов-Апостол, М. П. Бестужев-Рюмін і Я. М. Андрієвич, у той час Новоград-Волинський повіт був одним із центрів декабристського руху. Саме звідси тяглися нитки змови проти самодержця.

У 1870 році в період інтенсивного розвитку капіталізму в Полонному і на Полонщині теж відбуваються швидко прогресивні зміни. У цей час почала діяти фабрика з виробництва паперу в Понінці. Через Полонне в 1873 році прокладено Києво – Брестську залізницю, яка зв'язувала місто з багатьма промисловими районами країни. Чавунно-ливарний завод було збудовано в 1875 році, а пивоварний – у 1882. Фарфоро-фаянсову фабрику засновано у 1889 році, керамічне ж виробництво – у 1895.

У приміському с. Новоселиця в 1897 році став до роботи цукровий завод, а в 1889 році почав працювати завод вогнетривкої цегли в с. Буртин.

У Полонному працювала ткацька майстерня, столярка, каретна фабрика, два водяні млини, до десятка вітряних млинів. В цілому промисловість міста мала кустарний характер.

У ХХ столітті Полонне було досить розвинутим містом на Волині, в ньому діяло 30 дрібних підприємств, 60 майстерень, 200 приватних крамниць, 7 харчевень, 8 заїжджих дворів, та щонеділі збиралися базари. [6]

Після революції 1917 року в Полонному були створені громадський комітет, замість колишнього волосного правління – орган виконавчої влади Тимчасового уряду, а також рада робітничих депутатів. На керамічному і фаянсовому заводах створюються профспілкові організації, обираються фабрично-заводські комітети, головною метою яких було запровадження восьмигодинного робочого дня, підвищення заробітної плати і поліпшення умов праці.

У цей час Полонне розташовувалось в прифронтовій смузі російсько-австрійського фронту, тому тут перебувала значна кількість військ, які підбурювали місцевих селян рубати державні та поміщицькі ліси, грабувати панські економії, заводи і фабрики.

У вересні-жовтні 1917 року солдати 259-го російського полку вчинили в Полонному декілька єврейських погромів через низький рівень постачання і зростання цін на продовольство. Для охорони Полонного були викликані ескадрони уланів.

Після проголошення Центральною радою III універсалом Української Народної Республіки в Полонному та в довколишніх селах були створені народні управи, які взяли на себе обов'язки виконавчої влади. Полонська народна управа взяла під контроль продовольче постачання міста, рух на залізниці, місцевий банк, телеграф і поштовий зв'язок.

Проти цього виступили більшовики і контрольовані ними ради робітничих і селянських депутатів, які починають запеклу боротьбу з місцевою українською адміністрацією. Особливо запеклою була збройна боротьба за Полонне у 1918 – 1920 рр. [6]

У кінці 1930 року в Полонському районі починається нова хвиля колективізації, яка супроводжувалася розкуркуленням місцевих селян. У ході створення колгоспів широко застосовувались залякування і арешти. У селян забирали сільськогосподарський реманент, худобу, в окремих випадках спротиву забирали хату, сім'я залишалася під відкритим небом на вулиці, люди жили з дітьми в землянках. Відповідно – це наштовхувало на опір селян, Полонський район став одним із центрів анти колгоспного руху на Поділлі, був охоплений масовими селянськими виступами, для придушення їх, більшовицька влада вдавалася до військових підрозділів.

У 1932 – 1933 роках стався Голодомор – акт геноциду українського народу, організований керівництвом ВКП(б) і урядом СРСР. Убивство голодом відбувалося в Україні й на Кубані. Протягом 1932 року голодом було замордовано сотні тисяч людей, то в 1933 році лік уже йшов на мільйони. Кількість людей, які загинули від голоду, оцінюється деякими істориками в 3, 941 млн, переважну більшість яких становили етнічні українці, до цього числа ще треба додати втрати ненародженими – 6,122 млн, таким чином, в результаті Геноциду Україна втратила більше 10 млн людей.

У Полонному померли в часі Голодомору від голоду в мікрорайоні «Забіління» 320 людей, в «Ново-Полонному» – 70, у «Правохоморному» – 15, в «Старому місті» – 507. У другій половині лютого 1933 року в селах Полонського району на території сучасної Хмельниччини вимирали цілі села, тому район став одним із трьох, де голод привів до масового вимирання людей. [6]

Складовою частиною більшовицького терору на Полонщині були масові репресії 1920 – 1930 рр. Так, у 1932 році в тутешньому с. Котюржинці закладено перший концтабір НКВС, а через чотири роки в Полонному був утворений такий ж концтабір в районі кар'єру. Він діяв до початку Великої Вітчизняної війни, після чого близько тисячі його в'язнів були розстріляні співпрацівниками НКВС над річкою Случ. [6]

1937 рік – то рік масових репресій, рік Великого Терору, репресивний апарат не встигав виконувати поставлені завдання у знищенні «ворогів народу». За матеріалами державних архівів, комісії з питань поновлення прав реабілітованих Полонської районної ради: 2378 жителів району репресовані політичним режимом, серед них 580 осіб були розстріляні, 490 – ув'язнені, 1090 – депортовані. У Полонському районі національний стан репресованих виглядає так: українців – 1098, поляків – 1064, євреїв – 23, росіян – 10, білорусів – 6, німців – 164, чехів – 6, словаків – 5 і литовців

– 1. Якщо подивитися на соціальний стан репресованих – то він виглядав так: робітники – 474, колгоспники – 412, одноосібники – 780, службовці – 118, кустарі – 16, медичні працівники – 7, освітяни – 41, культпрацівники – 2, військовослужбовці – 81, служителі культу – 16, домогосподарки – 54 та утриманці – 375. У Полонному під репресії потрапили: Балк Беня Іцько-Меєрович – рахівник промартілі, Баранська Францішка Феліксівна – медсестра райлікарні, Баранська Юлія Теофілівна – домогосподарка, Баранський Петро Феліксівч – селянин-одноосібник, Баранський Фелікс Семенович – швець промартілі, Беркута Володимир Васильович – військовослужбовець, Вайсберг Якір-Шльома Гершович – бухгалтер артлі, Варанський Петро Феліксівч – слюсар МТС, Васьков Корній Корнійович – селянин-одноосібник, Васькова Ганна Іванівна – селянка-одноосібниця, Васькова Ніна Корнійівна – утриманка, Вельгас Агафія Опанасівна – домогосподарка, Головська Євфрасія Робертівна – селянка-одноосібниця та багато інших. [7]

У 1937 – 1938 рр. частину так званих «ворогів народу» без суду і слідства відправляли з Полонного до Шепетівки, а потім їх сліди зникали.

Велика Вітчизняна війна розпочалася з фашистами 22 червня 1941 року, але вже 26 червня Полонне зазнало першого ворожого авіанальоту. Одразу після цього починається активна мобілізація в лави Червоної Армії, до неї влилося 3000 військовозобов'язаних Полонського району.

У зв'язку з критичним становищем на фронті 30 червня 1941 року Ставка Верховного Головнокомандування віддала наказ військам Південно-Західного фронту, здійснити відступ на новий рубіж оборони по лінії Блокоровичі – Шепетівка – Новоград-Волинський. Фашистська перша танкова група генерал-полковника Клейста ввійшла в розрив п'ятої і шостої радянських армій, тому вже 6 липня 1941 року німецькі мотоциклісти до вечора були в Полонному.

Німці одразу в районі створили свій адміністративно-територіальний устрій. З перших днів його дії, розгортається жорстка розправа над мирним, переважно єврейським населенням, були створені єврейські гетто, організована загибель його в'язнів. Так, в Полонному в концтаборах, гетто було розстріляно, замучено, повішано 8679 громадян, а з району і міста вивезено до Німеччини 1954 чоловіки. У відповідь на звірства фашистів почали створюватись партизанські групи та загони і підпільні організації.

Тому у вересні 1941 року розпочала діяти підпільна організація, група месників під керівництвом Никифора Вальчука. А група підпільників Тимошука В. І. переросла в партизанський загін, який знищив 18 ворожих ешелонів. Незважаючи на жорстокість окупантів, народні месники діяли відважно і героїчно. Командиру партизанського загону Тимошуку В. І. було присвоєно найвищу нагороду – зірку Героя Радянського Союзу.

У січні 1944 року в Полонному вже стояла третя гвардійська танкова армія під командуванням генерала армії Рибалка П. С.

5 березня 1944 року розпочалася Проскурівсько-Чернівецька операція, в результаті проходження якої були звільнені від фашистів решта південних сіл Полонського району.

Всього в роки Великої Вітчизняної війни в лавах Червоної Армії воювали 6657 полончан, з яких 4002 чоловіки не повернулося з фронтів доріг. Їх імена викарбувано на багаточисельних пам'ятниках району. [6]

У XXI столітті Полонне – центр Полонської міської об'єднаної територіальної громади в Полонському районі Хмельницької області. Площа цієї громади – 601, 38 км. кв., населення – 33504 мешканці. Громада утворена 13 серпня 2015 року шляхом об'єднання Полонської міськради і Бражинецької, Великоберезнянської, Великокаленецької, Котелянської, Котюржинецької, Новолабунської, Новоселицької, Онацьковецької, Прислуцької, Роговичівської, Воробіївської, Кустовецької сільських рад Полонського району.

У складі громади 34 населених пункти – 1 місто і 33 села, які входять до 12 старостинських округів. [6]

Землі Полонської міської об'єднаної територіальної громади Полонського району Хмельницької області розташовуються в межах природних геоморфологічних округів – Шепетівського полісся та Горинь-Слуцького, які відповідно у межах цієї території належать до Славутського піщаного, Скрипівського і Случ-Хоморського геоморфологічних районів.

Північна частина Полонського району розташована в Славутському піщаному геоморфологічному районі, в якому поширені еолові форми рельєфу. Південний природний кордон Славутського полісся проходить по уступу, він орографічно мало виражений, проте чітко тут проглядається зміна лесовидних порід на піщані та супіщані відклади. Північна межа виразно фіксується в поширенні соснових лісів, які ростуть на пісках, по лінії Острого – Нетечин – Корчик – Гута – Яблунівка.

Центральна частина Полонського адміністративного району і м. Полонне розташовані на сході Скрипівського геоморфологічного району – то горбиста височина з ерозійним балочним розчленуванням, яка розташована між Хоморою та орографічним уступом Шепетівка-Полонне. Тут четвертинні лесовидні суглинки в основному залягають безпосередньо на докембрійських кристалічних породах. Середні максимальні висоти у цьому геоморфологічному районі становлять – біля 300 м, вони поступово дещо падають на схід, внаслідок цього вся поверхня даного району ніби вирівнюється.

Південна частина Полонського адміністративного району розташована в Случ-Хоморському геоморфологічному районі, який займає простір між

двома згаданими річками і характеризується зростанням абсолютних висот з півночі на південь від 280 м поблизу річки Хомори, до 330 м – біля Случі. Геоморфологічний район розчленований мережею річок, балок, глибоким врізом долин, які в окремих місцях досягають навіть кристалічного фундаменту – Гриців-Старокостянтинів. Досить розчленована поверхня між річками Деревичка і Случ, яка місцями нагадує чимось горбогір'я. Таке балочне членування поверхні даного природного району сприяло в ньому появи масивів дібровних лісів, під якими утворилися опідзолені чорноземи, а місцями і темно-сірі опідзолені ґрунти. Тут ліси були переважно вирубані, тепер на їх місці поля, на них, нажаль, посилилася водна ерозія як ґрунту, так і материнських порід. [1]

У геоботанічному відношенні територія Полонського району розташована в пасмі переходу від Європейської широколистянолісової області до Східноєвропейської лісостепової області, що зумовило характер рослинного світу. Північна частина адміністративного району до Полонного знаходиться в Славутському або (Шепетівсько-Баранівському) геоботанічному районі, де поширені дубово-соснові орлякові, соснові чорнице-зеленомохові ліси, а також заплавні луки і болота. Тоді як південніше Полонного, південна частина території адміністративного району, розташована в Старокостянтинівському або (Уланівському) геоботанічному районі, в якому колись переважали остепнені луки та лучні степи, які тепер повністю перетворені на поля переважно з глибокими чорноземами.

Північніше м. Полонного в межах земель району поширені дерново-підзолисті супіщані ґрунти, а південніше цього населеного пункту – чорноземи глибокі та темно-сірі опідзолені ґрунти. Східніше Полонного можна бачити лучні ґрунти, вони також трапляються по річкових долинах, де є широкі заплави.

У межах території Полонського району за ландшафтно-екологічними принципами можна виділити три основні зооценози: зооценоз хвойно-широколистяних лісів; зооценоз оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ; водно-болотяний зооценоз.

Північніше м. Полонне, в межах зооценозу хвойно-широколистяних лісів, розкинулись досить великі суцільні масиви хвойних лісів: соснових лісів чорницевих, соснових лісів вересових, соснових лісів лишайникових, вони приурочені в основному до дерново-підзолистих супіщаних і піщаних ґрунтів. Соснові ліси чорницеві характеризуються тим, що в них деревний ярус утворює сосна, поодинокі можна бачити березу бородавчасту, рідше – дуб звичайний. У цих лісах підлісок не розвинений, але основу чагарниково-трав'яного покриву утворює чорниця, до неї в незначній кількості домішується орляк звичайний, брусниця, лохина, шучник дернистий, дзвоники персиколісті, верес звичайний, молінія голуба, пер-

лівка поникла, вербозілля звичайне, ожина волосиста та веснівка дволиста.

У цьому зооценозі серед земноводних вдається бачити жабу трав'яну, жабу гостроморду, кумку червоночереву, квакшу, ропуху зелену та ропуху звичайну. Тварини частіше всього трапляються влітку і восени під гнилими пеньками, колодами. Зрідка біля струмків, під купами хмизу скупчуються тритони звичайні, які тут зазвичай і зимують.

На цій території плазуни представлені ящіркою прудкою, веретільницею, ящіркою живородящою, вужем звичайним, вужем водяним, гадюкою звичайною, спорадично – мідянкою. Герпетофауна зооценозів хвойно-широколистяних лісів на Полонщині тепер вимагає охорони, тому що всі плазуни нечисленні, але досить корисні у природі, бо входять у різноманітні ланцюги живлення.

Орнітофауна на цій території найбільш різноманітна з усіх хребетних тварин і нараховує до 85 видів. Серед цього різноманіття можна бачити птахів лісів, птахів луків, водойм і боліт, птахів степів і полів, а також птахів синантропів.

Птахи лісів представлені дятлом, граком, вороною сірою, жайворонком лісовим, зозулею звичайною, зябликом, круком, синицею блакитною, совою, соловейком східним, сорокою, чижем, шулікою чорною, щевриком лісовим, яструбом малим...

У лісах, через які протікають ріки, або є озера, ставки, то серед птахів луків, боліт і водойм можна бачити вівсянку очеретяну, деркача, квака, кобилочку річкову, крижня, курочку водяну, ластівку берегову, лебедя-шипуну, лиску, луня лучного, очеретянку ставкову, пастушка, перепілку, серпокрильця, сову болотяну, чайку, чаплю...

Фауна ссавців лісових ценозів на Полонщині представлена білкою звичайною, дуже рідко вовком сірим, вовчком лісовим, багаточисельним зайцем русаком, їжаком звичайним, малочисельною козулькою, поширеним кротом, куницею ліською, ласкою, лисицею, рідкісним лосем, мишою ліською, буроzubкою малою, полівкою рудою ліською, підковоносом малим, свинею дикою і хом'яком.

Зооценоз оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ розкинувся південніше м. Полонного в межах об'єднаної територіальної громади. Він нараховує значну кількість видів хребетних тварин, хоч щільність окремих популяцій значно скорочується. Саме тому тепер гостро стоїть питання про охорону більшість хребетних тварин.

Серед земноводних тут можна бачити ропуху сіру, ропуху зелену, чачницію, жабу трав'яну, дуже рідко квакшу. Хоча ці тварини мешкають в агроценозах, ікру вони відкладають виключно у воду, проте залежно від характеру водойм все-таки спостерігається різна виживаність личинок.

Плазуни оброблювальних угідь Полонщини нечисленні за видовим складом, але все-таки на полях, пришляхових смугах, цвинтарях, канавах вдається бачити ящірку прудку, ящірку живородящу та вужа звичайного.

Птахи в зооценозах оброблювальних угідь, суходільних лук і пасовищ на Полонщині є протягом усього року. Чисельність окремих популяцій птахів змінюються по порах року і навіть по роках залежно від умов середовища. Взимку тут домінують граки, зрідка трапляються круки, ворони сірі, сороки, горобці польові, куріпки сірі, зимняки, рюми, пуночки, посмітюхи, сорокопуди сірі, коноплянки, щиглики та вівсянки звичайні. Але навесні ці угіддя залишають посмітюхи, зимняки, рюми і прилітають перелітні птахи – ластівки сільські, жайворонки польові, пліски білі, чибіси, шеврики лугові, перепели, горлиці звичайні, деркачі, мартини звичайні, лелеки білі, луні болотяні, канюки звичайні, сови болотяні, одуди, сиворакші...

Серед ссавців цього зооценозу можна бачити лисицю, ласку, горноста, тхора темного, їжака, крота звичайного, полівку звичайну, хом'яка звичайного, мишу польову, зайця-русака, трапляється зрідка свиня дика, козуля, лось. Козулі влітку концентруються в балках, де збереглися природні луки, зарості верболозу, взимку в очереті, а також поблизу скирт. У певні роки значно зростає чисельність зайця-русака та лисиці. Ссавці найбільш активні увечері, вночі та на світанку, вдень вони зазвичай відпочивають, ховаються у високій траві, лісі, норах, тому складається враження, що їх немає.

Водно-болотяний зооценоз на Полонщині має досить густу гідрографічну сітку, тут протікають відносно великі і малі річки Хомора, Поганка, Скрипівка, Хоморець, Дружня, Лизне, Новачка, Глибочок, Случ (біля с. Любомирка, Колосівка), а також Деревичка з численними малими притоками. Полонщина має каскади великих і малих ставків на річках, особливо на Хоморі та Деревичці. Є тут озера поблизу с. Лісне – 7, Буртин – 4, Понінка – 4, Полонне – 2, Дубовий Гай – 1. На Полонщині водно-болотяний зооценоз складають типові водні і напівводні хребетні тварини, а також тут вдається бачити екологічно пластичні види – убіквісти. Найчисельнішим цей зооценоз представлений навесні і літом, найбідніше – взимку, ймовірно – це пов'язано з ланцюгами живлення, тому тут сезонні аспекти тутешньої фауни добре виражені.

Іхтіофауна на Полонщині представлена родинами прісноводних риб: короповими, окуневими, бичковими, поодинокі – в'юновими, сомовими, шуковими та колючковими. Зокрема в тутешніх річках, водосховищах, ставках, озерах водиться карась, короп, товстолобик, білий амур, зрідка лящ, верховодка, йорж, окунь, плітка, щука, в'юн, краснопінка, нечисленні – в'яз, лин, білізна, рибець, чехоня, судак, бичок і сом.

Серед земноводних у водно-болотному зооценозі можна бачити у весняно-літній період жабу ставкову, жабу озерну, кумку червоночереву, рідше – жабу трав'яну, часничницю, жабу гостроморду, трапляються тритон звичайний та тритон гребінчастий. У весняний час до водойм на розмноження повертаються ропуха зелена, ропуха сіра.

У водно-болотяному зооценозі на Полонщині вдається бачити ящірку живородящу, ящірку прудку, вужа водяного, вужа звичайного, у болотистих заплавах найбільших річок зрідка трапляється черепаха болотяна.

Птахи водно-болотяного зооценозу представлені бугаєм, вівсянкою очеретяною, грициком великим, деркачем, кваком, кобилочкою річковою, крижнем, крячком річковим, курочкою водяною, ластівкою береговою, лебедем-шипунем, лискою, чаплею сірою, луном лучним, очеретянкою ставковою, пастушком, ремезом, совою болотяною, чаплею рудою та щевриком лучним.

Серед ссавців у водно-болотяному зооценозі можна бачити ондатру, бобра річкового, полівку водяну, видру річкову, кутору звичайну, полівку темну, мишу маленьку, горностая, ласку, бурозубку, трапляється тут вночі на полюванні лисиця, їжак звичайний, а також мешкає пацюк сірий, заєць-русак, нічниця водяна, кріт та нічниця ставкова.

За 5 км від м. Полонного знаходиться Полонський (Забілінянський) парк, його площа становить – 37 га, заснований він у кінці XIX століття на річці Хоморі. Якщо уважно придивитися до рельєфу, то можна пере-свідчитись, що він хвилястий з нахилом до річки, тут у південній частині є система ставків. У межах цієї природоохоронної території ростуть переважно місцеві породи дерев. Але є декоративні групи, які обсажені чотирирядними ялинковими алеями, до того територією парку проходить оригінальна тополева алея, а в центрі парку росте ялина срібляста.

Поблизу м. Полонного за 1 км в с. Новоселиця розташований Новоселицький парк, який створений у кінці XIX – на початку XX століть, його площа – 10,1 га, цей парк розкинувся на правому березі Хомори, тут рельєф все-таки хвилястий з вираженим нахилом до річки. У даному природоохоронному об'єкті ростуть місцеві листяні породи дерев – липа, дуб, каштан, ясен і клен.

Джерела та література

1. Геренчук К. І. Природа Хмельницької області. Львів: Вища школа. 1980.
2. Говорун В. Д. Тимошук О. О. Антонюк Н. І. Риби, земноводні, плазуни і звірі Хмельниччини. Серія: «Фауна Поділля». Навчальний посібник для педагогів, учнівської та студентської молоді. – Хмельницький, «Поліграфіст-2», 2009. – 140 с.

3. Говорун В. Д. Тимошук О. О. Антонюк Н. І. Птахи Хмельниччини. Навчальний посібник. Хмельницький: «Поліграфіст» 2009. – 192 с. «Фауна Поділля» Випуск 3.
4. Говорун В. Д. Тимошук О. О. Річки Хмельниччини. Навчальний посібник. Видання друге. Хмельницький: Поліграфіст – 2, 2010. – 240 с.
5. Історія міст і сіл Хмельниччини (за працями Юхима Сіцінського і Миколи Теодоровича). Навчальний посібник/ упорядник Тимошук О. – Хмельницький: Поліграфіст – 2, 2011. – 560 с.
6. uk.m.wikipedia.org
7. Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Хмельницька область. /Редакція тому: М.В. Загородний (голова) та ін. – Упорядники: Л.Л. Місінкевич, Р. Ю. Подкур. – Біографічні довідки: Ю. А. Довгань, Л. А. Кривега, О. М. Фандуль. – Кн. 6. – Хмельницький, 2015. – 1174 с.

*Григоренко О.П.
м. Хмельницький*

НАЙВАЖЛИВІШІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АКЦІЇ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ В ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД СВОЄЇ ДІЯЛЬНОСТІ

В статті зроблено спробу висвітлити найважливіші масові заходи Народного Руху України в початковий період свого становлення як потужної політичної сили, що виникла наприкінці 1980-х років як вияв прагнення українського народу до національного самовизначення. Акцентується увага на тому, що саме в значній мірі завдяки таким масовим заходам прискорювався процес безславного занепаду радянської тоталітарної системи і утвердження незалежної Української держави.

Ключові слова: *суспільно-політичне життя, Народний Рух України, Акт Злуки, козацтво, маніфестація, свобода, державність, незалежність, громадські організації, політична партія.*

Сила російської самодержавної імперської машини, а згодом радянського тоталітарного режиму, завжди була спрямована проти українського національно-визвольного руху, який виступав основним засобом боротьби українського народу за національно-державну самостійність. За прагнення до свободи, незалежності українці століттями переслідувалися владним режимом. Смертні вироки (часто навіть без слідства і суду), ув'язнення, каторга, заслання, позбавлення прав жити на рідній землі – такою була доля українців, хто виступав на захист національних прав свого народу.

Особливо помітне місце в багатовіковій історії українського народу займає ХХ століття. Як тільки більшовики силою зброї заволоділи Україною, вони негайно включили її в орбіту свого комуністичного проекту. Компартійно-радянська диктатура не підпорядковувалася конституціям і звичайним законам, хоча в радянському суспільстві не можна було поскаржитися на їх відсутність. Воля ієрархічно побудованої державної партії якраз і була законом для позбавленого суверенності суспільства. «Наші закони, – говорив у липні 1930 року відомий компартійний діяч, на той час прокурор РСФРР М. Криленко, – це форми, в які партія втілює свою волю. Всі акти нашої партії, всі основні лозунги нашої партії негайно знаходили відбиття в радянських законах. Ці закони є не що інше, як вказівки партії» [1, с.485]. Свого часу відомий політичний діяч Л. Троцький зазначав: «Ніде репресії, чистки, придушення і всі інші види бюрократичного хуліганства в цілому не досягли таких страшних розмірів, як на Україні, в боротьбі з могутніми прихованими силами в українських масах, що прагнули більшої свободи і незалежності»[2, с.7].

Понад семидесятилітнє перебування України в радянській тоталітарній імперії негативно позначилося на історичній долі українського народу, спотворило його цивілізаційний розвиток. З Леніним у голові і з наганом у руці – так починали керувати Україною ще на зорі радянської влади, з дещо видозміненими прийомами здійснювали управління найрозвиненішою союзною республікою кремлівські керманічі до самого скону СРСР. Штатними виразами Леніна стосовно подій того часу в Україні, діячів національно-визвольного руху були: «розстріляти негайно», «нешадно громить панів і куркулів», «негайно розстрілювати», «суд на місці і розстріл беззастережно», «вжити якнайнешадніших революційних заходів». Крутість політичне, дволикість, цинізм, прихований обман, диктат – усе пускав в хід вождь більшовизму, коли поставало питання, якою бути Україні. Адже вона, перебуваючи 250 років під гнітом старої Росії, не відкинула радянську владу, повірила в революцію. Вперше, – писав В. Винниченко в книзі «Відродження нації», – інтереси цієї колишньої в'язниці стали близькими, своїми. Ми радісно «витрусили з серця всі застарілі болі, образи, гіркість, ненависть, ми одягли чисту одіж дружності, братерства»[3, с.42]. Здавалося, принципи самовизначення націй є само собою зрозумілими і взаємумудрості буде досягнуто. Однак політика російського пролетарського уряду почала базуватися на матеріальних, економічних інтересах. Росії потрібен був український хліб, цукор, сіль, вугілля. Тобто взяла гору знову імперська хіть тримати Україну, як колоніальне джерело для викачування багатств, і коли український уряд почав ставати в опозицію, Москва відповіла терором, репресіями, карними експедиціями на «зажерливих» селян. Згадайте написані Леніним «Маніфест до україн-

ського народу з ультимативними вимогами до Української Ради», чи лист до українських робітників і селян, – зазначав далі В. Винниченко. І ви здивуєтесь, що ж маємо з нещадної критики злочинної російської імперії, що залишилося з намірів оголосити ледь не війну шовінізмові; забезпечити українській мові всі умови для розвитку; що вийшло з твердження, «якщо Фінляндія, якщо Польща, Україна відокремляться від Росії, в цьому нічого поганого нема... Треба збожеволіти, щоб продовжувати політику царя Миколи». І ось, щоб не допустити суверенності України, в хід запускається давно вивірена зброя – погроза, шкідливість націоналізму, необхідність «тісного об'єднання й цілковитого зілляння» заради повалення буржуазії всього світу (!). Яке фарисейство, який безсоромний обман, – з гірким визнанням і своєї особистої провини про наслідки такої ленінської політики щодо українського народу напише згодом прозрілий В. Винниченко, соціаліст за переконанням, голова першого українського уряду – Генерального Секретаріату УЦР-УНР.

На брехні, злодійстві вимощувалося кубло майбутніх злочинств. Знищення цвіту української інтелігенції, Української православної церкви, геноцид голодомором, масові репресії, депортація в Сибір після Другої світової війни десяти відсотків західноукраїнського населення – ось стратегічний характер злочинів, що здійснювалися на нашій землі під прапором ленінізму радянською тоталітарною системою.

Відносно сприятливі можливості для захисту національних прав українського народу з'явилися в другій половині ХХ століття. Зі смертю Сталіна 5 березня 1953 року розпочався принципово новий етап історії СРСР. Друга половина 1950-х – початок 1960-х років ознаменували собою важливий період в історії радянського суспільства. Реформаторські починання тодішнього партійного лідера М. Хрущова породжували певний оптимізм, вселяли надію населення країни на можливість демократизації суспільного життя, подолання негативних явищ сталінського режиму, позитивних змін в економічній сфері. Саме з ініціативи М. Хрущова було ліквідовано концтабори, в результаті чого за кілька років сотні тисяч жертв сталінських репресій повернулися в Україну. Зокрема, до 1957 року дістали змогу повернутися до своїх осель 65534 оунівці і «бандпособники», яким вдалося вижити[4, с.15]. Важливим кроком у процесі десталінізації сталінського режиму, лібералізації існуючої командно-адміністративної системи в СРСР став ХХ з'їзд КПРС (лютий 1956 року), на закритому засіданні котрого М. Хрущов виголосив доповідь, присвячену розвінчанням «культу особи Сталіна», викриттю і засудженню масових репресій. Рішення ХХ з'їзду КПРС помітно вплинули на політичну та морально-психологічну атмосферу в країні, поклали початок серйозним зрушенням у духовному житті суспільства. Починаючи від з'їзду розпочався поступовий розклад

радянського тоталітаризму. Прискорити цей процес виявилось неможливим, тому що за попередні десятиліття «соціалістичного будівництва» всі бунтарі були знищені. Разом з тим виявилось неможливим і припинити його. Він поступово переростав в системну кризу суспільства, побудованого партією Леніна-Сталіна.

Після усунення від владного керма М. Хрущова до влади прийшли неосталіністи на чолі з Л. Брежневим. Всі важелі влади були зосереджені в компартійному центрі – Політбюро ЦК КПРС. Диктатура Політбюро ЦК КПРС проникала в усі верстви суспільства і впливала на кожну людину. Здавалося б, що вожді партії створили державу на віки. Не наважуючись відкрито відщуратися від спадщини ХХ з'їзду КПРС, неосталіністи обрали тактику боягузливого замовчування навіть тих злочинів, які стали надбанням гласності при М. Хрущові. Брежневщина стала об'єктивним наслідком усього попереднього розвитку тоталітарної радянської суспільно-політичної системи. Л. Брежнев починав свою партійну кар'єру в Україні. В 1930-х роках, заповнюючи анкети, він ще називав себе українцем. Українське походження не завадило йому, коли він став генсеком, проводити в Україні, як і в інших національних республіках, відкрито русифікаторську політику. Тут під приводом боротьби проти націоналізму значно посилювалися репресії. Центральна влада з величезною підозрою ставилась навіть до українських комуністів. Правлячу верхівку перестав влаштовувати перший секретар ЦК Компартії України П. Шелест, який користувався українською мовою в офіційному спілкуванні і виявляв піклування про розвиток української культури. Незважаючи на те, що він був одним з тих, хто всіляко вихваляв Л. Брежнева, запевняв його у своїх вірнопідданських почуттях, у травні 1972 року його замінили В. Щербицьким. Він став одним з найближчих сподвижників генсека й служив йому вірою й правдою. За роки його володарювання особливою непримиренністю з будь-якими проявами національно-визвольного руху відзначилися ідеолог-каратель, секретар ЦК Компартії України В. Маланчук і голова КДБ України В. Федорчук. В суспільстві не тільки назрівало напруження, а й відбувалися робітничі виступи. Так, у 1973-1977 роках мали місце заворушення на окремих підприємствах Дніпропетровська (Дніпро), Дніпродзержинська (Кам'янське) та Києва. У 1981 році – Прип'яті (Київська обл.), Києві [5, с.143]. Під час цих подій органи КДБ і МВС діяли звичними каральними методами, хоча існуванню радянського політичного ладу робітничі виступи не загрожували. Ставало очевидним, що така політика загрожувала соціальним вибухом величезної сили. У середині 1980-х років навіть вищому керівництву партії і держави стало зрозуміло, що втілення в життя більшовицьких ідей привело країну до кризового стану.

Від «архітектора перебудови» М. Горбачова не раз доводилося чути, що він міг би секретарювати і далі, якби не зважився на перебудову [6,

с.10]. Але це лише його суб'єктивна позиція. Історики ж сходяться на тому, що обвалилася вся система, тому що вона була штучною, нав'язаною і позбавленою головного принципу, на якому тримається людське суспільство, - приватної власності. Радянський Союз був створений завдяки силі і репресіям, завдяки ним він і тримався, вартувало лише трохи послабити хватку, як вся радянська державна машина розвалилася, немов би картковий будиночок. М. Горбачов прийшов до влади у період глибокої системної кризи, і тому змушений був провести реформу. Правлячий режим під тиском світового співтовариства змушений був відмовитися від насильницьких методів боротьби з інакомисленням, звільнити з тюрем і заслання політичних в'язнів, дозволити існування неформальних груп та організацій різноманітних політичних і релігійних напрямків. Лібералізація режиму відразу призвела в Україні до стрімкого наростання визвольного руху. Українська правляча еліта, яка впродовж десятиліть вірою і правдою служила центру, спробувала протистояти національно-визвольному руху, але швидко переконалася в тому, що це цілком марна справа. Тоді вона повернулася обличчям до власного народу. Спочатку інстинктивно, а потім все більш усвідомлено ця еліта почала засвоювати державотворчу спадщину демократичної Української Народної Республіки.

За часів великих випробувань будь-якій державі потрібна суспільна сила, яка здатна твердо оцінювати реальність, прогнозувати перспективи, запропоновувати вихід зі скрутного становища, нарешті взяти на себе відповідальність за наслідки своїх пропозицій і дій. Така сила в Україні мала місце. Це Народний Рух України. НРУ з дня започаткування мав всі ознаки легальної політичної партії. Серед партій України Рух займав особливе місце, бо він своєчасно визначив за головне в своїй діяльності – незалежність України, як святої справи свого існування. Відомий дослідник історії НРУ доктор історичних наук, професор Г.Гончарук відзначав, що «утворивши громадсько-політичну організацію, рухівці своєчасно очолили визвольну народну хвилю, яка забезпечила формування політичної незалежності України»[7, с.5].

НРУ народився в письменницькому середовищі. Варто зазначити, що він був не єдиною організацією. В червні 1989 року партійні органи звітували про діяльність більше ніж 47 тисяч самодіяльних об'єднань різної спрямованості: соціально-політичної – 6957, культурно-історичної – 1460, екологічної – 1946, художньо-розважальної – 10 859, фізкультурно-оздоровчої – 6124, спортивно-технічної – 4239, колекційно-збиральницької – 685. Проте, особливе занепокоєння в партійних чинів викликала діяльність 14 політизованих угруповань – київських: Українського культурологічного клубу, Української народно-демократичної ліги, «Громади», «Спадщини», «Товариства реабілітованих політв'язнів», Комітету за відродження

Української автокефальної православної церкви, львівських: Комітету захисту Української католицької церкви, «Товариства Лева», одеського Народного союзу сприяння перебудові, ялтинської «Доброї волі», харківських «Апреля» й «Шани», Івано-Франківського Українського християнсько-демократичного фронту, а також Української Гельсінської спілки, яка нараховувала 9 обласних осередків[8, с.140-141].

Початок формування НРУ був складним і затяжним, позначеним багатьма суперечностями, непрогнозованим розвитком подій. Відповідно до задуму ЦК КПУ і КДБ УРСР Рух за перебудову повинен був відсунути на узбіччя небезпечні для радянської влади радикальні сили, що діяли під камуфляжною назвою УГС, зіткнути Спілку з Рухом, оскільки для цього були реальні підстави й на їхню дію розраховував КДБ. Адже в той час, коли борці за волю України сиділи в тюрмах і концтаборах, члени ініціативної групи сприяння перебудові були привілейованими членами суспільства. Здавалося б (і на це були розрахунки влади), що конфлікти між виразниками двох політичних позицій, протистояння, взаємні звинувачення й ненависть неминучі, але переміг здоровий глузд і сталося несподіване: радикали-політв'язні – В. Чорновіл, Л. Лук'яненко, брати Горині та інші, що очолювали УГС і проти яких воювала влада на чолі з КДБ – пішли на свідомий компроміс, влилися в Народний Рух України за перебудову, творили рухівські обласні та районні організації, увійшли в керівництво Руху. Приклад порозуміння й співпраці політиків двох відмінних політичних позицій є доказом, як у складних ситуаціях необхідними бувають мудрі компроміси, що йдуть не на шкоду, а на користь загальній справі. Що було б з Рухом і УГС, якщо б не було знайдено між ними порозуміння, хоча програмна мета обох організацій була різна.

Ініціатори створення НРУ прагнули скористатися реформаторським курсом М. Горбачова для внесення змін у національну політику, розширення повноважень маріонеткової УРСР, надання їй статусу держави з усіма атрибутами в «сузір'ї СРСР» (за висловом Д. Павличка), тоді як колишні політв'язні, що становили ядро УГС, від закликів до створення конфедерації перейшли до заяви про повну самостійність України. Не відповідають дійсності твердження деяких авторів про те, що Рух перед Установчим з'їздом і під час його проведення ставив своєю метою побудову Української незалежної держави. Про таку мету не було та й не могло бути мови ні у проекті Програми Народного Руху України за перебудову, надрукованому 16 лютого 1989 року в «Літературній Україні», ні під час її прийняття на Установчому з'їзді. Мету, яку ставив Рух, чітко й недвозначно висловив напередодні Установчого з'їзду І. Драч: «Я за Україну вільну, суверенну в складі оновленої Федерації на основі нового союзного договору. Упевнений, він буде». Такої ж думки дотримувалися на Уста-

новчому з'їзді промовці – ініціатори створення Руху. Іншу позицію зайняли колишні політв'язні. Члени УГС відверто закликали учасників з'їзду до боротьби за незалежну Українську державу. Найчіткіше про це сказав В. Чорновіл: «Єдиним порятунком для всіх нас ми вважаємо повну державну незалежність України, здобуту мирними, демократичними, конституційними шляхами»[9, с.2].

І хоча заклики лідерів УГС, підтримані значною частиною делегатів з'їзду (виступ В. Чорновола кілька разів переривався бурхливими оплесками), були проігноровані при внесенні доповнень до Програми, делегати від УГС (їх була чимала кількість) не робили спроби зірвати з'їзд, а проявили і далекоглядність, і здатність передбачати еволюційний розвиток подій. Взаємна толерантність сприяла досягненню компромісу між носіями двох протилежних орієнтацій. Зблизившись, вони спільно створили півмільйонну рухівську потугу, здатну ненасильницькими діями боротися за волю України.

Після доведення до всієї української спільноти ідей, заяв, протестів, інформації про утворення Руху і подій тих днів епіцентр розвитку подій перемістився на інший рівень, за межі Верховної Ради України. Змінився напрямок розвитку процесу. Народ не сприйняв ідею перебудови і нестримно рушив до незалежності. З осені 1989 року відбуваються всенародні велелюдні акції як на місцевому, так і на регіональних і всеукраїнському рівнях. Проголошення в основних документах НРУ таких понять, як гуманізація, демократизація, справедливість, суверенітет та аналогічні категорії саме в цей історичний час сприяли підвищенню політичної активності українського суспільства. Дана стратегія була політично обгрунтованою та виправданою, тому що дозволила досягти бажаного результату – здобути незалежність не проливши жодної краплі крові. Значний внесок в утвердження незалежності нашої держави зробила національно свідомою інтелігенція України та неординарна постать одного із лідерів НРУ – безстрашного В'ячеслава Чорновола, який сприяв перетворенню НРУ в вагомую політичну силу. В одній із своїх листівок «Потрібні зміни, відповіді на важливі питання» він стверджував, що «Україну підніме патріотизм. Патріотизм є. Він у серці кожного українця. Треба об'єднати наші серця. Рух України вперед вимагає зусиль усієї нації»[10, с.103]. Саме патріотизм є важливим чинником розбудови української держави та формування свідомості кожного громадянина. Базовими засадами єдності є духовне єднання, віра в необхідність кардинальної перебудови суспільного життя на засадах честі, добра, справедливості, рівності, демократії.

НРУ від початку свого існування діяв з відверто патріотичними гаслами. Філософи та політологи визначають патріотизм як суспільний і моральний принцип, який характеризує ставлення людей до своєї країни

та проявляється у певному способі дій і складному комплексі суспільних почуттів, що узагальнено називається любов'ю до своєї батьківщини. Це одне з найглибших почуттів, яке закріплювалося століттями та тисячоліттями розвитку відокремлених етносів. Це соціально-політичне явище, якому притаманні природні витoki, власна внутрішня структура, що в процесі суспільного розвитку наповнювалася різним соціальним, національним і класовим змістом. Соціальні психологи визначають патріотизм як певне моральне ставлення й оцінку особистістю елементів вітчизни. У конкретно-історичному розгляді, з'явившись внаслідок розвитку людського суспільства, соціально-моральне, у своїй основі, патріотичне почуття набувається особистістю не через біологічну спадковість, а неодмінно під впливом соціального середовища, виховання (соціалізації) у широкому розумінні цього слова. Саме таким змістом була сповнена діяльність Руху на початковому етапі свого існування, що дозволило на якийсь певний момент кожному громадянину України відчутти себе дійсно українцем, патріотом своєї землі. Патріотизм в баченні Руху передбачає гордість за матеріальні і духовні досягнення свого народу, своєї Батьківщини, бажання збереження її характерних особливостей, її культурного надбання і зіставлення себе з іншими членами свого народу, постійна готовність підпорядковувати свої особисті інтереси інтересам загалу, в якому живеш, та захищати інтереси своєї громади і народу в цілому.

Особливу увагу у своїй пропагандистській роботі НРУ приділяв вихованню історією. Інформація про історичну правду та сучасну обстановку ставала все більш доступною для жителів всієї України. Народні університети, просвітницькі центри при обласних (крайових) організаціях Руху ставили собі за мету збудити інтерес до правдивих сторінок історії України, пробудити в свідомості українського суспільства почуття поваги до історії як свого народу, так і до історії інших народів, перебороти негативні стереотипи по відношенню до найбільш конфронтаційних моментів історичного минулого, що є каменем спотикання у міждержавних відносинах, відродити в повному обсязі вивчення вітчизняної історії в усіх загальноосвітніх школах і закладах вищої освіти України, а саме основне – відродження історичної правди і справедливості українського народу.

Україна здобула незалежність мирним шляхом на хвилі національного піднесення. Рухівське керівництво не підтримувало ідею збройного захоплення влади, діючи доволі гуманними демократичними методами, притаманними досить розвиненим демократичним суспільствам, а саме: мітинги, демонстрації, акції протесту, страйки. Організацією, здатною очолити та провести такі акції, передусім став НРУ. Він проводив заходи, які мали відверто незалежницький характер. Однією з найбільш потужних суспільно-політичних акцій НРУ в початковий період своєї діяльності, яка

продемонструвала владі його силу, стало перше публічне відзначення в радянській Україні 21 січня 1990 року 71-ї річниці Акта Злуки – проголошення об'єднання двох українських державних утворень – Української Народної Республіки і Західноукраїнської Народної Республіки в єдину соборну незалежну Українську державу, яке відбулося 22 січня 1919 року в Києві. Саме НРУ найактивніше за всіх інших представників неформальних громадських організацій Демократичного блоку України виступав за відновлення вшанування на належному рівні Акта Злуки від 22 січня 1919 року. У зв'язку з підготовкою до проведення цієї акції була проведена низка організаційних заходів НРУ. 13 січня 1990 року Велика Рада РУХу відбула свою третю (спеціальну) сесію, присвячену дню Соборності України. В роботі сесії взяли участь науковці суспільствознавчих інститутів Академії наук Української РСР. Беручи до уваги зміст виголошених науковцями доповідей та виступи учасників дискусій; визнаючи Акт Злуки УНР та ЗУНР, здійснений 22 січня 1919 року, як історико-юридичний факт у розвитку української державності; визнаючи проголошення 22 січня 1919 року з'єднання століттями відірваних одна від одної частин єдиної країни (Галичини, Буковини й Закарпатської України – з одного боку, та Великої Наддніпрянської України – з другого) – актом здійснення віковичних мрій українського народу; розглядаючи Акт Злуки 22 січня 1919 року як маніфестацію єдності і нероздільності українського народу та його прагнення жити в єдиній національній державі; визнаючи гостру актуальність ідеї єдності та консолідації українського народу, його духовної соборності на сучасному етапі духовного будівництва та суспільного розвитку третя сесія Великої Ради РУХу ухвалила: «1. День 22 січня вважати Днем Соборності України – єдності її народу та держави і всіх українських земель. 2. Звернутися до республіканських органів влади з пропозицією стосовно визнання дати 22 січня Днем Соборності України з занесенням цієї дати до календаря. 3. З метою пропаганди ідеї єдності народу України та української держави організаціям РУХу щорічно 22 січня проводити масові заходи (збори, мітинги) на відзначення дня Соборності України»[11, арк.3]. Тут було вирішено закликати всіх громадян узяти активну участь у святкуванні дня Соборності України. Рада затвердила організаційну структуру свята. 15 січня на засіданні Центрального проводу НРУ було заслухано інформацію про підготовку до цього свята. Питання про організацію й проведення свята були розглянуті на засіданнях керівництва Київської, Львівської, Житомирської, Хмельницької, Івано-Франківської обласних (крайових) організацій. Секретаріат НРУ випустив листівку, в якій закликав до боротьби за економічну й політичну незалежність України. Напередодні цієї важливої події керівники НРУ І. Драч, Ю. Бадзьо, М. Горинь виступали на установчому з'їзді Української студентської спілки. Вони

підкреслили свою зацікавленість у студентських масах та забезпечення перемоги Руху на виборах 1990 року, їхню активну участь у проведенні масової акції – створення «живого людського ланцюга» від Києва до Львова 22 січня[12, арк.218].

Особливе враження і величезний резонанс справили на громадськість організований НРУ «живий ланцюг злуки» за маршрутом Київ-Житомир-Рівне-Тернопіль-Львів-Івано-Франківськ, присвячений 71-й річниці Акта Злуки УНР і ЗУНР. Організація «живого ланцюга» зустріла різку опозицію влади. Однак керівники УРСР і влада на місцях, аби не загострювати ситуацію, не наважилися на вжиття будь-яких силових методів[13, арк.1-2]. За інформацією Міністерства внутрішніх справ УРСР для ЦК Компартії України, у цій акції взяло участь близько 450 тисяч осіб (згідно з рухівськими даними, близько одного мільйона осіб). Для доставки учасників за маршрутом використано близько 840 автобусів, виділених екскурсійними бюро та підприємствами, а також 23000 одиниць приватного автотранспорту. Для забезпечення порядку задіяно 8000 працівників органів внутрішніх справ, понад 3000 членів ДНД. Крім цього на території Львівської, Івано-Франківської, Тернопільської, Рівненської, Житомирської, Волинської областей та міста Києва на відзначення 71-ї річниці проголошення Акта Злуки було проведено 30 мітингів, у яких взяло участь близько 95 тисяч осіб (ці дані також применшені щонайменше вдвічі). Основний зміст зводився до увічнення дати об'єднання УНР і ЗУНР та до закликів активно боротися за незалежну самостійну Українську державу.

В Києві мітинг відбувся «при незліченній людності з усіх куточків України» на майдані біля Софіївського собору, де сімдесят один рік тому вперше було проголошено Соборність України і звідкіля починався «живий ланцюг» тепер. На мітингу, який вів Д. Павличко, виступили голова НРУ І. Драч, керівник секретаріату НРУ М. Горинь, народні депутати СРСР В. Яворівський, С. Конєв, М. Куценко, письменники Б. Тимошенко, О. Гончар, Ю. Мушкетик, П. Мовчан, представники Української греко-католицької та Української автокефальної православної церкви, всього понад 30 осіб. Серед учасників мітингу були представники всіх областей України. На майдані майоріло 550 жовто-блакитних, червоно-чорних та малинових прапорів, люди тримали портрети гетьманів Івана Мазепи та Петра Сагайдачного, першого президента УНР М. Грушевського, одного з керівників Директорії УНР В. Винниченка. Тут розповсюджувалися самвидавні газети «Досвітні вогні», «Голос», латвійська «Атмода». Учасники мітингу поклали квіти до пам'ятника Т. Шевченку та на могилу М. Грушевського на Байковому цвинтарі. Мітинг прийняв резолюцію, в якій пропонувалося 22 січня вважати святом Соборності України.

В інформації МВС також зазначалося, що в низці міст і населених пунктів Вінницької, Волинської, Дніпропетровської, Донецької, Закарпат-

ської, Запорізької, Житомирської, Кримської, Полтавської, Харківської, Херсонської, Чернігівської та Чернівецької областей відбулися ще 15 мітингів та інших масових акцій, в яких взяло участь близько 133000 осіб, на яких також обговорювався Акт Злуки 22 січня 1919 року, питання демократизації суспільства, підтримки української мови[14, арк.2-4].

Ця подія виявилась настільки вражаючою, що навіть щедра на чорні фарби комуністична преса змушена була визнати її як значний успіх Руху. Відгуки про свято Соборності, яке всім своїм змістом мало виключно об'єднуючий характер, організоване Народним Рухом України, затьмарило інформацію як «про день смерті В.І. Леніна, так і про мітинг, присвячений 72-й річниці повстання арсенальців»[15, с.84]. Зрозуміло, що така широкомасштабна акція не могла не сколихнути приспану комуністичними балачками країну і привести її до незалежності. Відзначена подія яскраво засвідчила концептуальні вектори Руху у відношенні до вітчизняної історії, нового підходу у відродженні національної самосвідомості та ідентичності, повернення до своїх джерел та формування національно-демократичних цінностей. Величезна підтримка населення в проведенні даної акції сприяла подальшому зростанню авторитету НРУ в самих широких верствах українського суспільства. 9 лютого 1990 року Міністерство юстиції УРСР офіційно зареєструвало Статут НРУ – «Рух». Про це із задоволенням повідомила громадян України газета «Літературна Україна», яка чимало зробила для створення НРУ, 15 лютого 1990 року[16, с.1].

Після відзначення дня Соборності 21 січня 1990 року до справи відродження української державності долучилися всі області від Галичини до Києва. Українці дістали урок з історії незалежності. Народ почав усвідомлювати, що українці в центрі Європи, як і наші сусіди, повинні стати господарями на своїй землі. Для Руху зразкове проведення «Ланцюга Єднання» стало серйозним екзаменом на зрілість як національного лідера, а мільйон його учасників стали армією агітаторів за досягнення мети, котрій присвятили життя багато поколінь борців за волю України. Попри зростаючий шалений опір активізації Руху з боку занепокоєної Комуністичної партії, НРУ посилював свій вплив на громадян України. 24 березня 1990 року в місті Хусті Закарпатської області відбулось засідання четвертої сесії Великої Ради НРУ присвяченої річниці проголошення 15 березня 1939 року незалежної держави – Карпатської України. Було зазначено, що це було одним із проявів реалізації природного права української нації на самовизначення і створення національної суверенної держави. Незважаючи на короткочасне існування Карпатської України в оточенні держав, які постійно зазіхали на споконвічні українські території, її роль була виняткова для майбутнього будівництва Соборної України. Ще раз підкреслено прагнення українського народу з усіх українських земель, ві-

ками розірваних політичними кордонами, до єдності. НРУ констатував, що одним із найголовніших уроків Карпатської України є те, що політична стабільність у Європі неможлива без справедливого розв'язання українського питання, як питання великої слов'янської та європейської нації. Цей висновок не втратив актуальності до наших днів, коли йдеться про створення мирного європейського дому. Сесія Великої Ради НРУ ухвалила, щоб всі організації Руху проводили широке роз'яснення значення цієї події серед населення України [17, арк.7,8]. На велелюдному мітингу, присвяченому цій знаменній даті організованому Хустською районною організацією НРУ, основним змістом виступів були заклики до виходу зі складу СРСР. Зокрема, лідер Хустської організації НРУ М. Джанда заявив, що скоро «ми скинемо цей символ колоніальної держави». Загальноживаними ставали заклики «Геть комуністичну імперію – Радянський Союз», «Партія – це злочинна організація», «Ми добили коричневу чуму в Берліні, доб'ємо червону заразу в Москві» [18, с.7].

В березні 1990 року після 73-літнього панування радянського режиму на терені України відбулися перші демократичні та вільні вибори до Верховної Ради України і до місцевих органів влади. На вибори НРУ, вийшов, зокрема, і з такими питаннями: захист прав громадян на вільні вибори, про порушення принципу рівного виборчого права, говорилося про висування альтернативного порядку «Закону про виборчу систему в Україні» [19, арк.2]. Напередодні виборів до Верховної Ради України 1990 року Рух провів в місті Києві мітинг, у якому взяло участь близько трьох тисяч осіб. Його учасники тримали близько «20 жовто-голубих полотнищ», а серед плакатів з написами виділялися такі: «Голосуйте за Народний Рух України», «Рух» проти кар'єристів, номенклатурників, привілеїв, проти атомних станцій» [20, арк.174,175]. В той час за організацію несанкціонованих мітингів та участь у них можна було потрапити за ґрати. Першу передвиборчу кампанію Рух провів в складі Демократичного блоку, утвореному в листопаді 1989 року. Відповідне передвиборче утворення згуртувало навколо себе найбільш прогресивних людей із національно-демократичним баченням майбутнього розвитку України. Це дало позитивні результати. Разом з іншими демократично зорієнтованими депутатами було створено у Верховній Раді України потужну опозиційну фракцію «Народна Рада» чисельністю 125 депутатів. В п'яти областях України – Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській, Волинській і Київській – перемогли кандидати від Руху. Вперше в трьох областях України (Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській) Компартія програла вибори до місцевих рад і змушена була перейти в опозицію. Вплив тодішньої парламентської опозиції був настільки дієвим, що дозволив націонал-демократам протистояти парламентській більшості із комуністів (групі «239»). Одним із

головних досягнень Народної Ради є ухвалення Верховною Радою УРСР Декларації про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року та Акт проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року.

31 березня 1990 року в Києві поблизу Республіканського стадіону відбувся несанкціонований багатотисячний міжнародний мітинг «Обговорення політичної ситуації в зв'язку з подіями в Литві» [21, с.1] на підтримку прийнятих рішень Верховної Ради Литовської РСР про відновлення незалежності Литви й скасування Конституції СРСР на території республіки, що фактично означало підтримку виходу Литви зі складу Радянського Союзу. Відмову Київського міськвиконкому санкціонувати мітинг, організований НРУ, розцінено як протиправну. Ініційовані обласними (крайовими) організаціями НРУ подібні мітинги відбулися також в багатьох регіонах України.

Важливою суспільно-політичною акцією НРУ була легалізація на державному рівні національного синьо-жовтого прапора, що стало могутнім консолідуючим фактором для більшості областей України. Зокрема, знаменитою подією стало підняття синьо-жовтого прапора на Хрещатику біля приміщення Київської міської ради. Це стало прикладом для багатьох місцевих рад по всій Україні як в частині утвердження української національної символіки, так і сприйняття народом тих подій як близьких для кожної людини. Національні прапори почали встановлювати над приміщеннями місцевих органів влади. В ті дні більшість громадян України незалежно від національності сприймали синьо-жовтий прапор як попередника відродження. Народ від Галичини до Києва, Криму і Одеси не був розділений за мовою, звичаями чи іншими ознаками. Такий результат в Україні завдяки НРУ був досягнутий всупереч шаленій комуністичній агітації в засобах масової інформації. Секретаріат НРУ спеціальним листом повідомив про цю важливу подію в новітній історії України світову українську діаспору. «Національний синьо-жовтий прапор Українського Народу – над Києвом! За рішенням Президії Київської міської Ради народних депутатів, прийнятого 20 липня 1990 р., сьогодні, 24 липня 1990 р., в присутності більш як ста тисяч киян і гостей з різних куточків України о 7 годині вечора на щоглі біля будинку міськради було урочисто піднято синьо-жовтий прапор.

Проект цього рішення був запропонований представниками демократичного блоку Київської міськради. Підняття прапору було доручено заступнику Голови Київського міськвиконкому Олександрі Мосіюку. Рішенням також передбачено порядок використання національного гербу «Тризуб», порядок використання гімну «Ще не вмерла Україна». Прапор висвячений на майдані біля Святої Софії священниками Української Автокефальної Православної Церкви і УГКЦ.

Таким чином відновлено історичну справедливість: Україні, проголосившій свій суверенітет, повертаються найважливіші атрибути державної суверенності – Прапор, Герб, Гімн.

Незважаючи на шалений комуністичний опір, справа відродження України волею нашого народу в Україні і діаспорі ознаменована великою перемогою. Висловлюємо почуття щирої вдячності всім патріотам Батьківщини»[22, арк.57].

Не менш значною масовою акцією після свята Соборності України (таку оцінку давали самі керівники Руху) стало святкування 500-річчя українського козацтва. Дость ґрунтовно підготовлене, це всеукраїнське Віче дозволило приєднати до державотворчих процесів населення Південних і Східних областей України, активізувати створення в них організацій Руху. Саме це і мало вирішальний вплив на досягнення серйозних успіхів в 1991 році. Відсутність повноцінних структур Руху не дозволила сформувати українську владу в цих областях в час виборів 1990 року на відміну від Галичини. Але вже відзначення на чолі з НРУ 500-річчя Козаччини помітно змінило ситуацію. У його святкуванні взяли участь «50 народних депутатів УРСР» - М. Горинь, І. Драч, І. Заєць, Д. Павличко, М. Поровський, Л. Танюк, В. Щербак, В. Яворівський та інші[23, арк.1]. Питання про відзначення цієї дати обговорювалось у червні на V сесії Великої Ради Руху. На початку серпня було здійснено масові виїзди на Нікопольщину та Запоріжжя. Під гаслами 500-річчя – «І помоляться на волі невольничі діти», «Від козацьких вільностей до волі України» три дні продовжувалось вшанування козацької пам'яті. Рух і Товариство української мови імені Тараса Шевченка провели першого дня у Нікополі науково-практичну конференцію «500-річчя заснування Запорозької Січі і сучасність». Жваву дискусію викликали в слухачів доповіді авторитетних вітчизняних істориків з даної проблематики М. Брайчевського та О. Апанович[24, с.1]. На другий день священики Української Автокефальної Православної Церкви на могилі Івана Сірка відслужили панахиду. На третій день відбувся січовий похід до Хортиці – серця Запорізької Січі, - в якому взяло участь 50 тисяч гостей. Один із учасників цієї вікопомної події, рухівський активіст з міста Миколаєва Г. Савченко так згадував про той день: «Особливою сторінкою нашої громадської діяльності стало святкування 500-річчя козацької слави на Запоріжжі. Ті, хто був учасником тих незабутніх днів слави нашої історії, на все життя збереже пам'ять про той всенародний порив і пробудження нашого народу. Пригадую, коли ми багатотисячною колоною йшли по найдовшому в Європі проспекту м. Запоріжжя, на узбіччі стояла вже немолода жінка і плакала: «Я ніколи не могла подумати, що наш народ підніметься з колін»[25, с.367]. Представники всіх українських земель вклонилися козацькій славі.

До заходів було залучено 115 тисяч чоловік. На свято прибули також десятки тисяч українців з усіх кінців світу. На мітингу 4 серпня біля могили Івана Сірка більшість виступаючих зверталися до «ідеї незалежності України». Д. Павличко у своєму виступі наголосив: «Без зброї можна вибороти Україну»[26, арк.2]. 5 серпня на урочистому мітингу, присвяченому святкуванню 500-річчя Запорізького козацтва на Вознесенській площі в місті Запоріжжі перший заступник Голови Верховної Ради УРСР І. Плющ свій виступ закінчив словами: «Слава рідній Україні»[27, с.2]. Серед різноманітних святкових заходів були мітинги на місцях пам'ятних битв, освячення Хреста на кургані «Пам'яті», похід до могили літописця козацької слави Д. Яворницького, пісенні програми, виступи кобзарів та інші. Масштабні заходи, приурочені святкуванню 500-річчя українського козацтва і пам'ятних дат вітчизняної історії у 1990 році відбулися також в Батурині, Берестечку, Лубнах, Хотині, на полі Пилявецької битви, що на Хмельниччині. Під час свята відбувалися численні зустрічі місцевого населення з представниками делегацій західноукраїнських областей. Місцеві мешканці просили надіслати їм синьо-жовтих прапорів, часописи «Дзвін», «Пам'ятки України», «Слово і час», «Літературну Україну», газети рад західних областей (хоч деяка місцева преса подекуди застерігала від контактів із «західняками», немов від СНІДу). Одна жінка з нікопольського села, поквапившись на зустріч з івано-франківцями, вимовила: «Прийшла подивитися на вільних людей!»[28, с.2]. Відзначені акції за-свідчували про визначення НРУ правильних підходів до української історії, нового підходу у відродженні національної самосвідомості та ідентичності, повернення до своїх джерел та формування національно-демократичних цінностей.

Важливим результатом організованих НРУ суспільно-політичних акцій в початковий період своєї діяльності стала консолідація українського суспільства навколо спільної мети. Тому саме дані події дозволили пробудити почуття братерства, рівності, дозволили ідентифікувати себе як представників українського етносу, а не як представників єдиного радянського народу – міф, який довгі роки насаджувався представникам всіх етносів, що входили до складу СРСР, в тому числі і українцям, як одним з найбільш чисельних європейських етносів. Дані події послужили приводом для наслідування для інших етносів, що входили до складу Радянського Союзу, та викликали великий ажіотаж за кордоном, що, безперечно, стимулювало піднесенню національної свідомості українського суспільства та його консолідації навколо століттями для українців проблеми незалежності. Масові заходи Руху, його активна позиція під час референдумів та інших політичних акцій мали вирішальний вплив на становлення незалежної Української держави і забезпечили перемогу незалежної ідеї

на референдумі 1 грудня 1991 року. Як наслідок – абсолютна перемога українського проекту на всеукраїнському референдумі є найбільш вражаючою історичною перемогою ідей і практичної діяльності Народного руху України.

Джерела та література:

1. Литвин В. Історія України.- К.,2009.- С.485.
2. Шляхи до цивілізованої державності України: політологи розмірковують, дискутують//Український історичний журнал.- 1992.- №8.- С.7.
3. Винниченко В. Відродження нації. Частина I.-К., 1990.- С.42.
4. Кульчицький С.В. Новітня історія України//Український історичний журнал.- 1991.- №10.- С.15.
5. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України.- Львів, 1991.- С.143.
6. Кульчицький С.В. Народження Народного Руху України//Український історичний журнал.- 2010.- №1.- С.10.
7. Гончарук Г. Народний Рух України. Історія.- Одеса, 1997.- С.5.
8. Бойко О. Україна 1991-1995рр.: тіні минулого чи контури майбутнього?- К., 1996.- С.140-141.
9. Горинь Б. Народний Рух України: осмислення пройденого шляху//Час Руху.- 2012.- №18(195).- С.2.
10. Дзіндра Л.Ф., Шмирьова В.І., Гусак Ю.А. Формування політичної нації в Україні та її роль в розбудові незалежної держави//Народний Рух України: місце в історії та політиці. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Незалежності України.- Одеса, 2011.- С.103.
11. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГОУ).- Ф.270.- Оп.1.- Спр.95.- Арк.3.
12. ЦДАГОУ.- Ф.1.- Оп.32.- Спр.2555.- Арк.218.
13. ЦДАГОУ.- Ф.1.- Оп.32.- Спр.2861.- Арк.1-2.
14. ЦДАГОУ.- Ф.1.- Оп.32.- Спр.2767.- Арк. 2-4.
15. Гончарук Г. Народний Рух України. Історія.- Одеса, 1997.- С.84.
16. Народний Рух зареєстровано//Літературна Україна.-1990.- 15 лютого.- С.1.
17. ЦДАГОУ.- Ф.270.- Оп.1.- Спр.98.- Арк.7,8.
18. Бойко О.Д., Литвин В.М. «Нове мислення»//Політична історія України. ХХ століття. У 6 томах.- Т.6.- К.,2003.- С.7.
19. ЦДАГОУ.- Ф.7.- Оп.1.- Спр.3.- Арк.2.
20. ЦДАГОУ.- Ф.1.- Оп.32.- Спр.2555.- Арк.174,175.
21. Хроніка минулого тижня//Літературна Україна.- 1990.- 5 квітня.- С.1.
22. ЦДАГОУ.- Ф.270.- Оп.1.- Спр.102.- Арк.57.
23. ЦДАГОУ.- Ф.1.- Оп.32.- Спр.2864.- Арк.1.
24. «Тії слави козацької повік не забудем...»//Літературна Україна.- 1990.- 9 серпня.- С.1.
25. Савченко Г.Б. Роль особистості в розбудові рухівських структур на Миколаївщині – Борис Мороз//Народний Рух України: місце в історії та по-

літиці. Матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Незалежності України.- Одеса,2011.- С. 367.

26. ЦДАГОУ.- Ф.1.- Оп.32.- Спр.2864.- Арк.2.

27. Гончарук Г. Народний Рух України. Історія. Одеса, 1997. – С.80.

28. Козак С. «І помоляться на волі невольничі діти!..»//Літературна Україна.- 1990.- 14 серпня- С.2.

Єсюнін С.М.

м. Хмельницький

ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ НАВЧАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ МІСТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Подано історичні довідки на 13 будівель навчального призначення у місті Хмельницькому (Проскурів), які збудовані у ХХ ст., визнані пам'ятками та об'єктами архітектури місцевого значення та рекомендовані до охорони.

Ключові слова: пам'ятка архітектури, архітектор, навчальний заклад, ясла, школа, училище, місто Проскурів, місто Хмельницький, Олекса Повстенко, Йосип Каракіс.

На сьогодні у місті Хмельницькому нараховується понад 120 пам'яток архітектури місцевого значення та об'єктів архітектури, що пропонуються під охорону. Значна частина з них одночасно є пам'ятками історії.

За функціональним призначенням можна виокремити декілька груп пам'яток архітектури (адміністративного, житлового, сакрального, військового та ін.), серед яких доволі велика група – будівлі навчального призначення. Таких пам'яток нараховується 13, вони репрезентують різні періоди розвитку освіти у місті та різні типи навчальних закладів. Серед них є будівлі дошкільної, початкової та середньої освіти, державні, громадські та приватні, національні та релігійні.

Найбільшу цінність мають будівлі початку ХХ ст., збудовані для потреб реального училища, єврейського училища та міського двокласного училища. Усі будівлі споруджені у характерному для Проскурова того часу цегляному стилі та збереглись до наших днів фактично без змін. Кожна з будівель має відмінне архітектурне оздоблення та насичену історію, яка торкається як розвитку освіти у місті, так і біографій видатних постатей.

Цікавими об'єктами архітектурної спадщини міста є будівлі середніх шкіл, які спорудили у радянську добу. Тут цінність мають не лише архітектура будівель, але й постаті зодчих, які працювали над ними.

Перш за все, привертає увагу реалізований у 1937 р. проект середньої школи №6 (пров. Володимирський, 12), який розробив відомий архітектор Олекса Повстенко (1902-1973). Зодчий народився на Поділлі у с. Хашова-та Гайсинського повіту, був учасником Української революції 1917-21 рр. у складі військ УНР, закінчив Волинський індустріальний політехнікум (м.Житомир) та аспірантуру Харківського НДІ промислового будівництва, викладав у Харківському інженерно-будівельному інституті та будівельному технікумі. З 1935 р. переїхав до Києва та працював архітектором у Народному комісаріаті освіти УРСР, розробив проекти корпусів Черкаського педагогічного інституту та Кам'янець-Подільського сільгоспінституту, ряду шкільних будівель, бібліотек та клубів, які були реалізовані у Києві, Харкові, Дніпропетровську, Кривому Розі, Донецьку та ін. містах України. Значну увагу приділяв дослідженню історії мистецтва та архітектури, з 1939 р. став членом наукової ради Державного архітектурно-історичного заповідника «Софійський музей», з 1941 р. – директором цього музею. Фактично, саме О. Повстенко у 1941 р. врятував Софійський собор від знищення радянськими військами перед відступом під час Другої світової війни, а згодом, на еміграції, написав про нього ґрунтовну монографію, яку досі вважають неперевершеною у своїй тематиці. Під час нацистської окупації у 1943 р. втратив роботу, виїхав у Львів, де у 1944 р. був заарештований, вивезений до Німеччини та запроторений у концтабір. Звільнений у 1945 р. американцями та за чотири роки емігрував до США, де працював архітектором у Вашингтоні, зокрема з 1959 р. – проектувальником архітектурного відділу канцелярії Капітолія.

Ще три шкільних будівлі (вул. Чорновола, 159, вул. Кам'янецька, 96 та 119) радянської доби були збудовані у місті в 1956-1962 рр. за проектом іншого відомого архітектора – Йосипа Каракіса (1902-1988). Він теж народився на Поділлі (м. Балта), закінчив Вінницьке реальне училище та архітектурний факультет Київського художнього інституту. З 1931 р. зодчий викладав у Київському інженерно-будівельному інституті, водночас працював у різних архітектурно-проектних установах (військового відомства, наркомату освіти, промислового будівництва, енергетики та ін.). Серед його довоєнних проектів – Центральний Будинок Червоної Армії у Києві (1931), Будинки Червоної Армії у Вінниці (1935) та Новоград-Волинському (1936), художня школа на вул. Володимирській у Києві (нині Національний музей історії України, 1939), кінотеатр у Проскуріві (нині – кінотеатр ім. Шевченка, 1940), житлові будинки у Києві (1934-1941) та ін. У повоєнні роки Й. Каракіс став автором понад 40 типових проектів шкільних будівель (загальноосвітніх шкіл різної місткості, шкіл-інтернатів та музичних), які були реалізовані у багатьох містах СРСР.

Для міста Хмельницького названі вище будівлі шкіль, проекти яких зробили видатні архітектори О. Повстенко та Й. Каракіс, є справжнім історичним надбанням та вартують збереження.

Не менш цікаві інші пам'ятки архітектури навчального призначення. Аналіз джерел та літератури дозволив скласти історичні довідки на кожен таку будівлю та запропонувати їх до публікації на сторінках видання «Звід пам'яток історії та культури України: Хмельницька область. м. Хмельницький. Книга перша».

ДИТЯЧІ ЯСЛА, 1936 р. (вул. Володимирська, 70)

Дитячі ясла, фото 2007 р.

Двоповерховий, цегляний, тинькований, у плані Т-подібний. Збудований у стилі конструктивізму, який широко використовувався у радянській архітектурі 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. В симетричній композиції головного фасаду, який витримано у лаконічному ритмі віконних прорізів, домінує центральний ризаліт з двоколонним портиком парадного входу та прямокутним ступінчастим аттиком над ним. На аттику встановлені три прямокутні барельєфи із сюжетними зображеннями дітей, що грають.

Будівлю споруджено у 1936 р. за типовим проектом дитячого садочку, який був реалізований у декількох містах УРСР (Київ, Харків, Одеса, Запоріжжя, Коростень та ін.). Після здачі у експлуатацію, у будівлі роз-

містились міські ясла №1. Під час нацистської окупації (1941-1944 рр.) в приміщенні ясел розміщувався госпіталь німецької армії. Після Другої світової війни ясла №1 були реорганізовані у ясла-садок №1. У 1981 р. у приміщення був переведений дитячий садок №8, який був створений як спеціалізований заклад для дітей з порушенням зору. Згодом дитячий садок №8 отримав назву «Малятко».

ЄВРЕЙСЬКЕ УЧИЛИЩЕ, початок ХХ ст. (вул. Шевченка, 1)

Єврейське училище, фото 1930-х рр.

Єврейське училище, фото 2009 р.

На розі з вул. Свободи. Двоповерховий, цегляний, пофарбований, у плані прямокутний. Архітектура будинку в формах історизму поєднує візерунчастість цегляного стилю з елементами неоренесансу й модерну. Симетричну композицію головного фасаду утворюють три розкріповки, які розчленовані на рівні другого поверху пілястрами із стрічками та увінчані модерністичними фронтонами (дугоподібними – над бічними розкріповками та триступінчастим – над центральною розкріповкою) з напівкруглими віконцями на тимпанах. Бічні розкріповки мають балкони з ажурними металевими ґратами, на центральній розкріповці розташований парадний вхід. Фасад рясно оздоблений деталями, виконаними за допомогою цегляного мурування та підкреслено пофарбуванням.

Будинок споруджений на початку ХХ ст. для потреб єврейського училища. У Проскуріві в ХІХ – на початку ХХ ст. частка єврейського населення в окремі роки складала до 50%, і тому в місті існувала розгалужена мережа єврейських учбових закладів, переважно – релігійних шкіл (талмуд-тора, декілька хедерів). У 1851 р. було відкрито казенне єврейське училище, яке тривалий час не мало постійного приміщення. Лише на початку 1900-х рр. для нього спорудили будівлю по вул. Великій Вокзальній, 1 (нині – вул. Шевченка, 1).

В радянські часи тут розміщувалися: у 1923-1941 рр. – середня школа №2, у 1944-1962 рр. – педагогічне училище, від січня 1963 до середини 1970-х рр. – обласне видавництво та редакція газети «Радянське Поділля», згодом обласний інститут удосконалення вчителів.

З початку 2000-х рр. у будинку містився міськрайонний суд Хмельницької області, згодом архівний відділ міськвиконкому.

КОМЕРЦІЙНЕ УЧИЛИЩЕ, 1913 р. (вул. Володимирська, 51)

Комерційне училище, фото 1950-х р.

Триповерховий, цегляний, був зведений у стилі модерн, але внаслідок облицювання керамічною плиткою у 1960-ті рр. головний фасад втратив первісне архітектурне оздоблення. Також втрачені балкони другого і третього поверху.

Будівля споруджена у 1913 р. для потреб Проскурівського комерційного училища.

Проскурівське комерційне училище було засновано за ініціативою єврейської громади міста і відкрите у 1908 р. Міська влада надала училищу тимчасове приміщення колишніх міських крамниць, а згодом 1,5 десятини землі для будівництва окремого приміщення по вул. Дворянській, 51 (нині – Володимирська). Того ж, 1908 р., було створено «Товариство для влаштування та утримання Проскурівського комерційного училища», до якого увійшли визначні купці та промисловці міста. У 1912 р. за кошти членів товариства почалося спорудження нового триповерхового учбового корпусу, який завершили до кінця 1913 р. Комерційне училище – середній навчальний заклад з 8-ми класним терміном навчання, готував учнів для торгівельно-промислової діяльності та вступу в вищі комерційні і технічні учбові заклади. Училище мало бібліотеку, фізичну лабораторію, спеціалізовані кабінети товарознавства, хімії та природничих наук, навчалось від 300 до 400 учнів.

З 1921 р. тут розташувалась школа № 3, в якій навчалось чимало відомих земляків. Серед них – Петро Семенюк (1922-1943) – організатор і керівник однієї із груп підпілля Проскурова в роки Другої світової війни. В перші дні окупації міста нацистськими загарбниками виникла молодіжна підпільна група, яку очолив секретар комітету комсомолу школи № 3 П. Семенюк. У вересні 1941 р. він увійшов до складу підпільного комітету міської підпільної організації. Брав участь в організації диверсій на підприємствах міста, залізниці, втечі військовополонених, розповсюдженні листівок, підготовці груп для партизанського загону «Народний месник». У квітні 1943 р. окупанти вийшли на слід підпілля. 15 квітня П. Семенюк, при спробі покинути місто (підпільник направлявся до партизан), був убитий німецьким патрулем. Посмертно нагороджений орденом Червоного Прапора. Похований на старому міському цвинтарі (вул. Кам'янецька).

Після Другої світової війни у середній школі № 3 навчався Володимир Пилипчук (1963-1985) – лейтенант, учасник бойових дій в Афганістані. Народився в Хмельницькому, після закінчення Хмельницького вищого артилерійського командного училища направлений у складі обмеженого контингенту рад. військ до Афганістану. Загинув 7 вересня 1985 р. під час виконання бойового завдання. Посмертно нагороджений орденом Червоної Зірки. На будівлі школи №3 (нині НВО №5), встановлена меморіальна дошка на честь В. Пилипчука.

МІСЬКЕ УЧИЛИЩЕ, 1906 р. (вул. Прокурівська, 83)

Міське училище, поштова картка поч. ХХ ст.

Міське училище, фото 2005 р.

Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Виконаний у відкритій червоній цеглі, декоровано цегляними деталями, запозиченими переважно з класичної архітектурної спадщини. Виокремлюється центральна розкріповка, яка увінчана трикутним аттиком, та бічні ризаліти великого виносу, які увінчані трикутними фронтонами із стовпчиками по кутах. Го-

ризоньальне членування визначають міжповерховий та вiнцевий карнизи, якi оздобленi типовими для цегляної архiтектури зубчиками. Вiкна прямокутнi, оздобленi замковими каменями.

Будинок – цiнний зразок споруди спецiального призначення початку ХХ ст., зберiгся дотепер майже без змiн та має архiтектурну цiннiсть завдяки своєму цегляному муруванню.

Побудований у 1906 р. для потреб мiського училища.

У Росiйськiй iмперiї з 1804 р. склалася чiтка система державної народної освiти, за якою були встановленi чотири типи навчальних закладiв: парафiяльнi (школи), повітовi (училища), губернськi (гiмназiї) i унiверситети. На середину ХІХ ст. на Проскурiвщинi iснувало декiлька парафiяльних шкіл, працювало повітове (їх ще називали «дворянськими») училище в Чорному Островi, а також єврейське училище І-го розряду в Проскуровi. В 1869 р., в результатi чергової реформи народної освiти, приймається рiшення про закриття дворянських училищ i перетворення їх у мiські народнi училища. У тому ж році цей проект був реалiзований: училище в Чорному Островi закрили, натомiсть в Проскуровi відкрили двокласне мiське народне училище. 1869 р. подiбнi навчальнi заклади відкрили у губернському мiстi та у всiх повітових центрах Подiлля. Мiські училища мали два вiддiлення – чоловiче та жiноче, фiнансувались за рахунок держави та мiських бюджетiв. Призначенi були для всiх верств мiського населення, вважались загальноосвітнiми i дозволяли продовжити освiту тим, хто закінчив нижчi початковi школи (церковно-парафiяльнi та iн.) або пiдготовчi класи, що діяли при тих же мiських училищах. Проскурiвське мiське училище розмiстилось у двох найманих примiщеннях на перехрестi Соборної та Мiльйонної (нинi – вул. Героїв Майдану). Штатним наглядачем (тобто завiдувачем) був призначений Олександр Тищенко, який беззмiнно очолював заклад 30 рокiв. Наприкінцi ХІХ ст. кiлькiсть учнiв сягала 230 дiтей, отож виникла потреба розширення площ закладу. Завдяки зусиллям О. Тищенка, мiська влада в 1900 р. прийняла рiшення про спорудження нового примiщення мiського училища, будiвництво якого завершили в 1906 р. Проскурiвське мiське училище вважалось одним iз найкращих у губернiї, i саме тому з 1909 р. при ньому відкрили «Постiйнi педагогiчнi курси» для вчителiв. Вiдзначимо, що подiбнi курси були органiзованi лише в трьох мiстах Подiльської губернiї (крiм Проскурова – у Винниці та Балтi). У 1912 р. мiське училище було перетворено у вище початкове училище – чотирикласний навчальний заклад, у який приймали дiтей у вiцi 10-13 рокiв пiсля закінчення початкової школи.

В першi роки радянської влади училище припинило iснування. В його будiвлi розташувалась спочатку середня українська школа, у 1930-х роках – школа №7, а в пiслявоєнний час – школа №3. У роки Другої свiтової

війни, нацистські окупанти в шкільному приміщенні відкрили «Вербувальний пункт» – для організації відправки проскурівчан на роботи до Німеччини. Всього з січня 1942 р. до кінця окупації було вивезено понад 1300 чоловік.

У 1961 р. середня школа №3 переїхала в інше приміщення, а будинок передали обласній станції юних техніків. У 1992 р. станція перейменована в обласний Центр науково-технічної творчості молоді.

ПАРАФІЯЛЬНА ШКОЛА, 1904-1906 рр. (вул. Профспілкива, 39)

Парафіяльна школа, фото 2016 р.

Одноповерхова, цегляна, у плані прямокутна. Виконана у цегляному стилі. Загальна композиція будинку асиметрична – лівий бік головного фасаду має розкріповку з парадним входом, яка увінчана прямокутним аттиком. Фасад виконаний у лаконічному ритмі широких віконних прорізів, вікна оздоблені лиштвами з замковим каменем, карниз увінчаний типовим для цегляної архітектури зубчиками.

Будівля є типовим зразком шкільної будівлі початку ХХ ст.

Збудована у 1904-1906 рр. для церковно-парафіяльної школи с. Лезневе (з 1963 р. – мікрорайон м. Хмельницького), яка була заснована у 1864 р. На утримання школи від селянської громади виділялось 100 руб., навчалось в ній 23 учні.

В радянські часи у приміщенні діяла спочатку семирічна сільська школа, після приєднання Лезнева до міста – будівля стала одним із корпусів школи №13.

Нині приміщення використовується Хмельницькою середньою школою №13 імені М. Чекмана.

ПОЛЬСЬКИЙ НАРОДНИЙ ДІМ, 1929 р. (вул. Вокзальна, 59)

Польський народний дім, фото 2018 р.

Двоповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Виконаний у цегляно-му стилі, загальний об'єм поділений міжповерховим карнизом. Композиція головного фасаду симетрична, має два бічних ризаліти, які завершуються триступінчастими фронтонами. На фронтонах цеглою викладено напис польською «Dom Ludowy» та дата «1929». Вікна прямокутні, оздоблені замковими каменями.

Будинок – цікавий зразок громадської споруди першої пол. XX ст., зберігся дотепер майже без змін та має архітектурну цінність завдяки своєму цегляному муруванню.

Побудований у 1928-1929 рр. в с. Гречани (від 1946 р. – мікрорайон у складі обласного центру) на кошти польської громади села, яка була однією із найбільших на Поділлі. У Польському народному домі діяли школа з польською мовою викладання (мала до 400 учнів), бібліотека та дитячий садок. Але, з середини 30-х років радянською владою був взятий курс на

ліквідацію національних (в т.ч. й польських) осередків культури та освіти, в наслідку якого Польський народний дім припинив свою діяльність. У подальші роки у будинку містилися різні установи. У 2016 р. відданий у користування Хмельницького обласного осередку спілки поляків, які мають наміри відновити діяльність Польський народного дім.

РЕАЛЬНО УЧИЛИЩЕ, 1904-1906 рр. (Вул. Гагаріна, 3)

Реальне училище, поштова картка поч. XX ст.

Реальне училище, фото 2013

Двоповерховий, цегляний, під легкою «шубою», у плані Ш-подібний. Архітектура будинку в формах історизму поєднує візерунчастість цегляного стилю з елементами неоренесансу. В симетричній композиції головного фасаду, який витримано у лаконічному ритмі віконних прорізів, домінують центральний ризаліт великого виносу з парадним входом та бічні ризаліти. Перший поверх рустований, вікна другого поверху оздоблені сандриками та нішами, фриз має геометричне орнаментування. Ризаліти фланковані пілястрами та увінчані прямокутними аттиками зі шпилями по боках та центральними фігурними фронтончиками. Весь архітектурний декор виконано у цеглі та підкреслено пофарбуванням. Приміщення реального училища побудоване у 1904-1906 рр. в глибині від червоної лінії забудови колишньої вул. Старобульварної (з 1961 р. – вул. Гагаріна). Перед фасадом від вулиці насаджені буки червоні, чотири з яких збереглися до наших днів та взяті під охорону Рішенням облвиконкому № 358-р від 22.10.1969 р. як ботанічні пам'ятки природи місцевого значення.

У 1900 р. було прийняте рішення про організацію в Проскуріві реального училища. Незабаром на вул. Старобульварній розпочалося будівництво двоповерхової споруди нового навчального закладу. В 1904 р. основна частина будівництва була завершена. 1 червня того ж року відбулося урочисте відкриття училища, яке на честь спадкоємця престолу Цесаревича Олексія отримало почесне найменування Олексіївське. Реальне училище мало 6-річний курс навчання і давало «реальну» (від лат. *realis* – дійсне) середню освіту з технічним нахилом. На перших порах навчалось біля 120 дітей, але після появи всіх класів нараховувалося до 300 учнів.

У 1912-1913 рр. Проскурівська земська управа підняла питання про перетворення училища у класичну гімназію, але... Перша світова війна перекреслила ці плани. Більше того, у вересні 1915 р. реальне училище було евакуйоване до Єлисаветграду (нині – Кропивницький), фізичний кабінет і бібліотеку вивезли в Москву до історичного музею. Приміщення у Проскуріві було переобладнане у прифронтний госпіталь – шпиталь Общини сестер милосердя Товариства Червоного Хреста імені Михайла фон Кауфмана. За рік, у серпні 1916 р., коли справи на фронті покращились, реальне училище повернулось у Проскурів і з жовтня відновило свою роботу. На жаль, доволі цінна бібліотека так і залишилась у Москві.

Після Лютневої революції 1917 р. Тимчасовий уряд Росії ліквідує органи царської влади і по всій країні відбувається процес створення нових місцевих органів самоврядування – Рад. 10 березня 1917 р. у приміщенні реального училища відбулися збори представників від підприємств, гарнізону та громадських організацій міста, на яких було створено Проскурівську раду робітничих і солдатських депутатів. Серед 153 обраних депутатів більшість була меншовиками та есерами, представниками єврейських партій. Фракція більшовиків складала 3 чоловіки.

Під час Української революції 1917-1921 рр. навчальний заклад змінив назву на «Проскурівська державна реальна школа». Почалось впровадження української мови викладання, були введені нові предмети. Зокрема, додали вивчення української та польської мови, впровадили курси історії українського письменництва, географії та історії України. Зазначимо, що реальна школа стала першим в Проскуріві навчальним закладом, де викладали українською мовою. Разом з тим, часті бойові дії не давали школі працювати стабільно.

Серед випускників училища були Кость Місевич (1890-1943) – видатний бандурист, засновник кобзарської школи ХХ ст., діяч Української революції 1917-1921 рр. та руху опору в складі УПА, Віктор Чекірда (1894-1960-ті) – видний діяч УНР та повстанський отаман 1920-1923 рр., Микола Трублаїні (1907-1943) – український письменник, автор широко відомих творів «Лахтак» та «Шхуна «Колумб».

З перших днів радянської влади (кінець 1920 р.) реальне училище припинило існування. У 1921 р. у будівлі була створена семирічна трудова школа №1, яка згодом стала середньою. Після Другої світової війни приміщення школи вирішили передати під адміністративні установи, адже саме поблизу колишнього реального училища на початку 1950-х рр. почали розбудовувати центральну площу міста (нині – Майдан Незалежності). Отже, будівлю школи зайняли спочатку міські партійні та комсомольські установи, згодом до них приєднався міськвиконком. З 1986 р. приміщення перейшло у розпорядження виключно Хмельницької міської ради та виконавчого комітету.

САДИБНИЙ БУДИНОК (ШКОЛА), 1912 Р. (пров. Шкільний, 8)

Садибний будинок (школа), фото 2016 р.

Одноповерховий, цегляний, у плані прямокутний. Виконаний у цегляному стилі, головний фасад має симетричну композицію, що підкреслена лаконічним ритмом звужених віконних прорізів. Вікна оздоблені лиштвами з замковим каменем. Карниз увінчаний типовим для цегляної архітектури зубчиками.

Збудований 1912 р. лікарем С.М. Полозовим і його дружиною В.С. Полозовою (Нахімовою) як приватний садибний будинок, де власники влаштували школу для сиріт та приватний медичний кабінет. Після націоналізації радянською владою на початку ХХ ст. у садибному будинку була влаштована початкова школа.

Будинок школи є типовим зразком шкільної будівлі початку ХХ ст. Нині приміщення використовується Хмельницьким обласним еколого-натуралістичним центром учнівської молоді.

Примітка: Будівля школи входить до комплексної пам'ятки архітектури місцевого значення «САДИБА НАХІМОВИХ – ПОЛОЗОВИХ, кін. ХІХ – поч. ХХ ст. (пров. Шкільний, 8)», яка складається з комплексу будівель житлово-господарського призначення та садибної паркової території. Забудову та упорядкування садиби розпочав у другій половині ХІХ ст. поміщик Сергій Нілович Нахімов, тодішній землевласник села Гречани (мав 328 дес. землі), внучатий племінник видатного адмірала П.С. Нахімова. Був збудований особняк (дерев'яний на мурованому фундаменті, з великим ганком, не зберігся), господарські приміщення, закладена садибна паркова територія. У 1902 р. донька поміщика Валентина одружилась з лікарем Сергієм Миколайовичем Полозовим. Подружжя оселилося у батьковому маєтку в Гречанах, який С.Н. Нахімов подарував молодим на весілля. Валентина знайшла своє покликання у благодійності та 1912 р. заснувала школу для сиріт і знедолених підлітків. Одночасно, С.М. Полозов відкрив приватний офтальмологічний та отоларингологічний кабінет. Для потреб школи та кабінету подружжя збудувало у 1912 р. на території садиби одноповерховий будинок.

С.М. Полозов (1877-1937) у першій половині ХХ ст. був знаним у Проскуріві лікарем, громадським і земським діячем. З початку Першої світової війни працював у земському союзі з організації санітарної служби Північно-Західного фронту, в роки Української революції 1917-1921 рр. – у повітовому земстві та очолював Загальний комітет громадських організацій, що підтримував політику УНР. Під час погрому 15-16 лютого 1919 р., коли постраждали сотні євреїв Проскурова, лікар надавав допомогу пораненим і відвозив їх у свою клініку. Він був одним із трьох делегатів від міста, що рішуче вимагали припинити погром. Після встановлення радянської влади С.М. Полозов продовжив лікарську практику та виступив фундатором системи охорони здоров'я Проскурівської округи. Він

став першим завідувачем лікувальною частиною Проскурівського відділу охорони здоров'я та організатором офтальмологічного та ларингологічного відділень міждрайонної лікарні, очолював мобільні бригади боротьби з трахомою й риносклеромою. Помер легендарний лікар 15 грудня 1937 р., похований на старому цвинтарі на вул. Кам'янецькій.

СЕРЕДНЯ ШКОЛА, 1937 р. (пров. Володимирський, 12)

Середня школа, фото 2016 р.

Триповерховий, цегляний, тинькований, у плані прямокутний. Виконаний у характерному для радянської архітектури 1930-х рр. стилі, основою якого було використання форм і прийомів класики. В симетричній композиції головного фасаду, який витримано у лаконічному ритмі віконних прорізів, домінують центральний ризаліт великого виносу з парадним входом та бічні ризаліти. Фасад рустований, міжвіконний простір розчленований здвоєними пілястрами, центральний ризаліт на рівні другого-третього поверху має чотириколонний портик. Бічні ризаліти без вікон, оздоблені високими напівциркульними нішами.

Будівля має монументальний, урочистий вигляд і є одним із найкращих зразків довоєнної забудови Проскурова. Побудована у 1937 р. за типовим проектом відомого архітектора О. Повстенка з проектного бюро «Шкілпроект» Народного комісаріату освіти УРСР. На всеукраїнському конкурсі

архітекторів на проект двокомплектної школи робота О. Повстенка отримала другу премію.

Після введення в експлуатацію тут працювала середня російська школа №12. Під час нацистської окупації (1941-1944 рр.) в приміщенні школи розміщувався госпіталь німецької армії. Після визволення Проскурова (березень 1944 р.) та ліквідації поділу шкіл за національними ознаками, школа почала діяти як середня №6. У 1980-х рр. праворуч до старої будівлі був прибудований чотириповерховий корпус. На початку 2000-х рр. старе приміщення було передано в розпорядження економічного факультету університету управління та права.

СЕРЕДНЯ ШКОЛА, 1934-1936 рр. (вул. Героїв Майдану, 5)

Середня школа, фото 1950-х рр.

Двоповерхова, тинькована, в плані – прямокутна. Збудована у стилі конструктивізму, який широко використовувався у радянській архітектурі 20-х – початку 30-х рр. XX ст. Фасади будівлі витримано у лаконічному ритмі великих віконних прорізів. На головному фасаді виокремлюється великого виносу ризаліт, напівциркульний у плані, із сходовим маршем всередині, з вертикальними вузькими віконними прорізами та вхідними дверима.

Побудована у 1934-1936 рр. для потреб народної освіти. У приміщенні з 1937 р. почала працювати середня українська школа №6.

У роки окупації під час Другої світової війни практично весь шкільний квартал, включаючи і приміщення школи, був перетворений нацистськими окупантами на фільтраційний табір для військовополонених червоноармійців. З 1942 р. табір був реорганізований у трудовий, де утримувалось місцеве населення з категорії порушників окупаційного режиму. Терито-

рія табору була обнесена колючим дротом і цілодобово охоронялася поліцаями. В таборі утримувалось одночасно до 600 людей. Бранці працювали на ремонті шосейних шляхів, заготовляли ліс, будували мости тощо. Спали в класах на соломі, їжу отримували тричі на день, працювали 10 годин на день, був один вихідний – неділя. Табір існував до березня 1944 р.

Восени 1944 р. був проведений капітальний ремонт, після якого у будівлі розмістилась середня жіноча школа №5. У 1954-55 навчальних роках Рада Міністрів СРСР прийняла постанову про спільне навчання хлопчиків і дівчат (до цього року навчання було роздільне). Напроти жіночої школи №5 знаходилася чоловіча школа №13 (нині на її місці височіє 2-й корпус Держархіву). Після вищевказаної постанови частину хлопчиків 13-ї школи перевели в 5-ту, чисельність учнів і кількість класів збільшилися, отож незабаром виникли труднощі – приміщення школи №5 виявився занадто малим. У зв'язку з цим у 1963 р. в ста метрах ближче до вулиці Котовського (нині вул. Проскурівського підпілля) спорудили новий чотириповерховий типовий шкільний корпус. До нього й перейшли всі учні школи №5, до яких додали дітей шкіл №№ 15 та 16. Фактично був створений новий навчальний заклад, який отримав назву – середня школа №17. Будівлю колишньої школи №5 переобладнали під гуртожиток педагогічного училища.

На початку 1990-х рр. у розпорядження школи №17 повернули старий корпус (для студентів-педагогів був побудований новий 9-ти поверховий гуртожиток), і там розташували початкові класи. У 1993 р. школа №17 перетворена у ліцей.

ШКОЛА ДТСААФ, 1962 р. (вул. Кам'янецька, 96)

Школа ДТСААФ, фото 1963 р.

Триповерхова, цегляна, тинькована, у плані П-подібна. Виконана у характерному для радянської архітектури 1950-х рр. стилі, основою якого було використання форм конструктивізму і прийомів класики. В симетричній композиції головного фасаду, який витримано у лаконічному ритмі віконних прорізів, виокремлюється центральна частина з парадним входом та бічні ризаліти. Споруда увінчана розвинутим карнизом, над центральним ризалітом домінує фігурний аттик псевдобарокового типу з ліпниною у вигляді емблеми ДТСААФ. Парадний вхід підкреслено пілястрами.

Будівля споруджена у 1962 р. за проектом відомого київського архітектора Й. Каракіса, який він розробив 1954 р. для школи №75 в Харкові. Проект школи отримав високу оцінку, був відзначений першою премією всеукраїнського конкурсу на кращі громадські споруди та рекомендований для повторного будівництва у містах країни. Перед введенням проекту в серію, Й. Каракіс розробив декілька його варіантів – з відмінним розташуванням ризаліту (центральної частини фасаду) до бічних об'ємів та на різний комплект учнів.

У Хмельницькому було збудовано за проектом Й. Каракіса три школи. Одна з них – на більшу комплектність учнів у 1962 р. по вул. Фрунзе (нині – вул. Кам'янецька) для потреб обласної організації Добровільного товариства сприяння армії, авіації і флоту (ДТСААФ). У приміщенні розмістились спортивно-технічна школа та керівництво організації. З 1991 р. в Україні правонаступником ДТСААФ стало Товариство сприяння обороні України (ТСОУ), отож у будівлі продовжила свою роботу об'єднана технічна школа Хмельницької обласної організації ТСОУ.

ШКОЛА №18, 1956 р. (вул. Кам'янецька, 119)

Школа №18, фото 2013 р.

Триповерхова, цегляна, у плані П-подібна. Виконана у характерному для радянської архітектури 1950-х рр. стилі, основою якого було використання форм конструктивізму і прийомів класики. В симетричній композиції головного фасаду, який витримано у лаконічному ритмі віконних прорізів, виокремлюється центральний ризаліт з парадним входом. Споруда увінчана розвинутим карнизом, над ризалітом домінує фігурний аттик псевдобарокового типу з ліпниною у вигляді розкритої книги. Парадний вхід підкреслено пілястрами. Початково збудовано у відкритій цеглі, у 2016 р. проведено утеплення фасаду із пофарбуванням.

Будівля споруджена у 1956 р. за проектом відомого київського архітектора Й. Каракіса, який він розробив 1954 р. для школи №75 в Харкові. Проект школи отримав високу оцінку, був відзначений першою премією всеукраїнського конкурсу на кращі громадські споруди та рекомендований для повторного будівництва у містах країни. Перед введенням проекту в серію, Й. Каракіс розробив декілька його варіантів – з відмінним розташуванням ризаліту (центральної частини фасаду) до бічних об'ємів та на різний комплект учнів.

У Хмельницькому було збудовано за проектом Й. Каракіса три школи. Одна з них – на меншу комплектність учнів у 1956 р. по вул. Фрунзе (нині – вул. Кам'янецька) для потреб школи №18. Нині стара будівля є корпусом для молодших класів середньої загальноосвітньої школи №18 імені В. М. Чорновола.

ШКОЛА №9, 1956 р. (вул. Чорновола, 159)

Школа №9, фото 1956 р.

Триповерхова, цегляна, у плані П-подібна. Виконана у характерному для радянської архітектури 1950-х рр. стилі, основою якого було використання форм конструктивізму і прийомів класики. В симетричній композиції головного фасаду, який витримано у лаконічному ритмі віконних прорізів, виокремлюється центральний ризаліт з парадним входом. Споруда увінчана розвинутим карнизом, над ризалітом домінує фігурний аттик псевдобарокового типу з ліпниною у вигляді розкритої книги. Парадний вхід підкреслено пілястрами.

Будівля споруджена у 1956 р. за проектом відомого київського архітектора Й. Каракіса, який він розробив 1954 р. для школи №75 в Харкові. Проект школи отримав високу оцінку, був відзначений першою премією всеукраїнського конкурсу на кращі громадські споруди та рекомендований для повторного будівництва у містах країни. Перед введенням проекту в серію, Й. Каракіс розробив декілька його варіантів – з відмінним розташуванням ризаліту (центральної частини фасаду) до бічних об'ємів та на різний комплект учнів.

У Хмельницькому було збудовано за проектом Й. Каракіса три школи. Одна з них – на меншу комплектність учнів у 1956 р. у мікрорайоні Ракове по вул. Табірній (згодом – Індустріальна, нині – Чорновола) для потреб школи №9. У 1965 р. на сусідній земельній ділянці збудували нове приміщення для школи (в цьому приміщенні школа №9 працює і зараз), натомість стару будівлю передали у розпорядження новоствореного електромеханічного технікуму. У 1971 р. будівлю передали в розпорядження профтехосвіти. Спочатку в ній розмістилось професійно-технічне училище №3, яке наприкінці 1990-х рр. отримало №24, а згодом змінило назву на – професійний торгово-кулінарний ліцей. З 2016 р. у колишній школі діє навчально-методичний центр профтехосвіти області та музей профтехосвіти Хмельниччини.

Джерела та література:

1. Воспоминания Д. Белавинцева // Хмельницький обласний краєзнавчий музей. – В. 74.
2. Держархів Хмельницької обл., ф.57, оп.1, спр. 1, 18, 28.
3. Держархів Хмельницької обл., ф.113, оп.32, спр.597.
4. Держархів Хмельницької обл., ф.320, оп.1, спр.2, 4.
5. Держархів Хмельницької обл., ф.р.902, оп.4, спр.10.
6. Держархів Хмельницької обл., ф.р.1100, оп.1, спр.3, 7, 17, 18, 20, 21.
7. Держархів Хмельницької обл., ф.р.1178, оп.1, спр.403.
8. Держархів Хмельницької обл., ф.р.1211, оп.1, спр.3, 5, 7, 17.
9. Держархів Хмельницької обл., ф.р.1211, оп.3, спр.89.
10. Єсюнін С.М. Місто Хмельницький: історія, події, факти. – Хмельницький, 2008. – 126 с.

11. Єсюнін С. Легендарний проскурівський лікар: Полозов С.М. // Проскурівський телеграф. – 2014 – №28-29.
12. Єсюнін С. Лезневе: від маленького села до мікрорайону обласного центру // Є-Поділля. – 2011. – № 31.
13. Єсюнін С. Прогулянка Проскуровом: історичні нариси – Хмельницький, 2008. – 160 с.
14. Єсюнін С.М. Хмельницька міська рада – Проскурівське реальне училище. – Хмельницький, 2018. – 16 с.
15. Історія розвитку освіти міста Хмельницького. – Хмельницький, 2008. – С.183-185.
16. Ортенберг Е.Д. На боротьбу з надмірностями в шкільному проектуванні // Архітектура радянської України. – 1938. – №№10-11.
17. Памятная книжка Подольской губернии на 1908 год. Издана инспектором народных училищ 1-го района Подольской губернии. – Каменец-Подольский, 1908.
18. Проскуров 27 лет тому назад. Разказ местного нотариуса К.И.К. – Проскуров, 1915. – 16 с.
19. Радянське Поділля. – 1956. – 1 вересня.
20. Трембіцький А.М. Життєві і творчі шляхи та мистецька спадщина подільянина Олекси Повстенка // Освіта, наука і культура на Поділлі. Зб. наукових праць. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Т. 17. – С.230-252.
21. Устав общества для устройства и содержания Проскуровского коммерческого училища. – Проскуров: Тип. Д. Левита, 1908. – 12 с.
22. Юнаков О. Архитектор Иосиф Каракис. – Нью-Йорк: Алмаз, 2016. – 544 с.

*Завальнюк О.М.
м.Кам'янець-Подільський*

**ОЛІМПІАДА ПАЩЕНКО:
НА ЗАХИСТІ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРЕСІВ
ЗА ПОЛЬСЬКОГО АДМІНІСТРУВАННЯ
НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ
(листопад 1919–липень 1920 рр.)**

Досліджується питання про діяльність відомої діячки Кам'янецького повітового земства Олімпіади Пащенко щодо захисту українських національних інтересів в умовах польського адміністрування в мікрорегіоні з середини листопада 1919 до початку липня 1920 рр. Зокрема, проаналізовано зміст листування земської діячки зі спеціальним повноважним представником вищої української влади на підконтрольній полякам території УНР та польською адміністрацією, висвітлено їхнє реагування

на отримані звернення щодо протиправних дій польського контингенту в повіті, залучення цих матеріалів до дипломатичних нот України і меморандуму на ім'я керівника польської держави. Звернено увагу на участь керівнички повітової народної управи у засіданнях Комітету Головноуповноваженого уряду УНР, де приймалися рішення на користь населення Кам'янецьчини, припинення роботи повітового земства через польське втручання..

Ключові слова: *Олімпіада Пащенко, Іван Огієнко, Кам'янецьчина, польська адміністрація, пограбування земських установ, каральні заходи, обмеження торгівлі, контрибуція, реквізиція, апеляція, українська державна допомога.*

2019 року виповнилося 140 років від дня народження активної учасниці українського національного відродження 1917-1920 рр., педагогині, патріотки, організаторки шкільництва, громадської та просвітньої діячки Олімпіади Михайлівни Пащенко (1979-1972), яка залишила яскравий, незабутній слід в історії Поділля. У рідних її Сербах Могилівського повіту Подільської губернії (нині с. Гонтівка Могилів-Подільського району Вінницької області) сільська громада, за активної участі районного керівництва і осередку спілки краєзнавців, відкрила на честь землячки меморіальну дошку, розмістивши її на фасаді місцевої загальноосвітньої школи. Відбувся велелюдний мітинг, присвячений пам'яті славної українки. Наполегливими пошуками відомого могилів-подільського краєзнавця, викладача місцевого коледжу і невтомного громадського активіста Валерія Войтовича встановлено місце поховання у Львові, проводяться заходи із впорядкування її могили. Словом, сучасні патріоти Вінницького краю не забувають свою землячку, достойно вшановують пам'ять про неї.

Ці важливі заходи стали можливими після тривалої науково-дослідницької роботи вчених і краєзнавців, які упродовж доби незалежної України спромоглися підняти із забуття це ім'я, різнобічно охарактеризувати його. Значний внесок у дослідження біографії О.М.Пащенко внесли кам'янчани Євгенія Сохацька [1-11], Віталій Лозовий [12;13], Едуард Мельник [14], Олександр Завальнюк [15-18], хмельничанин Віктор Адамський [19-23], киянка Ольга Малюта [24;25], вінничани Василь Черняк [26; 27], Лариса Семенко [28] та інші. Завдяки В. Адамському побачила світ збірка автобіографічних матеріалів, мемуарних і літературних творів О.Пащенко, які серйозно збагачують її професійний, творчий і громадський портрет. На жаль, у зазначеній літературі, яка ґрунтовно висвітлює джерелознавчі та історіографічні питання, біографію діячки, її багатогранну діяльність у процесі національного відродження 1917-1920 рр. і наступних періодів життя, не звернено уваги на роботу О.Пащенко із

захисту українських національних інтересів на Кам'янецьчині в період польського адміністрування. Це можна пояснити передусім недостатньою увагою до існуючої джерельної бази. Дослідники не звернули уваги на окремі документи, вміщені у ф.1131 ЦДАВО України (вміщені у збірнику документів і матеріалів, упорядкованому В.Адамським), а також частково опубліковані відразу після завершення революції старшим ад'ютантом Симона Петлюри Олександром Доценком матеріали про стосунки між поляками і українцями на Поділлі у листопаді 1919 – лютому 1920 рр. Відповідну поточну інформацію про ставлення польської сторони до українських інституцій і державності І.Огієнко кілька разів намагався передати через своїх спеціальних кур'єрів до Варшави, де у той час перебував Голова Директорії УНР. Утім посланців двічі затримувала у Борщові польська комендатура, вилучивши і перлюструвавши дипломатичну пошту (з цього приводу Українська дипломатична місія у Варшаві спрямувала уряду країни свою ноту) [29, с.200-201]. Наступні кореспонденції дійшли до українського керівництва, яке опинилося за кордоном, і згодом були використані у книзі О.Доценка [29, с.120-133, 200-201, 293-335]. Серед них – завірена копія листа Кам'янецької повітової народної управи, ч.1277 від 10 грудня 1919 р., інші документи (доповідні записки і акти тієї ж управи) за підписом голови О. Пашенко [29, с.208-209, 211-212, 307-308, 309-310].

У середині листопада 1919 р. вищі органи УНР вимушено покинули Кам'янець-Подільський, який упродовж більше 5 місяців був їхньою державною резиденцією. За домовленістю з поляками, місто і регіон потрапляли під польський військовий контроль з тим, щоб їх не окупували денікінці, яким Директорія 24 вересня оголосила війну. Письмової угоди про перебування іноземного контингенту на Поділлі укладено не було. Як стверджував добре поінформований О.Доценко, «поляки через свою Начальну Команду «згодилися» зайняти Кам'янець. Хоч ситуація була такою, що поляки пішли б на Україну і без згоди нашого правительства, бо їм ходило про найскоріше заняття «історичних польських земель», як вони говорили. У Кам'янці залишений був наш офіціальний представник – Головноуповноважений Уряду У.Н.Р. міністр Огієнко, котрий іменем останнього мав залагоджувати усі справи в зв'язку з приходом поляків» [30, с.319].

Ситуація виявилася вкрай складною, оскільки військовий контингент (тільки у Кам'янці-Подільському він нараховував майже 3 тис. осіб), цивільні структури намагалися перебрати на себе управлінські функції, скористатися державним майном УНР і отримати від населення продовольчі ресурси, фураж на вигідних для себе умовах, нав'язати свої «правила гри» щодо пріоритетності у вирішенні адміністративних і господарських питань, прав українців щодо державної і приватної власності, місцевого

самоврядування, ужитку рідної мови.. Це загострило стосунки між прибульцями і населенням як міста, так і Кам'янецького повіту.

На Кам'яничині продовжував працювати інститут повітового комісара, повітове і волосні земства, які в міру можливостей відстоювали українські інтереси. На чолі повітової земської (народної) управи була авторитетна діячка О.Пашенко, яка чітко виконувала розпорядження Головноуповноваженого уряду УНР щодо захисту всього українського та періодично інформувала його про стан справ у повіті. Аналіз взаємин, які склалися між українськими громадянами і польськими військовиками, вона робила кілька разів у письмових поданнях на ім'я І.І.Огієнка 5 і 10 грудня 1919 р. Копії своїх звернень спрямовувала «До Коменданта Польських Військ в м. Камінці на Поділля», «Місії Річі Посполитої в Камінці», сподіваючись, очевидно, на розуміння, позитивну реакцію і припинення правопорушень. Якось її запросили до польського комісаріату на розмову, яку ініціював сам цивільний комісар Волині й фронту Подільського у «зв'язку з ворожим ставленням населення до поляків». Мужня жінка не побоялася заявити, що причиною цього є «розправи та знуцання над населенням», які вчиняли польські військовики [31, с.337].

Після цього в повіті сталися різкі зміни. Передусім польська комендатура обмежила діяльність виконавчих органів повітового і волосних земств, по суті, наклало на них своєрідний «домашній арешт»; членам повітової управи не видавали перепустки для виїзду у села і контролювати там роботу із проведення податкового збору. Через це втрачено можливості реально стягувати земельні і державні податки, запроваджувати платні медичні послуги для населення у земських лікувальних закладах. Через реквізицію телефонних апаратів земці не мали змоги використовувати цей зв'язок для з'ясування низки питань, які стосувалися життя їхніх структур. Усні і письмові джерела з різних населених пунктів повідомляли повітській управі про самовільне розпорядження польськими комендантами приміщеннями і майном шкіл та лікарень.

Особливо непокоїло О.Пашенко втручання чужинців у продовольче питання, яке і до того не було належно організоване. За даними, які надійшли до продовольчого відділу управи, в повіті мало місце «насильне відібрання ключів від склепів і самовільний та потаємний від Продовольчого Відділу вивіз польською інтендатурою зерна і збіжжя з склепів Кам'яця і млинів», що призвело до втрати «більше десятка тисяч пудів». Попри намагання не допустити подібних вчинків та звернення до військового начальства, «ключі від склепів знаходяться у польського інтенданта Лазаровича, забране майно не повернено, телефони, як і весь зв'язок з повітом, зачинен і в додаток Членам Управи зараз виїхати в повіт невіЛЬНО», через що повітова народна управа вимушено втрачає свій вплив на ситуацію [29, с.211-212].

Виконуючи в тих умовах важливі державні завдання, сформульовані вищою українською владою і спрямовані Головноуповноваженим уряду УНР належним місцевим українським інституціям як першорядні, повітова управа на чолі з О.Пашенко намагалася уберегти від розбазарювання громадське майно. Йшлося передусім про запаси шкіри, з якої збиралися виготовити взуття для одужуючих козаків, що лікувалися у шпиталях Кам'янця-Подільського. Відповідне рішення управа прийняла, утім несподівано польські інтенданти вилучили цю сировину 3 грудня для потреб свого війська під час обшуку приміщення повітууправи. Тоді ж земці втратили понад 15 пудів олії, яку мали намір потратити на продовження ремонтних робіт у низці шкільних будинків і лікарнях, кінську зброю для десятків коней, які була у розпорядженні продовольчого відділу, а також більше 1 пуду пороху, що мав бути використаний технічним відділом управи у кар'єрах для ламання каміння, яке мало піти на ремонт ділянки шосейної дороги з Кам'янця-Подільського до Китайгорода. З телефонних станцій, які знаходилися у двох волосних центрах – Орини і Лінцкоруні, військовики реквізували так потрібні для зв'язку з населеними пунктами комутатори і телефонні апарати. Усе це майно забрали без письмових розпоряджень, ордерів на вилучення і розписок в його отриманні [29, с.208-209].

Не дочекавшись від польської сторони жодних пояснень і запевнень у виправленні ситуації на краще, О.Пашенко не припиняла боротьбу за українські інтереси. 28 січня 1920 р. вона спрямувала чергове письмове звернення (ч.52) «До представництва Військової Польської Влади м. Кам'янця і повіту. До представництва Цивільної Польської Влади на Поділлія. До п. Головноуповноваженого Уряду Української Народньої Республіки на Поділлію». З боєм керівничка повітової народної управи наголошувала, що через перешкоди загонів польських військ на території Кам'янецького повіту «живе діло Повітового Самоврядування примушено скоротитися, а в деяких галузях ліквідуватися». Щоб її звинувачення не виглядали бездоказовими, навела низку достовірних фактів: вчинено реквізицію майна на мільйони карбованців, зруйновано телефонний зв'язок («зруйновані всі приладдя центральної станції, заборонено всякий зв'язок телефонний зо всіма повітовими установами», конфісковано фураж з продовольчого складу, що призвело до неможливості утримувати коней і забезпечувати таким чином роботу поштової служби («земська пошта ліквідувалась»)). Щоправда, не вдалося підрахувати фінансові збитки, яких зазнало земство через продовження ігнорування офіційних прохань членів повітової управи до польської комендатури для отримання дозволу на поїздки в різні куточки повіту, де виникали різного роду господарські руйнації. А 19-20 січня польська військова комісія конфіскувала кінський транспорт управи, який використовувався для обслуговування медичних дільниць,

боротьби з страшними пошестними хворобами, «від котрих вимирає населення». Усе це свідчило про «цілу систему руйнування повітового господарства, нехтування самими життєвими потребами» мешканців краю [29, с.307-308], з чим не могла змиритися О.Пашенко.

Не менш обурювали її протиправні дії польських військовиків, пов'язані з фізичним насиллям, порушенням громадянських і майнових прав мешканців Кам'янецьчини («до повітової Управи, як до виборного представництва [...], звертаються люде за порадою, зі скаргами»). У зв'язку з цим, «підключись про добробут і спокій серед населення», О.Пашенко запитувала адресатів про таке: «Чи відомо польській владі про знуцання польських військових осіб і частин над мирним населенням краю? Чи відомо, що по селах чиняться реквізиції збіжа, продуктів, скотини, живности за платню, яку жовніри самі хтять призначити, а частіше безплатно? Що проводяться екекуції – військові особи дозволяють собі самочинно розправлятися нагаями, шомполами з селянами та був випадок з учителем? Що бувають випадки нищення майна по школах, які самочинно займаються військовими частинами – палять шкільну меблю, книжки. З перепустками коверзують по шляхах, по селах: через місток в селі всякий раз, щоб перейти чи до крамниці, чи до церкви, чи до школи, чи до родини, беруть платню з старого і з малого. По шляху до Кам'яця спиняють кожного і як нема перепустки, то або зовсім не пускають, або діляться чим захтять з проїзними – тютюном, молоком чи іншими продуктами, а то і просто грішми. За підводами та кіньми скрізь цілі облави і селянин боїться чи до міста виїхати, чи до другого села, чи до лісу за дровами, бо зараз коні заберуть і загонять без оброку, без прилагодження на 2-3 дні для військових потреб». У зв'язку з цим вона пропонувала негайно припинити безчинства, а майнові питання і послуги унормувати відповідними нормативними актами, які б не порушували прав українських громадян [29, с.308].

Не сприймала українська діячка й інших дискримінаційних заходів з боку польської влади, зокрема, щодо підміну повітовим старостою самоврядного органу через свого референта, який у повіті отримував широкі права. Заперечуючи проти насилля над українським законодавством і правами громадян повіту, які обрали повітову раду та її управу як самоврядні органи, вона розцінила цей крок як спробу перетворити повітуправу в знаряддя виконання розпоряджень старости та його призначеного референта, відмовилася визнавати нововведення, яке вводило представницький орган до чужої адміністративної вертикалі [29, с.309-310].

Ознайомившись у різний час з цими та іншими письмовими зверненнями, І.Огієнко разом зі своїм апаратом узагальнив їх і спрямував польському коменданту Кам'яця-Подільському, як доказ протиправних, не унормованих українським законодавством дій поляків на території Украй-

ни. З цього приводу він з боєм писав: «З дня вступу польських військ до Кам'янця-Подільського безупинно провадиться на очах всього населення відбірання польською військовою владою українського державного майна без всякого порозуміння з владою українською. Майно силою розбирається з складів, склепів, з потягів ріжними польськими особами військовими без опису і без ваги і на взяте майно в більшості не дається ніяких розписок. Забирається майно навіть з урядових інституцій, з земських Управ. Реквізується все те, що потрібно тільки польській владі: величезні склади, цілі потяги, авто, коні, фури, телефони і т.п. Таким чином силою взято вже українського майна державного на міліарди карбованців [...]».

Щоденно з ріжних місць повіту приходять звістки, що польська влада забирає з склепів, млинів, економій, телефони з телеграфних станцій, лікарень, шкіл, волосних управ ріжне майно, не пред'являючи ніяких наказів, не видає ніяких розписок і без жадного порозуміння з Українською Владою. Все це викликає справедливе обурення українського населення проти польської влади, дає дуже родючий ґрунт для всякої агітації проти них і не дає можливости владі українській нормально працювати поруч з польською. [...] Про все тут зазначене ласкаво прошу повідомити Вищу Польську Владу» [29, с.294]. Подібних апеляцій до польських військових і цивільних чинів І.Огієнко подав багато десятків. Копії усіх цих документів він направляв керівникам української держави, які в лютому 1920 р. подали керівнику другої Речі Посполитої Юзефу Пілсудському «Меморандум в справі відношення польських властей урядовців Української Народньої Республіки, що перейшли на територію Польщі, та в справі державного і приватного майна УНР, що привезене було на цю територію державними установами Республіки і окремими урядовцями, а також в справі поводження польських військових властей на території України, зайнятій польським військом на пропозицію Головного Отамана». Цей документ, датований 22 січня 1920 р., був підписаний Головою Директорії і Головним отаманом Симоном Петлюрою та міністром закордонних справ Андрієм Лівичьким. Додатки до цього документа нараховували 18 сторінок, на яких зокрема були вміщені звернення Олімпіади Пашенко до Івана Огієнка [29, с.135-153]. Їхні копії також фігурують як додаток до 5 нот голови і заступника голови Української дипломатичної місії у Варшаві як доказ неправомірних дій польських військовиків в Україні [29, с.208-209, 211-212]. С.Петлюра і А.Лівичький застерігали, що «вчинки, яких допустилось Польське Командування на Поділліу [в т.ч. і у Кам'янецькому повіті. – Авт.], можуть тільки плодити анархію, жити денікінство, давати сік для росту большевизму, себто: робити все можливе для того, щоби ні Україна, ні Польща не мали тих нормальних умов, при яких тільки і можуть стати сильними ті два сусідні Панства» [29, с.141].

Різні гострі проблеми, пов'язані з життям повітової громади. О.Пашенко намагалася вирішувати через українські механізми, зокрема рішення Комітету Головноуповноваженого уряду (КГУ) УНР. Подані нею обгрунтовані звернення щодо розв'язання громадських питань, розглядалися, як правило, за її присутності, хоча членом КГУ вона не була. Її запрошували для озвучення проблем, зазначених у документах, наведення необхідних аргументів на користь висловлених прохань. Опубліковані джерела свідчать, що вона відвідувала засідання КГУ 4 рази: 25 листопада, 2 та 11 грудня 1919 р., 2 січня 1920 р., де слухалися питання, зокрема, про боротьбу з епідемією тифу, припинення роботи шкіл за тих умов, фінансування роботи шкільної мережі, матеріальна підтримка учительства тощо). Траплялося, що через невстановлені причини вона пропускала засідання, де розглядалися ініційовані нею питання (наприклад, 21 листопада 1919 р. і 13 січня 1920 р.). Тоді замість неї доповідали узгоджені з нею представники повітземства. Керівничка ініціювала вирішення таких питань, як надання авансу повітовому самоврядуванню в розмірі 4 млн. грн., формування кошторису повітових і волосних органів, отримання управою раніш несплачених коштів із суми земельного податку, отримання грошової позички тощо) [32, с.170-171, 174-175, 194, 212-213, 216-217, 218-220].

Подані О.Пашенко до КГУ звернення змальовують критичне становище повітового самоврядування і різних сфер, якими воно опікувалося. Зокрема, 19 листопада 1919 р. вона зазначила повний колапс із сплатою селянами податків (15,8 млн. грн.), а також понесені збитки (110 тис. грн. у зв'язку з тим, що телефонну лінію поляки використовують у військових цілях), неможливість ліквідувати заборгованість за роботу поштової служби (294 тис. грн.), недоплату учителям додаткових виплат до зарплати (у листопаді – 610 тис. грн.), відсутність коштів на опалення і освітлення шкільних приміщень, господарські питання (у шкільному відділі бракує 2289647 грн.). Крім того, на забезпечення роботи лікарень були потрібні майже 0,5 млн. грн. [32, с.260-261]. Тому керівничка резонно стверджувала, що «фінансове положення Повітового Самоврядування дійшло до краю. [...] Повітова Управа примушена прикоротити роботу по всім своїм галузям: утримання школи, лікарні, пошти, телефони та канцелярії і інше» [32, с.264]. Комітет Головноуповноваженого уряду УНР, врахувавши такий стан, виділив повітовій земській управі 4 млн. грн. позики під 6% річних для того, щоб освітня і медична сфери могли якось функціонувати, а українські громадяни отримувати мінімально можливі послуги.

Незаконне розпорядження польських управлінців щодо повітового самоврядування відмінено не було. Принципова позиція О.Пашенко щодо неможливості поєднання польських адміністративних органів й повітового земства і робота під контролем чужинців була непохитною. «Кінець-кінців, до Управи

з'явився призначений комісар-поляк, місцевий обшар ник, який, ігноруючи склад Управи, сам скликав всіх службовців до зали, прочитав наказ польської влади, що всі в Управі мусять йому підпорядковуватися, ні один гріш з каси, ні один папірець не може вийти без його дозволу». Не погоджуючись з цим рішенням, яке прямо попирало українські інтереси і означало втручання в справи самоврядної структури, усі працівники управи ухвалили «протест-постанову проти насильства над органом повітового самоврядування і протокол, що Управа при таких умовах далі залишатись при праці не може, складає з себе відповідальність і уступає з своїх обов'язків до зміни витвореної ситуації. [...] Так була перервана робота...» [31, с.337]. Попри те, земці продовжували в приватному порядку спілкуватися і обговорювати інформацію, що надходила з повіту, виробляли спільну позицію щодо конкретних розпоряджень польської адміністрації, послідовно підтримували за тих умов національні інтереси українців. Така ситуація тривала до 8 липня 1920 р., доки польські військові і цивільні структури не покинули Кам'янець-Подільський і повіт, припинивши тим самим своє адміністрування.

Отже, українська діячка Олімпіада Пащенко в умовах польського господарювання на Кам'яниччині не мирилася з фактами порушення українського законодавства про земства, громадянських і майнових прав повітового населення, зверталася з гострими апеляціями до різних військово-управлінських структур, урядового представництва УНР з метою поширення інформації про неправомірні дії чужинців, покарання винних та припинення подібної практики надалі. Підписані нею матеріали набрали міжнародного резонансу, оскільки були використанні при підготовці українських дипломатичних нот і меморандуму до керівника польської держави. Її ім'я продовжувало бути на слуху, викликало повагу у всіх, хто спілкувався з нею, навіть після вимушеної відставки земців через намагання взяти їх діяльність під контроль польського старости. В умовах гострої економічної і фінансової кризи керівничка повітової народної управи заручилася підтримкою Головноуповноваженого уряду УНР Івана Огієнка, очолюваного ним КГУ і отримати державну грошову позику, яка дала змогу частково профінансувати роботу шкіл, лікарень, видати працівникам зарплату, що позитивно оцінила повітова громада.

Джерела та література:

1. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко – визначна діячка Кам'яниччини епохи УНР (1917-1920 рр.) // Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі: матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф., м.Хмельницький, 9-10 листоп. 1995 р. Хмельницький; Київ, 1995. С.26-27.
2. Сохацька Є. Олімпіада Пащенко – діячка «Просвіти» та організатор українського шкільництва на Кам'яниччині (1917-1920 рр.) // Просвіт-

- ницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) / Упоряд.: М.Мошак, В.Лозовий. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. міське тов-во «Просвіта», 1996. С.85-95.
3. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко – організатор українського шкільництва на Кам'янецьчині (1917-1920 рр.) // Педагогічний вісник. Хмельницький, 1996. №1. С.27-29.
 4. Сохацька Є.І.Олімпіада Пащенко – визначна діячка українського громадського і культурно-освітнього руху // Жінки України: історія, сучасність, та погляд у майбутнє: матеріали між нар. наук.-практ. конф., 4-5 лист. 1995 р. Дніпропетровськ, 1996. С.22-26.
 5. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко – діячка освітянського руху поч. ХХ ст. // Перша Могилів-Подільська краєзнавча конф., жовт. 1996 р. Могилів-Подільський, 1996. С.136-140.
 6. Сохацька Є. Олімпіада Пащенко про рідне слово в школі // Музично-педагогічні і творча діяльність М.Леонтовича в контексті відродження національної освіти та культури. Наукові доповіді першої Всеукраїнської науково-практичної конференції (10-12 грудня 1997 року): До 120-річчя від дня народження. Кам'янець-Подільський, 1997. С.218-226.
 7. Сохацька Є.І. Олімпіада Пащенко-Шульмінська – сподвижниця Івана Огієнка // Іван Огієнко (митрополит Іларіон) і виховання національно-свідомої особистості: наук. доп. Всеукр. наук. конф. / Київський міжрегіональний інститут удосконалення вчителів ім. Б.Грінченка. Київ, 1997. С.79-82.
 8. Сохацька Є.І.Подружжя Шульмінських в історії Кам'янецьчини // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля. Науковий збірник. Кам'янець-Подільський: Центр дослідження історії Поділля Ін-ту іст. Укр. НАН Укр., 1998. Т.2. С.54-55.
 9. Сохацька Є.І. Організаторсько-педагогічна діяльність Олімпіади Пащенко-Шульмінської періоду УНР (1917-1920 рр.) // Освіта й виховання в Польщі й Україні (ХІХ-ХХ ст.): матеріали міжн. наук.-практ. конф., 20-22 трав. 1998 р. Ніжин, 1998. Ч.2. С.182-189.
 10. Сохацька Є. Життєва доля Олімпіади Пащенко-Шульмінської (1879-19772): злети, забуття і повернення // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Філологічні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. Держ. Пед.. ун-т, 2000. Вип.4. С.210-218.
 11. Сохацька Є.І. Подружжя Шульмінських в історії Кам'янця-Подільського (1908-1920 рр.) (до питання заснування Кам'янець-Подільського державного українського університету) // Кам'янець-Подільський. Студія в подіях міста і регіону / за ред. Фелікса Кірика. Краків, 2000. Т.1. С.299-307.
 12. Лозовий В.С. Становлення та діяльність Подільської «Просвіти» // Подільська «Просвіта»: історія і сьогодення: зб. наук. праць за підсумками регіон. наук.-краєзн. конф.. м.Кам'янець-Подільський, 2-3 черв.2011 р. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2011. С.3-6.

13. Лозовий В.С. Становлення та діяльність першої Подільської «Просвіти» (1906-1907 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. Т.17. С.31-39.
14. Мельник Е. Олімпіада Пащенко – просвітницька діячка Поділля // Жінки у науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє: Матер. другої Між. наук.-практ. конф., Київ, 5-6 лип. 2002 р. Київ: ПП Здоровило О.П., 2002. С.310-315.
15. Завальнюк О.М. Олімпіада Пащенко – перша дослідниця історії Кам'янець-Подільського державного українського університету // Український історичний збірник. Київ: Ін-т іст. Укр. НАН Укр., 20002. Вип.4. С.300-308.
16. Завальнюк О.М. Українська еліта і творення національної університетської освіти: фундатори й будівничі (1917-1920 рр.) Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2005. С.300-309.
17. Завальнюк О.М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1917-1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С.134-140.
18. Завальнюк О.М., Сохачька Є.І. 130 років від дня народження Олімпіади Михайлівни Пащенко (Шульмінської) (1879-1972) // Календар знаменних і пам'ятних дат Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка на 2009 рік. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2008. Вип.4. С.48-50.
19. Адамський В.Р. Кам'янець-Подільський державний український університет в рецепції О.М.Пащенко // Подільська еміграція в контексті європейської та світової культури: матеріали Міжн. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 17-18 берез. 2011 р.) Хмельницький: Видавець ПП Заколотний М.І., 2011. С.88-93.
20. Адамський В.Р. Життєпис Олімпіади Пащенко крізь призму власного інтелектуального доробку // Пащенко О.М. Матеріали до життєпису / Упоряд., авт. перед. В.Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. С.3-63.
21. Адамський В.Р. Олімпіада Пащенко в громадському русі Поділля доби Української революції 1917-1920 рр. (на матеріалах «Земства») // Духовні витоки Поділля: жінки в історії краю: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 1 берез. 2012 р.) Хмельницький: ПП Заколотний М.І., 2012. С.57-65.
22. Адамський В.Р. Особовий фонд Олімпіади Пащенко в архівних збірниках ЦДАМЛМ України // Духовні витоки Поділля: педагоги в історії краю: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 21 берез. 2013 р.) Хмельницький: ПП Заколотний М.І., 2013. С.362-368.
23. Адамський В.Р. Тарас Шевченко в житті та творчості Олімпіади Пащенко-Шульмінської // Пащенко-Шульмінська О.М. Моя Шевченкіана / Упоряд., авт. перед. В.Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори-2006», 2014. С.7-22.

24. Малюта О. «Просвіти» і Українська Державність (друга половина XIX – перша половина XX ст.). Київ: Видав. центр «Просвіта», 2008. С.602-605.
25. Малюта О.В. Пащенко Олімпіада (Олімпія) Михайлівна // Енциклопедія історії України / Гол. педради В.М.Литвин; Голова редколегії В.А.Смолій. Київ: Наук. думка, 2011. Т.8. С.104-105.
26. Черняк В.В. Олімпіада Пащенко – видатна уродженка Вінниччини // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Вінниця, 2007. С.195-199.
27. Черняк В. Діяльність Товариства Червоного Хреста в м.Дубні за спогадами О.Пащенко-Шульмінської // Матеріали III Волинської міжн. іст.-краєзн. конф. Хитомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2010. С.241-244.
28. Семенко Л. Пащенко-Шульмінська Олімпіада (Олімпія) Михайлівна // Українська революція (1917-1921) в іменах: вінницькі сторінки: біогр.. довід. / Упоряд. Т.Р.Каросєва, відп. за випуск Ю.А.Зінько. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. С.166-167.
29. Доценко О. Літопис Української Революції. Матеріали й документи до історії Української революції. Тарнів-Львів, 1924. Т.ІІ. Кн.5. 400 с.
30. Доценко О. Літопис Української революції. Матеріали й документи до історії Української революції. Київ-Львів, 1923. Т.ІІ. Кн.4.364 с.
31. Народне земство Кам'янецьчини на Поділлі за 1917-1920 рр. (Із спогадів Пащенко О.М.) // Пащенко О. Матеріали до життєпису / Упоряд., авт. перед. В.Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А.А., 2012. С.275-339.
32. Головноуповноважений уряду Української Народної Республіки (1919-1920): Документа та матеріали / Упоряд., авт. вст. статті Віктор Адамський. Хмельницький: ФОП Цюпак А.А., 2017. 493 с.

*Іваневич Л.А., Трембіцький А.М.
м.Хмельницький*

З ІСТОРІЇ ТВОРЧИХ ВЗАСМОВІДНОСИН ВОЛОДИМИРА СІЧИНСЬКОГО ТА ВОЛОДИМИРА ГАГЕНМЕЙСТЕРА

Помітне місце у культурному житті та краєзнавчому русі Поділля у 20-х рр. XX ст., який набрав більш масового характеру та охопив різні верстви інтелігенції, посідає постать Володимира Гагенмейстера, який у 1916 р. прибув до Кам'яця-Подільського. Новий тимчасовий мешканець із прибалтійських дворян без чину Володимир Миколайовича Гагенмейстер (*1887 – †1938), уродженець Виборга (*тодішньої Фінляндії*), напіввистонець за походженням, завітав сюди не так із власної волі, як із метою, ви-

значено йому офіційно-мистецьким Петербургом: очолити кам'янецькі художньо-ремісничі майстерні, організувати випуск кераміки, підтримати дух культурного осередку, яким опікувалася імператорська Академія мистецтв. Українська культура, народно-мистецька спадщина Поділля полонили Гагенмейстера такою мірою, що подолянином він став і розумом, і серцем: вивчав народне мистецтво, збирав по селах етнографічні матеріали, нікого не питаючи, заводив їх до програм навчально-виховного процесу; не знаючи української мови, опанував її, і, як згадують вихованці художньо-ремісничих майстерень (*згодом – художньо-промислової профшколи*), з 1922 р. викладав українською: «наш Глечик», звали його поміж себе учні, віддаючи данину щонайпершому захопленню Володимира Миколайовича (подільський глечик) і його непоступливій вимові з пом'якшенням («глечик»). Тимчасовий прибулець осів у старовинному місті аж на цілих сімнадцять років [4] і упродовж 1921–1931 рр. тут сформувалася і активно працювала етнографічно-мистецтвознавча наукова школа Володимира Гагенмейстера, яка була заснована на основі художньо-промислової школи ім. Г. Сковороди та її літографічної майстерні [1]. Ця школа, яка мала на той час керамічну, літографічну і ткацько-килимарну майстерні, готувала фахівців із кераміки, техніків-художників, літографів, ткачів, вишивальниць, здійснювала велику роботу по збереженню і популяризації пам'яток минулого, а вироби її викладачів та учнів відзначалися нагородами виставок у Берліні, Києві Ліоні, Москві [8].

Володимир Гагенмейстер поставив на чільне місце фольклорні джерела творчості, ретельно вивчав разом із учнями скарби подільських сіл, відбуваючи експедиції, результатом яких стали численні етнографічно-художні нариси про типи українських хат, розписи інтер'єру та екстер'єру, зразки кераміки та одягу. Щороку Гагенмейстер з учнями вибирався на села досліджувати подільський настінний розпис і народну кераміку, і завжди повертався з експедицій зі стосами замальованих розписів, вишивок, витинанок, писанок, з експонатами для шкільного музею, які нині зберігаються в історичному музеї міста та музеї дитячої художньої школи [3].

Поряд із цим він, як завідувач мистецько-промисловим музеєм і директор художньо-промислової школи вніс чимало вагомого до мистецтвознавства тих років, розгорнув велику видавничу справу (друкування брошур, листівок, підручників, портретів) [12]. В. Гагенмейстер і його послідовники К. Адамович, К. Кржемінський, В. Шаврін та ін. при підтримці Є. Сіцінського у 1921–1931 рр. видали в майстерні літографії на високому професійному рівні художньо-графічними і текстовими засобами близько 250 літографічних брошур, буклетів, листівок, альбомів, плакатів, репродукцій картин, календарів, в яких широко відображено самотутність подільського села.

Характерними працями цієї наукової школи є брошури «Гончарство на Поділлі» (1929), «Зразки народного мистецтва на Поділлі» (1927), «Пам'ятки єврейського мистецтва на Поділлі» (1926), «Селянський одяг на Поділлі» (1927, перевидана 2016), «Селянські стінні розписи Кам'яниччини» (1930), «Стінні розписи на Поділлі» (1927), тощо [1]. Одинадцятирічна діяльність видавництва при художній школі сприяла популяризації творчості В. Гагенмейстера та інших місцевих мистців, головною темою усіх художніх видань була пропаганда матеріальної і духовної культурної спадщини подільського краю [5]. Організатором і керівником цієї корисної роботи був саме Володимир Миколайович, на долю якого припадає 14 виданих робіт із 36 [7]. У школі творилося неймовірне: директор, педагоги, учні перевтілювалися в друкарів і видавали образотворчу продукцію, унікальну навіть на наші теперішні поняття. Альбоми, маленькі мистецтвознавчі розвідки авторства В. Гагенмейстера: «Гончар Бацуца», «Графіка на Поділлі. Метрики XVII ст.», «Зіньківські гончарі», «Кахлі України, Росії, Польщі», «Містечкова архітектура на Поділлі», «На стінні паперові прикраси Кам'яниччини», «Поділля. Гутне скло», «Стінні розписи на Поділлі», «Твори Західного Поділля», «Трипільська кераміка на Поділлі», «Українська графіка Поділля», «Українська старовина. Подільське гончарство» ... Лиш часточка від задуманого й реалізованого: на сьогодні відомо 250 назв художніх видань КПХПШ, 96 з них розробляв особисто В. Гагенмейстер [4].

Про творчі взаємовідносини Володимира Січинського, колишнього випускника художньо-промислової школи, та Володимира Гагенмейстера свідчить їхня епістолярна спадщина, зокрема В. Січинський у листі до В. Гагенмейстера від 19 липня 1929 року писав [6]:

Високоповажний Володимир Миколаєвич!*

Вашу цінну посилку з «Вишив[ка] низзу» і картку дістав, за що складаю подяку. На альбом «Виш[ивка] низ[зю]» я вже написав рецензію, яка буде надрукована в ч. 5 (за вересень) [Т. 3. – *вересень-жовтень*. – авт.] часопису «Нові Шляхи» (Львів) [1929 р. – авт.]. Цей часопис поширений також на Рад[янській] Укр[аїні] і його скрізь у книгарнях можна дістати.

Крім того я маю написати в цьому самому часопису статтю спеціально про Ваші автолітографії (не про видання але саме про Вашу працю як графіка). Тому мене особливо цікавлять Ваші автолітографії (в 3-х відтінках) старого Кам'янца. Ви пишете, що Ви виконали 15 автолітогр[афій] для альбому «Старий Кам'янець», але для мене не ясно чи всі вони великого розміру і чи всі виконані в 3-ох відтінках? Так останні мені відомі лише 6[,] а 4 з них я маю у себе (тут купив): 1) Руська брама, 2) Триніт[арський] кост[ел], 3) Ст[ара] фортеця (одна вже в снігу), 4) Портал старого будин-

ка. Більше тут дістати нема де! Я навіть почав писати статтю, але бачу що на 4 рис[унках] і кількох рис[унках] на картках не можна ґрунтувати свої висновки та оцінку. Тому прошу, як що це Вас не обтяжить, прислати мені решту рисунків, особливо в 3-ох відтінках. Стаття буде ілюстрована (у фотографічній репродукції) 4-ма літографіями. Примірник часопису зі статтею Вам вишлю. Незабаром Вам вишлю мою монографію про Сутківці та ин[ші].

Щодо монографії про Кам'ян[ецький] замок-фортецю, то нею зацікавилася Київська філія ДВУ.** Я вже подав план видання (около 5 арк. тексту і 2 арк. ілюстр[ацій]). М[іж] и[ншим] я пропоную, щоби при монографії було долучено 4 ваші автолітографії замку (в 3-ох відтінках) на окремих аркушах. Коли ціла справа з'ясується і буде прийнятий мій план видання – ДВУ звернеться до Вас з пропозицією виконати автолітографії для монографії.

З інших Ваших видань мене особливо цікавлять «Мацеви»,*** «Стінні розписи на Кам'яниччині», «Архітектура та стінні розписи синагоги м. Смотрича» і «Містечкова архітектура на Поділлі». Чи вже вийшли??

Всього найкращого!

Привіт від моєї дружини!

Бажаю Вам успіху у Вашій цінній праці!

З великою повагою до Вас /*ніднуч*/ В. Січинський

19. VII. [19]29.

Володимир Січинський у своїй статті-рецензії на видання Кам'янець-Подільської художньо-промислової профшколи «Тульчинщина, село Орлівка. Вишивки низзю. Текст В. Гагенмейстера, малюнки К. Ременюка» (Львів, 1929) наголошував, що «Мистецько-промислова школа в Кам'янці в останні роки дала цілий ряд дуже цінних, науково опрацьованих видань альбомного характеру, головно з народнього мистецтва на Поділлі: розписи хат, керамічні вироби, вишивки, одяг, краєвиди Кам'янця та ін.». Серед них, на думку автора, варто відзначити «найновіше видання школи, що тільки-що закінчено друком», яке містить «першоджерельний і т. м. документальний матеріал». В альбомі, що має «привабливий зовнішній вигляд» сумлінно й належно зібраний та опрацьований В. Гагенмейстером текстовий матеріал, де зокрема, описав «як розположені різні роди вишивок на одязі (сорочках), говорить про різноманітні техніки низі, кольори ниток та орнаментальні мотиви». При цьому дуже «цінним придбанням є та багата і різноманітна народня термінологія, яку зібрав сам автор». Зокрема в тексті праці він подає «про одні лише орнаментальні мотиви чи їх елементи» «60 різних термінів (слів), що їх уживано на Поділлі». При цьому В. Гагенмейстер «вказує, що деякі назви орнаментальних мотивів

є спільні для вишивок, писанок і килимів та мають походження не тільки з історичних часів, але навіть і доісторичних. Є і деякі впливи пізніших культур – Візантії, Сходу і Заходу» [2, с. 170],

На думку Володимира Січинського дуже відрадним є те, що саме Кам'янець-Подільська мистецько-промислова школа, «як організуючий центр мистецького виробництва», взяла на себе «справу з виданням і популяризацією народного мистецтва на Поділлі. Тепер черга за організацією торговельного збуту виробів і не тільки на Радянській Україні але, ще в більшій мірі, по тих українських землях, які попали до сусідніх держав». Однак при цьому, – зауважував В. Січинський, – варто зважати на те, що «школа в Кам'янці весь час існувала власними зусиллями і лише почасти має підтримку від місцевих органів мійської самоуправи» [2, с. 172].

3 травня 1934 р. на засіданні Українського товариства прихильників книги (УТПК) в Празі відбулося остаточне голосування щодо визначення найгарніших українські бібліофільських видань. Перед голосування виступив голова УТПК В. Січинський з рефератом «Про бібліофільські українські видання останніх 6-х років», де «торкнувшись питання естетики книги вказав, що сучасна доба для мистецької оцінки книги ставить як головну вимогу: доцільність, практичність, кладе особливий наголос на матеріал і техніку виконання, а спеціально у формальних досягненнях вимагає простоти і дотепности вислову, ясности і логічності форм, очищування від зайвих додатків і переобтяжених прикрас, словом замість декоративности приходиться принцип конструктиві стичний». Далі він наголосив, що «найкраще видані книги походять переважно з менших видавництв, причім кілька прегарних видань дали провінційальні міста (напр. Кам'янець на Поділлі, Станиславів)», «і особливо дбайливі видання з народного мистецтва мистецько-промислової школи у Кам'янці» [11, с. 5].

Після відчитання реферату журі, до якого входили Микола Бутович, Петро Зленко, Роберт Лісовський і подоляни Павло Богацький та Володимир Січинський, «прийшло до виміни думок і намічення книжок для відзначення». Зокрема журі розглянуло 24 книжки виданні у 1928–1932 рр. і 6 книжок виданні у 1933 р. Під час дискусії і загального голосування члени журі розмістили «відзначені найгарніші видання шістьох останніх років в тій послідовности, яку кількість голосів вони здобули». У категорії 20 найгарніших українських книжок за останніх 5 років (1928–1932), третє і четверте місце зайняли видання мистецько-промислової школи у Кам'янці, зокрема книги В. Гагенмайстера «Селянські настінні розписи Кам'яниччини» (1930) і «Настінні паперові прикраси Кам'яниччини» (1930) відповідно. Вісімнадцяте місце віддано працям В. Січинського з серії «Українська архітектура» (монографії про Бардіїв, Потиліч, Сутківці, Гуцульський оседок) (*Львів-Прага*, 1928–1931). В категорії 6 найгарніших

українських книжок за 1933 р. шосте місце зайняло видання мистецько-промислової школи – книга Євфимія Січинського «Кам'янецька фортеця» [11, с. 5].

Володимир Січинський подаючи характеристику праць мистецько-промислової школи у статті «Видання мистецько-промислової школи в Кам'янці» (*Прага, 1937*) поставив високу оцінку науковій діяльності Володимира Гагенмейстера, Євфимія Січинського та інших місцевих краєзнавців. Зокрема він писав, що до «особливих раритетів» належать бібліофільські видання «Кам'янецької мистецько-промислової школи, що вийшли в роках 1926–1930, та які відзначаються особливо високим мистецьким рівнем та винятковим оформленням. Про їх рідкість свідчить хоч би той факт, що тираж усіх 10-ти знаних нам видань хитався між 50–100 примірників! До речі, найбільша наша бібліотека Наук[ового] тов[ариства] Шевченка не має жадного з цих видань. За кордоном за нашими відомостями – 3 видання має Етнографічний музей у Празі і 6 видань – автор цих рядків [*Володимир Січинський – авт.*]». Далі він писав, що видання мистецько-промислової школи (технікума) ім. Сковороди «можуть служити рідким зразком, як невеликими матеріальними засобами в невеликому місті, навіть без державної допомоги, але при добрій волі, постійною систематичною працею і любов'ю до справи – можна досягнути великих успіхів. Власне від часів революції ні одно українське видавництво, ні одна інша мистецька школа на Україні не дала щось подібного до видань мистецько-промислової школи в Кам'янці, – а власне видань переважно альбомного характеру з народнього мистецтва, друкованих у багатьох кольорах та в науковому опрацюванні». Далі автор стверджував, що «починаючи з років 1920–1925 ми бачимо, як цілий ряд видань з мистецтва, рівно ж обкладинки і прикраси книжок, виходять з літографічних майстерень. Одно з перших і визначніших місць в цьому рухові займає мистецько-промислова школа в Кам'янці. Ця велика і коштовна видавнича чинність повстала передовсім завдяки керівникові школи мистцю-графіку Володимиру Гагенмейстеру, що протягом короткого часу зумів зорганізувати і пустити в рух не тільки цілий поліграфічний відділ школи, але при ньому літографічну майстерню, невелику зразкову друкарню, переплетню та інші помічні майстерні. З широко наміченої програми, щоби у виданнях охопити усі галузі мистецтва (головно народнього, селянського) Поділля, виконано лише частину, але і те, що зроблено, викликає подив і велике признание». Загалом же, підсумовуючи своє дослідження, В. Січинський наголошував, що саме завдяки невтомній праці Володимира Гагенмейстера «дорогоцінні скарби народнього мистецтва були зібрані, опрацьовані та мали бути опубліковані. Та вони не побачили світу... Хоч школа утримувалася майже власними силами, маючи лише невелику допомогу від міського самовря-

дування (а може саме тому!) була владою «переорганізована» на «шкляно-порцелянову», а її організаторів та співробітників розігнано... Замість того в Москві з поспіхом (і великою претензією) почали видавати дорогі видання присвячені російському народному мистецтву, де українське народне мистецтво трактується як невеликий, другорядний додаток» [9; 10].

Примітки:

* збережено стиль і мову автора

** ДВУ – Державне видавництво України

*** мацева – (іврит – matseva) – єврейський надгробок у формі вертикальної кам'яної плити, інколи металевої чи дерев'яної, з написами на івриті та символічними рельєфами, що встановлюється на могилі для увічнення пам'яті померлого єврея

Джерела та література:

1. Баженова С. Е. Основні наукові школи історико-краєзнавчого вивчення Поділля у ХІХ–ХХ ст. *Поділля і Волинь у контексті історії укр. нац. Відродження: наук. зб.* Хмельницький: Доля, 1995. С. 334–339.
2. В. С. [Володимир Січинський]. [Рецензія]. *Нові шляхи: літературно-науковий, мистецький і громадський журнал* (Львів). 1929. № 3. Вересень-жовтень. С. 170–172. Рец. на пр.: Тульчинщина, село Орлівка. Вишивки низько. Текст В. Гагенмейстера, малюнки К. Ременюка. Кам'янець-Подільська художньо-промислова профшкола, Кам'янець-Под. 1922, ст. 10+25 таб. кольор. ілюстрацій, 18x31 см.
3. Дегтяр К. В. Гагенмейстер (1887–1938) – дослідник українського народного мистецтва. *VII Подільська історико-краєзнавча конференція. Тези доповідей*. Кам'янець-Подільський, 1987. С. 114–116.
4. Климчук О. Час цвітіння. *Україна* (Київ). 1989. № 8. С. 12–13.
5. Конишева М. Поділля у творчості художника-графіка В. Гагенмейстера. *Музей і Поділля: Тези доп. наук. конф. присвяченої 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Поділ. держ. іст. музею-заповідника*. Кам'янець-Подільський, 1990. С. 86–87.
6. Лист Володимира Січинського до Володимира Гагенмейстера від 19 липня 1929 року. Родинний архів А. М. Трембіцького (Хмельницький). Оригінал, 1 арк.
7. Паравійчук А. Кам'янець-Подільська художньо-промислова школа і її краєзнавча діяльність. *Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції*. Хмельницький, 1965. С. 110–112.
8. Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність. Київ: Рідний край, 1995. 84 с.
9. Січинський Володимир. Видання Мистецько-промислової школи в Кам'янці. *Українська книга* (Прага). 1937. № 1. С. 20–23.
10. Січинський Володимир. Видання Мистецько-промислової школи в Кам'янці. *Селянський одяг на Поділлі. Автолітографії В. Шавріна* по

фотографіях 1899/1900 рр. Є. Й. Сіцінського / Репринтне видання ; Упорядн. та передм. А. М. Трембіцький; Л. А. Іваневич; В. С. Іваневич. Хмельницький: ІРД, 2016. С. 30–34.

11. Січинський Володимир. Найгарніші українські видання. Висліди курсу-анкети. *Діло* (Львів). 1934. 148. 8 червня. С. 5–6.
12. Соловей В. Історія музею в 20-30-ті роки. *Музей і Поділля: Тези доп. наук. конф. присвяченої 100-річчю від дня заснування Кам'янець-Поділ. держ. іст. музею-заповідника*. Кам'янець-Подільський, 1990. С. 12–14.

Комарницький О. Б.

м. Кам'янець-Подільський

УЧАСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ У НАУКОВО-ДОСЛІДНІЙ РОБОТІ У РОКИ ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ»

У статті характеризується науково-дослідна та дослідно-експериментальна робота викладачів вищів Хмельниччини. Зазначається, що у закладах робився наголос на підготовці викладачами докторських і кандидатських дисертацій, оскільки вищі гостро відчували нестачу кадрів з науковими ступенями і вченими званнями. Крім того, викладачі почали готувати монографічні дослідження, навчально-методичні посібники і методичні поради, статті, частина з яких вийшла у престижних наукових збірниках, журналах. Автор звертає увагу на те, що загалом викладачі вищів продукували незначну кількість праць. Низка з них були учасниками міжнародних, всесоюзних і республіканських наукових конференцій.

Ключові слова: *інститут, викладачі, дисертація, монографія, посібник.*

Одним із ключових напрямків діяльності вищів є науково-дослідна та дослідно-експериментальна робота викладачів і студентів.

У цій статті охарактеризуємо НДР викладацького складу ЗВО Хмельниччини. З кожним роком збільшувалася кількість представників професорсько-викладацького складу, які займалися науково-дослідною роботою. Так, у 1953 р. у Кам'янець-Подільському педінституті наукою займалися 71,1% викладачів [1, арк. 106], у 1954-1955 н.р. – 76,1% [2, арк. 9], у 1955-1956 н.р. – 81,4% [3, арк. 7], у 1959-1960 н.р. – 91% [4, арк. 7]. З 1962-1963 н.р. їхня кількість суттєво зменшилася. Того року науковою роботою займалися 68,7% викладачів [5, арк. 14], у 1963-1964 н.р. – 58,9%

[6, арк. 31]. Ймовірно, що це було пов'язано із тим, що тоді викладацький склад поповнили колишні вчителі, випускники університетів та інституту, яких до цього не залучали до НДР.

Робився наголос на підготовці викладачами докторських і кандидатських дисертацій, оскільки виші гостро відчували нестачу кадрів з науковими ступенями і вченими званнями. У 1953 р., зокрема, у педінституті розробляли 7 докторських і 22 кандидатські дисертації [1, арк. 106], у 1955 р. – відповідно 4 і 29, у 1965 р. – 7 і 30. Активно працювали над темами докторських дисертацій М. Березовчук, М. Брицин, Є. Болотов, Є. Єлінецький, І. Зеленюк, Л. Коваленко, П. Лапгін, Г. Литвиненко, Є. Сокрутенко, В. Тищенко. Керівництво вишу сприяло цим викладачам у написанні робіт: надавали їм наукові відрядження, творчі відпустки, скорочували академічне навантаження [7, арк. 13; 8, с. 170-171]. Для викладачів виписували необхідну літературу з різних бібліотек СРСР, придбали деяку апаратуру для проведення експериментальної роботи. У 1954-1955 н.р. короткотермінові (1-2 місячні) творчі відпустки мали 13 викладачів [2, арк. 9], у 1957-1958 н.р. – 9 [7, арк. 13], у 1960-1961 н.р. – 26 [9, арк. 15], у 1962-1963 н.р. – 42 [5, арк. 15].

Така ж робота проводилася і в Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті [10, арк. 175], де станом на грудень 1958 р. готували дисертації 10 викладачів [11, арк. 10]. У 1963 р. 6 викладачів працювали над докторськими дисертаціями (доценти В. Євтушенко, А. Ткачук, С. Сербін, І. Рось, Б. Хмельов, М. Перепечко), 20 – кандидатськими [12, арк. 260]. Писали дисертації і викладачі Хмельницького загальнотехнічного факультету Українського поліграфічного інституту. Станом на 22 вересня 1964 р. троє з них завершили написання робіт і подали їх до захисту [13, арк. 13].

Такі заходи давали позитивні наслідки. Зокрема, науковці написали окремі розділи дисертацій, розвідки, статті. У жовтні 1964 р. рада педінституту, враховуючи наукову цінність та актуальність монографії доцента Л. Коваленка «Демократичні течії в історіографії України ХІХ ст.», рекомендувала її для захисту на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук. Перед цим монографія дістала позитивну оцінку на засіданнях кафедри історії Кам'янець-Подільського педінституту, кафедр історії СРСР та історії України Київського університету імені Тараса Шевченка. Остання рекомендувала дисертацію до захисту на історичному факультеті університету [6, арк. 48]. Цілеспрямована багаторічна праця Л. Коваленка завершилася успішним захистом вже у 1965 р. [14, с. 172], що виходить за хронологічні межі нашої статті. У 1953-1954 рр. дисертації захистили 4 викладачі, у 1955 р. – 2. До кінця 50-х рр. науковий ступінь кандидата наук отримали ще 6 осіб [2, арк. 8; 8, с. 97; 14, с. 582; 15, с. 26, 471; 16, с. 18; 17, с. 11]. У 1961-1964 рр. такого ж успіху досягли 12 викладачів [8, с. 97; 14, с. 440, 542, 159, 106; 18, с. 10, 12; 19; 20, с. 160].

Завдяки цьому у першій половині 60-х років істотно підвищився якісний рівень викладацьких кадрів. Загальне число викладачів із науковими ступенями і вченими званнями збільшилось до 33 осіб [6, арк. 31; 21, с. 12]. Водночас, на 1960-1961 н.р. на кафедрах фізичного виховання, математики, загальнотехнічних дисциплін не було жодного викладача з науковим ступенем чи вченим званням [2, арк. 16].

У сільськогосподарському інституті за 1955-1958 рр. не було захищено жодної дисертації [11, арк. 10]. У наступні роки становище поліпшилося. Так, у 1963 р. захистили дисертації В. Данилюк, П. Дудчак, І. Мотенко, Є. Сороковський [12, арк. 261]. Того ж року у виші відкрили аспірантуру зі спеціальностей плодознавство, розведення сільськогосподарських тварин, харчування сільськогосподарських тварин [12, арк. 261].

Маємо окремі відомості щодо тематики НДР. У педінституті з другої половини 50-х рр. чільне місце посідала педагогічна проблематика, спрямована на покращення навчально-виховної та методичної роботи в школі або вищому закладі освіти. Зазначимо, що, наприклад, у 1959-1960 н.р. із 82 запланованих наукових тем 44 мали педагогічне спрямування, у контексті яких видавалися посібники для студентів з різних галузей знань, посібники для учителів з питань підвищення ефективності уроку з різних навчальних дисциплін, удосконалення методів навчання у виші та в школі, посібники на допомогу студентам-заочникам [3, арк. 62; 4, арк. 7; 23, арк. 9; 24].

Велика група викладачів були задіяні до розробки питань підвищення ефективності уроку в школі. В опрацюванні цієї тематики брали участь члени кафедри педагогіки і психології та провідні викладачі інших кафедр, а також вчителі шкіл міста та області. З метою використання широкого досвіду роботи кращих учителів області, узагальнення його та залучення більшої кількості учителів до НДР була проведена координація планів НДР педінституту та інституту удосконалення учителів і обговорено ці плани на нараді кращих учителів області у Педагогічному товаристві. Частина науково-педагогічних працівників педінституту працювали над питанням перевірки доступності й засвоєння учнями 8-річної школи навчального матеріалу з різних навчальних дисциплін. Науковці інституту розробляли питання вдосконалення методів навчання, удосконалення кращого досвіду роботи школи. Серед них доцент І. Зеленюк, старші викладачі П. Цикра, Д. Марченко, Е. Розенштейн, І. Роздобудько, І. Гнатенко та ряд інших.

Для узагальнення результатів дослідження з педагогічних наук, аналізу та обговорення методів та методики досліджень у педінституті проводилися відповідні наукові сесії (конференції). Одна з них відбулася 18-19 травня 1960 р. [4, арк. 7-10].

Група викладачів педінституту проводила розробку питань історії партійних організацій та радянського будівництва на Поділлі (доценти І. Зе-

ленюк, І. Слизький, М. Березовчук, асистент М. Александра). Чимало вечних досліджували краєзнавчі аспекти (доцент М. Александра, В. Голєв, І. Слизький, К. Баценко, В. Тищенко) [8, с. 178].

У Кам'янець-Подільському сільськогосподарському інституті кафедри агрономічного факультету проводили науково-дослідну роботу по двох темах: 1) шляхи підвищення врожаю і валового виходу основних сільськогосподарських культур в умовах південно-західного Лісостепу України; 2) виведення високопродуктивних сортів гібридів сільськогосподарських рослин та покращення їх якості для південно-західного Лісостепу України. Дослідна робота по цих темах проводилася в навчально-дослідному господарстві вишу та в деяких колгоспах Кам'янець-Подільського району шляхом закладання польових дослідних ділянок, проведення окремих аналізів та вивчення взаємозв'язку погодних умов з ростом і розвитком окремих сільськогосподарських культур [10, арк. 2-3]. Кафедра ґрунтознавства і агрохімії спільно з кафедрою хімії і фізики розробляли тему «ґрунти Хмельницької області і заходи з покращення їх плодючості». Матеріали, отримані в результаті цих досліджень, взяті за основу при розробці системи агротехнічних і організаційно-господарських заходів, які забезпечували ріст продуктивності сільського господарства області [25, арк. 5-7].

Кафедри зоотехнічного факультету проводили роботу по 5 темах: шляхи збільшення виробництва м'яса і молока; розробка раціональних способів годівлі сільськогосподарських тварин; вивчення стахіобстріскікозу великої рогатої худоби в умовах Хмельниччини; вивчення порушення функціонального стану вимені при захворюваннях передшлунків у корів; підвищення продуктивності праці і зниження собівартості продукції у колгоспах і радгоспах Хмельницької області [10, арк. 2-3].

У 1963 р. викладачі розробляли 28 тем: із землеробства і рослинництва – 15, тваринництва – 9, економіки і організації сільського господарства – 3, механізації сільського господарства – 1. Програма наукових досліджень виконувалася шляхом проведення дослідів на території Хмельницької, Чернівецької, Тернопільської і Вінницької областей [12, арк. 1]. У 1964 р. кількість тем скоротилася до 12 [26, арк. 1].

Викладачі почали готувати монографічні дослідження, навчально-методичні посібники і методичні поради, статті, частина з яких вийшла у престижних наукових збірниках, журналах. Наприклад, доцент педінституту Л. Коваленко публікувався в «Українському історичному журналі», доцент П. Лаптін – у всесоюзному журналі «Вопросы истории», Л. Манакін – у журналі «Фізика в школі» [8, с. 172-173]. У 1958 р. професор сільськогосподарського інституту Ф. Магусевич видав монографію «Силікоз сільськогосподарських тварин», а Г. Усик – у 1962 р. – монографію

«Біологічні основи агротехніки помідорів на Поділлі». Останнє видання вийшло накладом 3,8 тис. прим. і видано у видавництві «Держсільгоспвидав» [10, арк. 180].

Публікувалися ґрунтовні навчальні посібники і методичні розробки. Так, у 1962 р. викладач сільськогосподарського інституту І. Болгар видав ґрунтовний практичний посібник для спеціалістів-тваринників «Організація молочної справи» накладом 12,5 тис. прим. [10, арк. 180]. У 1963-1964 н.р. викладачі видали такі посібники, які використовували студенти сільгоспвишів України: Горянов В. «Анатомія сільськогосподарських тварин: навч. посіб. для практичних занять» (рекомендоване Міністерством вищої освіти СРСР), Руденко С. «Елементи математичної статистики: конспект лекцій», Задерій І. «Наукові основи годування цукровим буряком сільськогосподарських тварин» [26, арк. 363]. Доцент педінституту Л. Коваленко у співавторстві опублікував два навчальні посібники для студентів історичних факультетів – «Нариси історичної науки в СРСР» і «Нариси нової і новітньої історії Угорщини», які мали всесоюзне значення. Одноосібно вчений видав навчальний посібник «Конспект лекцій з української історіографії ХІХ ст.» [6, арк. 48]. Крім того, доцент Є. Королькова підготувала методичний посібник для вчителів за твором О. Фадеєва «Молода гвардія». А. Степанов розробив «Курс лекцій з історичної граматики», а М. Стефанцев упорядкував орфографічний словник для учнів початкових класів. Останній спільно з Ф. Середою підготував підручник «Українська мова» для учнів 2-го класу, який на республіканському конкурсі був відзначений першою премією. Викладачі кафедри математики А. Томусяк і В. Солодка підготували посібник для практичних занять із теми «Тригонометричні заняття». Низку праць методичного характеру опублікували викладачі факультету фізичного виховання. Так, у 1962 р. П. Кацедим став співавтором навчального посібника для педвишів з гімнастики, а В. Палига опублікував два підручники з гімнастики для факультетів фізичного виховання. У тому ж році В. Жабенко видав друком методичний посібник «Стрибок у висоту з розбігу», а у 1963 р. – «Програму з легкої атлетики для факультетів фізвиховання», що була визнаною кращою на конкурсі Міністерства освіти УРСР і близько 20 років використовувалася на відповідних факультетах [8, с. 174-175].

Що стосується загальної кількості праць викладачів вишів, то вона була незначною. Загалом, у 1953 р. викладачі педінституту опублікували 15 праць, у 1954 р. – 39, у 1955 р. – 17, у 1956 р. – 30, у 1959 р. – 37, у 1960 р. – 51, у 1961 р. – 13, у 1962 р. – 20, у 1963 р. – 12, у 1964 р. – 20 [27, с. 62-63]. Викладачі сільськогосподарського інституту видали у 1962 р. 25 статей у наукових збірниках і журналах, 45 – у газетах [10, арк. 181], у 1964 р. – відповідно 54 і 79 [26, арк. 360].

Знаменною подією у науковому житті педінституту став вихід у 1953-1962 рр. 12 томів «Наукових записок Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту». У 1950-1951 н.р. було створено редколегію, яку очолив директор вишу І. Зеленюк, яка підготувала і здала до друку перший том збірника. Ініціатором відновлення «Наукових записок...» був історико-філологічний факультет. Тому, природно, що до першого тому ввійшли статті викладачів цього підрозділу. Загалом, 8 томів було видано в історико-філологічній серії (1953, 1956, 1957, 1958, 1959, 1961 (два томи), 1962 рр.), 4 – фізико-математичній (1956 (два томи), 1958, 1959 рр.). У 1962 р. за вказівкою з Центру випуск цих збірників припинили [2, арк. 9; 22, арк. 11; 8, с. 175].

У сільськогосподарському інституті перший збірник наукових праць було підготовлено до друку наприкінці 1955 р., до якого ввійшли 32 статті. Цікаво, що 24 листопада на засіданні вченої ради вишу викладач кафедри фізіології Геращенко вніс пропозицію до кожної статті подавати анотацію і висновки іноземною мовою з метою обміну інформацією із зарубіжними інститутами. Однак, ректор інституту М. Іванов не підтримав цю ідею. Він аргументував тим, що оскільки російську мову вивчають у Європі та інших країнах, тому, на його думку, не було потреби у перекладі іноземною мовою. Тоді ж було затверджено редколегію збірника, до якої ввійшли: директор інституту доцент М. Іванов (голова), професори І. Сідлецький і В. Матушевич, доценти І. Забайрачний і А. Головаш. Ухвалили збірники видавати російською мовою [28, арк. 28-29]. Судячи з усього, цей проект тоді так і не реалізували. Вина лежала, насамперед, на директорові вишу. 9 травня 1957 р. на засіданні вченої ради заслухали висновки комісії, яка передавала справи від колишнього директора М. Іванова до новопризначеного С. Сербіна. У висновках зазначалося, що кошти, які виділялися на науково-дослідну роботу (56 тис. крб.), розподілялися не за призначенням. 26 тис. надали на ремонти навчальних приміщень і гуртожитку, 21 тис. – на відрядження викладачам, які перевіряли хід виробничої практики студентів, 5 тис. крб. – на відрядження директора. Тобто це витрати не пов'язані з науковою роботою. На науку витратили лише 1-2 тис. крб. Що стосується наукового збірника, то директор заявляв, що міністерство заборонило видавати такі праці. Насправді ж це не відповідало дійсності. Навпаки, і міністерство, і обком партії вимагали їх публікувати і виділили на це відповідні кошти. Директор припустився й інших зловживань. Так, було порушено процедуру оголошення конкурсу на заміщення вакантних посад. Деяких викладачів, прийнятих на роботу, не оформляли відповідною постановою конкурсною комісією і вченою радою, тим самим тримали людей у невизначеному становищі. Студентам IV курсу зоотехнічного факультету, які перебували на виробничій практиці, не виплатили добових, а потім, наприкінці року, спи-

сали їх в сумі 32 тис. крб. Мали місце зриви лабораторних робіт, оскільки не виділялися кошти на придбання обладнання і реактивів, хоча кошти на ці потреби у бюджеті були передбачені. Директор витрачав їх на власний розсуд. Практично не зростали площі навчально-дослідного господарства. Директор не дбав про збільшення земельних площ за рахунок колгоспів, незважаючи на відповідний дозвіл відповідних органів. Він гальмував закладку дослідного поля [29, арк. 39-49].

3 серпня 1957 р. на засіданні вченої ради розглянули питання щодо випуску збірника наукових праць зоотехнічного факультету. Заступник директора І. Забайрачний у своєму виступі наголосив, що це був перший збірник інституту. Готувався до друку і збірник агрономічного факультету [29, арк. 82, 86, 87].

У монографії А. Г. Філінюка вміщено дані про те, що з 1959 року стали щорічно проводитися звітні наукові конференції (сесії) викладачів інституту. Про це ж йдеться і на сторінках бібліографічного покажчика «Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка». У цих виданнях зазначалося, що на відміну від «Наукових записок...», де публікувалися від 4 до 9 великих статей, у збірниках сесій вміщували від 17 у 1960 р. до 44 тез у 1965 р. Таким чином, кількість авторів значно зросла. З цим ми цілком погоджуємося [8, с. 175; 30, с. 9-13]. Водночас, нам вдалося віднайти дані, що перша звітна наукова конференція відбулася у 1955 р. Того року 46 викладачів педінституту виступили з доповідями у звітній науковій сесії інституту за 1954 р. [2, арк. 9]. Чи друкувався тоді відповідний збірник ми не маємо інформації. Ймовірно, що перший збірник за підсумками звітної конференції з'явився лише у 1960 р. [7, арк. 11]. У 1956 р. у конференції брали участь 56 викладачів [3, арк. 7], у 1959 р. – 54 [31, арк. 15], у 1960 р. – 50 [4, арк. 10].

28-30 жовтня 1957 р. відбулася перша науково-дослідна конференція професорсько-викладацького складу сільськогосподарського інституту, присвячена 40-річчю Жовтневої революції, за результатами якої опублікували збірник наукових праць [29, арк. 97]. У грудні 1962 р. було проведено чергову науково-теоретичну конференцію, на якій працювали 5 секцій (суспільних наук, агрономії, селекції та насінництва, зоотехнії, механізації). Заслухано і обговорено 81 доповідь, більшість з яких підготовлено на основі даних експериментального матеріалу, виконаного в учоспі інституту, а також в колгоспах Хмельниччини [10, арк. 3; 32, арк. 223]. У березні 1964 р. першу звітну науково-теоретичну конференцію провів Хмельницький загальнотехнічний факультет [33].

Низка викладачів були учасниками міжнародних, всесоюзних і республіканських наукових конференцій [4, арк. 12; 12, арк. 253-256]. Періодично конференції проводилися у стінах інститутів. Зокрема, у педінституті

відбулася низка теоретичних конференцій, які мали ідеологічне забарвлення. Наприклад, у 1957-1958 н.р. провели конференцію, присвячену 40-річчю Жовтневої революції (заслухали 11 доповідей) і Комуністичної партії України (5 доповідей) [7, арк. 11]. Крім цього, відбувалися навчально-методичні форуми. Так, у грудні 1963 р. виш приймав учасників науково-практичної конференції вчителів початкових класів Хмельницької області [34, арк. 25], а в квітні наступного року – організував конференцію з проблем програмованого навчання [35, арк. 12].

Такі ж форуми відбувалися і в сільськогосподарському інституті. Так, у березні 1961 р. організували науково-теоретичну конференцію «Філософія в біології» [36, арк. 110], у травні 1963 р. – «Біологічна наука і її роль в створенні достатку сільськогосподарських продуктів» [12, арк. 251-252].

У Хмельницькому загальнотехнічному факультеті 14-15 березня 1964 р. відбулася науково-технічна конференція викладачів і студентів факультету, інженерно-технічних працівників, передовиків промислових підприємств м. Хмельницький на тему «Нове в промисловому розвитку Хмельницької області за 5 років семирічки і перспективи її розвитку на 1964-1965 рр.». [13, арк. 83-84].

Таким чином, у вишах певну увагу приділяли науково-дослідній та дослідно-експериментальній роботі викладачів. Робився наголос на підготовці викладачами докторських і кандидатських дисертацій, оскільки виші гостро відчували нестачу кадрів з науковими ступенями і вченими званнями. Завдяки цілеспрямованій роботі вдалося досягнути позитивних наслідків. Крім того, викладачі почали готувати монографічні дослідження, навчально-методичні посібники і методичні поради, статті, частина з яких вийшла у престижних наукових збірниках, журналах. Що стосується загальної кількості праць викладачів вишів, то вона була незначною. Низка викладачів були учасниками міжнародних, всесоюзних і республіканських наукових конференцій.

Джерела та література:

1. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 7. Спр. 154.
2. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 7. Спр. 192.
3. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 62.
4. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 99.
5. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 275.
6. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 285.
7. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 83.
8. Філінюк А. Г. Життя, віддане справі: трудова, громадська та науково-педагогічна діяльність Івана Степановича Зеленюка: іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 332 с.
9. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 234.

10. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 195. Оп. 3. Спр. 116.
11. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 195. Оп. 3. Спр. 89.
12. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 195. Оп. 3. Спр. 167а.
13. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 6151. Оп. 1. Спр. 2.
14. Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. Т. 1. 796 с.
15. Кам'янець-Подільський державний університет в особах. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2005. Т. 2. 928 с.
16. Копилов С. А., Газін В. В. Історичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету: іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 76 с.
17. Марчишина А. А., Олійник С. В. Факультет іноземної філології Кам'янець-Подільського національного університету: іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 52 с.
18. Лозовий В. С., Щирба В. С. Фізико-математичний факультет Кам'янець-Подільського національного університету: іст. нарис. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2008. 116 с.
19. Полікарп Іванович Свідер. Книга педагогічної слави України: URL: <http://kps-ua.net/2010/khmelnicka/svider-polikarp-ivanovich>
20. Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка в особах. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2008. Т. 3. 1008 с.
21. Завальнюк О.М. Історичний факультет Кам'янець-Подільського педінституту // Наукові праці історичного факультету [Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту]. Кам'янець-Подільський, 1995. Т. 1. С. 5-16.
22. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 244.
23. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр.54.
24. Солопчук М. С. Сторінка факультету фізвиховання // Студентський меридіан. Кам'янець-Подільський, 1999. 20 жовтня.
25. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 195. Оп. 3. Спр. 72.
26. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 195. Оп. 3. Спр. 217.
27. Завальнюк О. М., Комарніцький О. Б. До історії Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: довідк.-статистич. матер. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2011. 112 с.
28. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 195. Оп. 3. Спр. 48.
29. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 195. Оп. 3. Спр. 65.
30. Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: бібліографічний покажчик / [уклад.: О. В. Веселовська, Т. М. Опря, В. М. Пархоменко]. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. І. Огієнка, 2010. 172 с.
31. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 112.
32. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 195. Оп. 3. Спр. 205.
33. Гула А. Перша науково-технічна (конференція загально технічного факультету, присвячена 20-річчю з дня визволення Хмельниччини від німецько-фашистських загарбників) // Радянське Поділля. Хмельницький, 1964. 21 березня.

34. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр.294.
35. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 302. Оп. 8. Спр. 312.
36. Держархів Хмельницької обл. Ф. Р. 195. Оп. 3. Спр. 103.

Лавринчук В.О., Мазорчук В.В.
м. Красилів

БРАТСЬКІ МОГИЛИ, ОДИНОЧНІ ТА ГРУПОВІ ПОХОВАННЯ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В МІКРОРАЙОНІ СЕЛА ЗАПАДИНЦІ ТА В С. РОСОЛІВЦІ КРАСИЛІВСЬКОГО РАЙОНУ

У цій статті оприлюднюється інформація про дослідження - «ревізію» братських могил та одиночних поховань часів Другої світової війни у селах Западінці, Баглайки, Берегелі, Сушки та Росолівці.

Ключові слова: *Западінці, Баглайки, Берегелі, Сушки, Росолівці, братські могили, одиночні поховання, перепоховання.*

Окремі дослідження «ревізії» братських могил та одиночних поховань часів Другої світової війни на Красилівщині автором вже опубліковані у періодиці та краєзнавчих збірниках [1].

Джерелами для нашої «ревізії» і надалі служать «Альбоми фотографій братських могил. Кам'янець-Подільська область Т.1-4» (зберігаються у фондах військово-історичного музею 58-го Будинку офіцерів у м. Львів – далі – «Альбоми фотографій братських могил... – авт.)[2], відомості сайтів «Меморіал» та «Подвиг народу», матеріали пошукового порталу на базі Документального фонду Національного музею історії України у Другій світовій війні [3], документи архівного відділу Красилівської РДА [4], документи та матеріали зразкового краєзнавчого музею при Западінській ЗОШ І-ІІІ ст. [5], документи з особистого архіву автора [6], та різного роду Книги Пам'яті. Дана стаття розповідає про одиночні, групові поховання та братські могили часів Другої світової війни у населених пунктах Западінці, Баглайки, Берегелі, Сушки, Росолівці.

Територію, яку займав теперішній Красилівський район, гітлерівські війська окупували з 6 по 12 липня 1941 року. Село Западінці було зайняте фашистами 8 липня 1941 року [5]. Почалась окупація.

У Западінцях за зв'язок з партизанами залізничника Садовського Калістрата жорстоко побили дома. Потім скривавленого гнали до сільської управи, били штахетами з цвяхом доти, поки не забили на смерть. Тіло

вбитого закопали в купі гною. Лише через кілька днів рідним дозволили забрати і поховати [5].

Гітлерівці вимагали від призначених ними старост та бургомістрів списки осіб, що прибули на місце проживання після початку війни. Так виявлялись радянські командири і бійці, які потрапили в оточення, їх затримували, катували і відправляли у табори для військовополонених або розстрілювали. Але було багато випадків, коли жителі с. Западинці перешовували наших бійців, а потім споряджали їх в стареньку одежину і ті добиралися до військових частин, а інші йшли в ліс у партизани. [5].

За визволення села Западинці бої точилися 10-12 березня 1944 р. Про ці події маємо два документальних свідчення:

1. Витяг з журналу бойових дій 23 гвардійської мотострілецької бригади за період з 26 лютого по 24 березня 1944 року, де є запис про те, що в період 9-13 березня бригада втратила вбитими – 122, пораненими – 321 – солдатів та офіцерів [7]; (необхідно відзначити, що частина з них загинула при визволенні м. Красилова).

2. Копія акту перепоховання від 18 травня 1956 року по селу Западинці. За актом у братську могилу проводилось перепоховання з Баглайок (2 офіцери та 118 солдатів та сержантів), з Росолівців – 8 солдатів та офіцерів, власне з самих Западинець – 5 офіцерів та 189 солдатів та сержантів [6].

3 Берегелів та Сушок перепоховання не проводилось.

Як бачимо – цифри документів суттєво відрізняються. Село, крім 23 мотострілецької бригади, визволяли й інші військові частини (62 та 54 танкові бригади, бійці 127 та 304 стрілецьких дивізій та ін.).

Проведемо свою ревізію по кожному населеному пункту:

№ з.п	Звання, місце служби	Прізвище, ім'я, по батькові	Рік народження	Місце народження	Дата смерті та місце поховання	Довідка архіву
1.	Мол. лейтенант 127 сд	Ананьєв Іван Федорович	1911	Німців Поволжя АРСР, Краснокутський контон, с. Дяківка	13.03.1944 с. Западинці	Ф.33.- Оп.11498.- Спр.334.- Арк.4
2.		Александров Георгій				[5.]
3.		Акібаєв Іван Федорович				[5.]

4.	Рядовий 23 Гв. МСБр	Архипенко Іван Трохимович	1907	Чернігівська обл., Яблунівський р-н, с. Яблунів	11.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.3
5.	Мол. лейтенант 127 сд	Ахапкін Володимир Іванович	1924	Московська обл., Раменський р-н, с. Старково	12.03.1944 с. Западінці	Ф.33.- Оп.11498.- Спр.334.- Арк.4
6.	Капітан 23 МСБр.	Басов Петро Іванович	1905		10.03.1944 с. Западінці	Ф.33.- Оп.569783.- Спр.44.-Арк.15
7.	Рядовий 23 Гв. МСБр гв.	Безручко Іван Якимович	1910	Сумська обл., Миропільський р-н, с. Миропіль	10.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр. 263.- Арк.3
8.	Мол. лейтенант 62 Гв. танк. бр.	Бєлов Гліб Миколайович	1924	Івановська обл., м. Кінешма	10.03.1944 с. Западінці	Ф.33.- Оп.11458.- Спр.327.- Арк.3
9.	Рядовий 582 с.п.	Бразгін Влас Опанасович	1925	Молотовська обл. Беляєвський р-н с. Коржино	29.03.1944 Помер від ран. Похований на кладовищі в м. Хмельницький	Ф.58.- Оп.18002.- Спр. 258.- Арк.12
10.	Мол. сержант 62 Гв. танк. бр.	Буров Анатолій Григорович	1925	Пензенська обл., с. Н.-Петровка, вул. Ворошилова, 12	10.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.446.- Арк.9
11.	Рядовий	Вагін Анатолій				[5]
12.	Рядовий 23 Гв. МСБр	Василенко Григорій Федорович	1907	Київська обл., Васильківський р-н, с. Плісецьке	11.03.1944с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.3

13.	Ст. сержант 23 Гв. МСБр	Відерніков Павло Васильович	1920	Кіровська обл., Ле- бязьський р-н, Чаген- ська с/р, с. Ужнур	29.03.1944 Помер від ран с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.239.- Арк.26
14.	Мол. лейте- нант 62 Гв. танк. бр.	Виноградов Михайло Іванович	1920	Калінінська обл., Висо- ковський р-н, с. Пи- доли	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.33.- Оп.11458.- Спр.327.- Арк.3
15.	Рядовий 304 сд	Гончарук Павло Федорович	1905	Житомир- ська обл., Любар- ський р-н, с. Кова- ленки	20.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.350.- Арк.3
16.	Рядовий 23 Гв. МСБр гв.	Деамідов Герман Деамидович	1925	Чуваська АРСР, Алі- ковський р-н, с. Н.- Панклеї	11.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.4
17.	Рядовий 62 Гв. танк бр.	Довгий Іван Данилович	1925	Київська обл., Зве- нигород- ський р-н	11.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.446.- Арк.34
18.	Мол. сер- жант	Дудкін Максим Панасович	1912	Курська обл., Глуш- ковський р-н, с. Попово-Ле- жаче	07.1941 с. Запа- динці	[5]
19.	Рядовий 304 сд	Жильцов Данило Іванович	1902	м. Горький	19.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.361- Арк.16
20.	Рядовий 127 сд	Зотько Андрій Федорович	1904	Житомир- ська обл., Чуднів- ський р-н, с. Старий Чуднів	12.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.235- Арк.4
21.	Ст. лейте- нант 127 сд	Єрмоленко Олександр Пилипович	1903	Сталінська обл., Сніж- нянський р-н, с. Сте- панівка	12.03.1944 с. Запа- динці	Ф.33.- Оп.11498.- Спр.334.- Арк.4

22.	Рядовий 304 сд	Єсавкін Володимир Тимофійович	1924	Пензенська обл., Земетчинський р-н, с. Усердіно	18.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.361- Арк.16
23.	Мол. сер- жант 23 Гв. МСБр	Коднаєв Бабасин Очирович	1912	Бурят-Мон- гольська АРСР, Івол- гінський р-н, Гіль- бир. с/р, с. Гільбирин	До 29.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.239.- Арк.26
24.	Рядовий 23 Гв. МСБр	Копиця Микола Матвійович	1898	Полтавська обл., Гребінківський р-н	12.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.377.- Арк.6
25.	Рядовий 23 Гв. МСБр	Коргун Петро Миколайович	1907	г. Харків	11.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.6
26.	Мол. сер- жант 62 Гв. танк бр.	Корякін Степан Дмитрович	1914	Молотовська обл., Чермозський р-н, с. Биково	10.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.446.- Арк.33
27.	Рядовий 23 Гв. МСБр.	Костюк Іван Хомич	1923	Житомирська обл., Чуднівський р-н	12.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.377.- Арк.7
28.	Мол. Сер- жант 23 Гв. МСБр.	Кочкін Іван Павлович	1921	Курська обл., Голківський р-н	10.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.255.- Арк.4
29.	Рядовий 62 Гв. танк бр.	Кошуба Іван Семенович	1925	Орловська обл., Погарський р-н, Гриневська с/р, с. Кошубівка	10.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.446.- Арк.13
30.	Рядовий 62 Гв. танк бр.	Крадінов Лев Борисович	1925	м. Тамбов	10.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.446.- Арк.33

31.	Майор 62 Гв. танк. бр.	Красільніков Георгій Адамович	1915	м. Москва	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.33.- Оп.11458.- Спр.327.- Арк.3
32.	Рядовий 304 сд	Криворотько Юрій Кирилович	1922	м. Жито- мир, вул. Монастир- ська, 36	18.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.361- Арк.16
33.	Мол. лейте- нант	Кудрявцев Валерій Олексійович				[5]
34.	Рядовий 23 Гв. МСБр	Кузін Василь Микитович	1911	Тамбов- ська обл., Шульгін- ський р-н, Хоперська с/р	11.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.4
35.	Мол. сер- жант 62 Гв. танк бр.	Кулаков Василь Тимофійович	1918	Горьков- ська обл., Салган- ський р-н, с. Олек- сандрівка	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.446.- Арк.34
36.	Рядовий 23 Гв. МСБр	Курадзе Апполон Нестерович	1914	Грузинська РСР, Уан- ський р-н, с. Сапро- ся	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.-58.- Оп.-18002.- Спр.-239.- Арк.12
37.	Мол. лейте- нант 62 Гв. танк. бр.	Лихолітов Василь Семенович	1921	Вороши- ловград- ська обл., Ровеньків- ський р-н, с. Бірюково	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.33.- Оп.11458.- Спр.327.- Арк.3
38.	Рядовий 23 Гв. МСБр	Луцков Петро Семенович	1897	Житомир- ська обл., Чуднов- ський р-н, с. Укр.- Пилипи	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.-18002.- Спр.-239.- Арк.12
39.	Рядовий 23 Гв. МСБр	Луцинін Єгор Петрович	1913	Воронезь- ка обл., Радчен- ський р-н	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.377.- Арк.8

40.	Сержант 54 ТБр	Мальцев Савелій Максимович	1923	Молотов- ська обл., с. Сергіївка	01.04.1944 с. Запа- динці, кла- довище	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.438- Арк.15
41.	Рядовий 23 Гв.МСБр	Машарепов Давлет	1923	Хорезм- ська обл., Гурлен- ський р-н, с. Шахар	11.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.4
42.	Капітан 127 сд	Машаров Устин Іванович	1915	Воронезь- ка обл., Аненський р-н, с. Верхня Тойда	12.03.1944 с. Запа- динці	Ф.33.- Оп. 11498.- Спр.334.- Арк.4
43.	Рядовий 23 Гв. МСБр	Миловацький Павло Григорович	1912	Житомир- ська обл., Ружин- ський р-н, с. Баламу- тівка	11.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.6
44.	Ст. сержант 23 Гв. МСБр	Мерошни- ченко Дмитро Семенович	1920	Амурська обл., Іва- новський р-н, ст. С.-Біла, с. Ірлек.	До 29.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.-18002.- Спр.239.- Арк.26
45.	Сержант 23 Гв. МСБр	Митюхін Іван Васильович	1910	Читинська обл., Ба- лейський р-н, м. Ба- лей,	16.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.906.- Арк.2
46.	Рядовий	Морозов Яків Гаврилович		Кірово- градська обл. с. Мали- нівка	07.1941 с. Запа- динці	[5]
47.	Лейтенант 23 Гв. МСБр.	Мурзін Пилип Тихонович	1905	Чкалов- ська обл.	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.33.- Оп.744826.- Спр.89.- Арк.261
48.	Рядовий 62 Гв. танк бр.	Орлов Василь Юхимович	1925	Молотов- ська обл., Уїнський р-н, Чес- ноковська с/р, с. Бог- данівка	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.446.- Арк.9

49.	Рядовий 62 Гв. танк бр.	Орлов Володимир Іванович	1925	Калінінська обл., Кіров- ський р-н, с. Кадієв	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.446.- Арк.33
50.	Мол. сер- жант 23 Гв. МСБр.	Павлінов Олександр Іванович	1925	Горьков- ська обл., Дальне- костанти- нівський р-н, с. Б. Озерово	До 29.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.239.- Арк.27
51.	Рядовий 23 Гв. МСБр.	Панков Микола Федорович	1918	Полтав- ська обл., Гребінків- ський р-н, с. Корні- ївка	11.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.255.- Арк.8
52.	Рядовий 23 Гв. МСБр.	Петерков Георгій Анфимович		Туркмен- ська РСР, Марійська обл., Ста- лінський р-н.	До 29.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.239.- Арк.26
53.	Рядовий 23 Гв. МСБр.	Петренко Михайло Тимофійович	1897	Київська обл., Ма- карівський р-н, с. Мо- тище	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.4
54.	Рядовий 23 Гв. МСБр.	Петрина Сергій Іванович	1909	Київська обл., Ма- карівський р-н, с. Мо- тище	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.4
55.	Сержант 23 Гв. МСБр	Поляков Олексій Гнатович	1923	Кемеров- ська обл., Барзась- кий р-н, Баранів- ська с/р	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.3
56.	Рядовий 23 Гв. МСБр.	Пордаєв Ован	1908	Самар- кандська обл., Хар- рисундук- ський р-н	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.255.- Арк.6
57.	Мол. лейте- нант 23 Гв. МСБр	Постольник Андрій Олексійович	1922	Полтав- ська обл., Решетилів- ський р-н	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.377.- Арк.8

58.	Мол. лейтенант 127 сд	Пушмін Микола Іннокентійович	1923	Іркутська обл., Анжерлінський р-н, с. Пушміно	13.03.1944 с. Западінці	Ф.33.- Оп.11498.- Спр.334.- Арк.4
59.	Мол. сержант 23 Гв. МСБр	П'ятков Андрій Григорович	1924	Челябінська обл., Петуховський р-н, Косьянівська с/р	11.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.4
60.	Рядовий 23 Гв. МСБр	Радько Андрій Іванович	1903	Сумська обл., Ахтирський р-н, с. Долушко	11.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.4
61.	Мол. сержант 23 Гв. МСБр	Рябов Василь Никифорович	1925	Горьковська обл., Вознесенський р-н, с. Нарішкіно	До 29.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.239.- Арк.27
62.	Мол. сержант 23 Гв. МСБр	Рагімов Хасан	1924	Азербайджан, ст. Бахмут	11.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.255.- Арк.5
63.	Мол. лейтенант 23 Гв. МСБр	Сазіков Олександр Олександрович		Челябінська обл.	10.03.1944 с. Западінці	Ф.33.- Оп.11458.- Спр.555.- Арк.24
64.	Рядовий 23 Гв. МСБр.	Сангушков Аксим	1900	Калмицька АРСР, Приютненський р-н	11.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.255.- Арк.4
65.	Рядовий 23 Гв. МСБр.	Сантуданов Сандін	1909	Таджицька РСР, Гармська обл., Хаїтський р-н	10.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.255.- Арк.4
66.	Рядовий 23 Гв. МСБр.	Сарсимбаєв Уамід	1903	Актюбінська обл., Карабутацький р-н, Таєвоткільська с/р, к/п "Тириньсай"	10.03.1944 с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.239.- Арк.12

67.	Рядовий 23 Гв. МСБр.	Семенець Іван Матвійович	1897	Чернігів- ська обл., Носов- ський р-н	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.255.- Арк.5
68.		Сьомін Петро				[5]
69.	Ст.сержант 23 Гв. МСБр	Слемко Микола Григорович	1924	Полтав- ська обл., Оржицький р-н	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.255.- Арк.4
70.	Рядовий 304 сд	Слобожнюк Іван Спиридоно- вич	1908	Житомир- ська обл., Любар- ський р-н, с. Кова- ленки	20.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.361- Арк.16
71.	Рядовий 23 Гв. МСБр	Соломенко Максим Панасович	1910	Київська обл., Ма- карівський р-н, с. Мо- тище	11.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.6
72.	Рядовий 23 Гв. МСБр гв.	Сперкач Олексій Климович	1924	Київська обл., Ва- сильків- ський р-н, с. Перевоз	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.3
73.	Рядовий 127 сд	Старченков Андрій Іванович	1922	Новосибір- ська обл., Прокопів- ський р-н, Томська с/р	12.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.235.- Арк.3
74.	Рядовий 23 Гв. МСБр гв.	Тимербаєв Мухамед	1914	БРСР, Іл- жевський р-н, Ілжев- ська с/р	04.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.3
75.	Сержант 23 Гв. МСБр	Тулонов Іван Миколайович	1914	Іркутська обл., Бахін- ський р-н, с. Уленськ	До 29.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.239.- Арк.27
76.	Рядовий 23 Гв. МСБр	Турумбаєв Емберген	1923	Каракал- пакська АРСР, Шабазь- кий р-н, Пакто	До 29.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.239.- Арк.26

77.	Рядовий 62 Гв. танк бр.	Удод Геннадій Павлович	1924	г. Харків.	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.446.- Арк.33
78.	Сержант	Федоров Василь Петрович			1941	[5]
79.	Мол.сер- жант 62 Гв. танк бр.	Хаданов Сослав Хангірович	1924	м. Орджо- нікідзе	11.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.446.- Арк.33
80.	Сержант 23 Гв. МСБр	Хмельниць- кий Олександр Степанович	1921	Дніпропе- тровська обл., м. Дніпро- дзер- жинськ,	11.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.3
81.	Рядовий 23 Гв. МСБр	Хобта Антін Аврамович	1904	Київська обл., Пере- яславський р-н, с. Велико- Каратুলь	11.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.3
82.	Рядовий 23 Гв. МСБр	Хомик Петро Ульянович	1916	Житомир- ська обл., Троянов- ський р-н	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.377.- Арк.7
83.	Сержант 62 Гв. танк бр	Чирков Петро Михайлович	1914	Молотов- ська обл., Суксун- ський р-н, Ключівська с/р	10.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.446.- Арк.33
84.	Рядовой 23 Гв. МСБр	Цибуленко Микола Іванович	1909	Київська обл., Фас- тівський р-н, с. Веприк	11.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.263.- Арк.5
85.	Мл. сер- жант 1 Гв. Арм. 198 СП	Шартий Георгій Олександро- вич	1913	м. Одеса	02.04.1944 с. Запа- динці, кла- довище	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.438.- Арк.15

86.	Рядовий 23 Гв. МСБр	Шаронов Олександр Іванович	1925	Куйбишев- ська обл., Сурський р-н, с. Б.- Слобода	10.03.1944 с. Запа- динці	[5]
87.	Лейтенант 127 СД 555 СП	Штільман Нахман Лейбович		Українська РСР, Київ- ська обл., Руж. р-н, м. Белілов- ське	12.02.1944 с. Запа- динці	Картотека політпра- цівників Спр. 018-13 Арк. 1-2
88.	Рядовий п/п 37273	Шуляк Степан Олександро- вич	1912	Житомир- ська обл. Ружин- ський р-н. с. Баламу- тівка	10.03.1944 с. Запа- динці	Мартиро- лог
89.		Юзковець Олександр Степанович	1912	Житомир- ська обл. с. Кали- нівка	10.03.1944 с. Запа- динці	Мартиро- лог
90.	Рядовий 127 сд	Яцько Тимофій Петрович	1902	Полтав- ська обл., Оржицький р-н, с. Сазо- нівка	12.03.1944 с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.235- Арк.3

Під час відступу з села Западинці 8 березня 1944 року гітлерівці вбили тринадцятирічного хлопчину Івана Українця і ще 16 чоловік мирних жителів. Серед них – Наума Більчука, Андрія Українця, Антона Матвійчука, Євдокима Українця, Марту Садовську, Максима Тетерука, Сидора Коломійця, Диментія Панченка, Демида Розумана. Але своє страшне нутро фашистські посіпаки показали, вбивши Євдокима Українця та його сина Івана, запалили хату і їх трупи вкинули у полум'я. Вони підозрювали селян в допомозі радянським розвідникам, які в ніч з 8 на 9 березня проникли в село в кількості 9 чоловік, а вранці всі вони були схоплені нацистами. Їх жорстоко били, а потім розстріляли, поклали вздовж шосейної дороги біля школи і проїхали по них танком. Уже після визволення села жителі Мормолук Антін і Коблюк Сава склали останки бійців і захоронили на сільському кладовищі. В 1985 році з ініціативи слідопитів було встановлено пам'ятник на могилі 9 розвідників. На жаль, жодного прізвища розвідників встановити не вдалося [5].

За визволення села Западінці посмертно були нагородженні орденами Вітчизняної Війни I ступеня: командир 2-го танкового батальйону гвардії майор Красільников А.В. [8], командир танка Белов Г. [9] та механік-водій Чирков В. [10], орденами Вітчизняної Війни II ступеня відзначені командир танка Ліхолітов В. [11] та механік-водій Удод Г. [12], Орден Вітчизняної Війни II ступеня отримав і командир взводу Шелемотов А.А. [13]. – нині почесний житель міста Красилова і села Западінці..

Село Росолівці не відноситься до мікрорайону Западінської ЗОШ I-III ст. Більше того, відстань між селами більше 15 км, але фактом є те, що з Росоловець здійснили перепоховання загиблих у Западінці.

У другому томі «Альбомів фотографій братських могил... [2] є фотографія братської могили у Росолівцях. Під фото є інформація, що у могилі поховано 31-го червоноармієця. Працюючи з матеріалами фонду «Меморіал» встановлено, що в околицях села Росолівці було ще два поховання. Одне знаходилось за 250 м. від села, друге – за 2 км. від села. Саме з них проводилось перепоховання в Западінці, а братська могила з 31 солдатом залишилась на території села і де вона – зараз ніхто не знає. Існує припущення, що в цій могилі могли бути поховані сапери, що пропали безвісти (загинули) в околицях Росоловець 4- 7 березня 1944 року [14.].

№ з.п	Звання, місце служби	Прізвище, ім'я, по батькові	Рік народження	Місце народження	Дата смерті та місце поховання	Довідка архіву
1	Рядовий 7 Гв. танк. корпус 121 Гв. сап. бат.	Беляєв Матвій Гнатович	1915	Омська обл., Большеводський р-н, Єланська с/р	04.03.1944 с. Росолівці с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.1177.- Арк.11
2	Рядовий 7 Гв. танк. корпус 121 Гв. сап. бат.	Лаврентьев Іван Якович	1918	Кіровська обл., Вятскополянський р-н, с. Слутка	04.03.1944 с. Росолівці с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.1177.- Арк.11
3	Рядовий 121 Гв. ОСБ	Малишев Валентин Петрович	1921	Івановська обл., с. Вичуга, вул. Комунистична, 15	04.03.1944 с. Росолівці с. Западінці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.1177.- Арк.11
4	Гв. технік-лейтенант 55 Гв. ТБр.	Медведев Петро Петрович	1911	Свердловська обл., Артинський р-н, с. Потоцке	07.03.1944 с. Росолівці с. Западінці	Ф.-58.- Оп.18002.- Спр.1177.- Арк.3

5	Рядовий 121 Гв. ОСБ	Нужненко Федір Іванович	1924	Київська обл., Дарницький р-н, с. Бортниче	06.03.1944 с. Рос- олівці с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.1177.- Арк.11
6	Мл. лейте- нант 1507 легкий самохідний арт. полк	Толстенко Микола Степано- вич	1925	м. Москва, Кунцево, вул. Горького, 25а	06.03.1944 с.Росолівці с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.1177.- Арк.14
7	Ст. сержант 1507 легкий са- мохідний арт. полк	Трубачов Борис Павлович		м. Кострома, вул. Сінна, 30	06.03.1944 с.Росолівці с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.1177.- Арк.14
8	Рядовий 121 ОСБ	Шишкін Михайло Дмитрович	1925	Удмурдська АРСР, Завья- ловський р-н, с. Советське	06.03.1944 с. Рос- олівці с. Запа- динці	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.1177.- Арк.11

На перехресті доріг Красилів- Старокостянтинів було поховання п'яти бійців. При будівництві дороги Красилів-Сушки поховання зникло. Відомо лише два прізвища загиблих, одне з 1941 року (швидше всього похований на місцевому цвинтарі в с. Сушки) і одне з 1944 року.

№ з.п	Звання, місце служби	Прізвище, ім'я, по батькові	Рік народження	Місце народження	Дата смерті та місце поховання	Довідка архіву
1	Рядовий	Кириченко Прокоп Павлович	1914	Кіровоградська обл. с. Суходольське	07.1941 с. Сушки	Книга пам'яті Кіровоградська область
2.	Ефрейтор 3 арт. див. РГК	Старков Дмитро Іванович	1920	Молотовська обл., Карагайський р-н, с. Цивіно	13.03.1944 с. Сушки	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.176.- Арк.6

8 липня 1941 року біля села Баглайки 130 радянських воїнів вступили в нерівний бій з ворогом. Бій був короткий, радянські бійці стояли на смерть і майже всі загинули [5]. На краю поля, на якому проходив бій, Трохим Ключко при допомозі працівників і керівництва одного з красилівських заводів встановив пам'ятний хрест на честь загиблих червоноармійців. Спогади очевидця бою Т.Ключка зберігаються в архівному відділі Красилівської РДА [4]. Перше поховання загиблих було проведене на полі

бою у трьох могилах. Після війни рештки загиблих були перенесені на цвинтар в с. Баглайки, а в 1956 році – в с. Западинці.

Одного із бійців пораненого жителі села перенесли в приміщення коношні. Жінки по черзі носили йому їсти, перев'язували рани. Солдат підлікувався і пішов далі бити ворога. У 1947 році жителька села Баглайки Пиколіцька Г.І. отримала від нього листа. Він писав, що дійшов до Берліна, нагороджений багатьма орденами і медалями. Дякував за допомогу [5].

У липні 1941 року жителі села Баглайки Полюк В. та Мостовий Ф. видали німцям двох радянських офіцерів. Вони просили старий одяг. Полюк В. пообіцяв дати, а взамін попросив віддати йому їхні документи. Мостовий Ф. привів гітлерівців. Ті вивели офіцерів із схованки і розстріляли [5]. Мартинюк Б.А. і Мартинюк Й.О. поховали їх на кладовищі с. Баглайки. Жителі села і пошуковці школи доглядають могилу загиблих офіцерів.

Така доля у 1943 році спіткала і жительку села Баглайки Гаврилук Віру. Її вивезли в Старокостянтинів, страшно катували, і після того, як вона померла, тіло її викинули на смітник, де валялись трупи закатованих. Це розповів її син Іван. Віру заарештували за те, що в її будинку зустрічались партизани. Фашисти випитували в неї прізвища і місце їх знаходження [5].

У березні 1944 року при визволенні села загинули шість червоноармійців із 54-ї гвардійської танкової бригади. У 1956 році вони були перепоховні у братську могилу в селі Западинці. Під час одного з відвідувань села Баглайки разом з уродженцем цього села Степаном Полюком, останній показав мені поховання червоноармійця, біля колишньої батьківської хати, в кінці городу, а його односець і товариш Трохим Ключко – місце німецького поховання.

№ з.п	Звання, місце служби	Прізвище, ім'я, по батькові	Рік народження	Місце народження	Дата смерті та місце поховання	Довідка архіву
1	Сержант 54 Гв. танк. бр.	Вотіков Олександр Федорович	1915	Іркутська обл., Усоль- ський р-н	11.03.1944 с. Баглайки	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.426.-Арк.5
2	Сержант 54 Гв. ТБр.	Іванов Борис Семенович	1924	Івановська обл., м. Киржач	12.03.1944 с. Баглайки	Ф.58. Оп.18002.- Спр.426.-Арк.3

3	Рядовий 54 Гв. ТБр.	Клешня Іван Корнійович	1911		11.03.1944 с. Баглайки	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.426.-Арк.5
4	Ст. сержант 54 Гв. ТБр	Материхін Михайло Васильович	1924	Рязанська обл., Шаць- кий р-н, с. Токарівка	11.03.1944 с. Баглайки	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.426.-Арк.5
5	Мол. сержант 54 Гв. танк. бр.	Свиридов Анатолій Михайло- вич	1925	Московська обл., м. Серпухов	11.03.1944 с. Баглайки	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.426.-Арк.4
6	Рядовий 54 Гв. танк. бр.	Стряпкін Леонід Костянтин- ович	1925	Ярослав- ська обл., Костром- ський р-н, с. Мискіно	11.03.1944 с. Баглайки	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.426.-Арк.5

У Березелях залишилася могила Скрипченка Григорія Федоровича. Тільки не зовсім зрозуміло, де вона знаходиться.

№ з.п	Звання, місце служби	Прізвище, ім'я, по батькові	Рік народження	Місце народження	Дата смерті та місце поховання	Довідка архіву
1	Рядовий 304 сд	Скрипченко Григорій Федорович	1903	Київська обл., Фастів- ський р-н, с. Веприк	24.03.1944 с. Березелі, біля школи	Ф.58.- Оп.18002.- Спр.458.- Арк.7

Підводячи підсумки нашого дослідження - «ревізії» поховань Другої світової війни в мікрорайоні села Западінці та в Росолівцях, ми вважаємо, що з часом необхідно буде повторно, якщо відкриються нові обставини, провести ще одну ревізію.

Ми знаємо, що в бою під Баглайками загинули курсанти полкової сержантської школи однієї з військових частин, яка відступала від західного кордону, знаємо кілька прізвищ курсантів, що загинули на Красилівщині, але прізвища більше ста бійців до цього часу невідомі [15]. Відсутня інформація про розвідників, що потрапили в полон у Западінцях, та інформація про поховання на роздоріжжі біля с. Сушки. Не співпадає кількість загиблих офіцерів в акті перепоховання, на меморіальних плитах

братської могили та архівних матеріалах ЦАМО РФ. Не зовсім зрозуміла і ситуація з похованнями в с. Росолівці.

Пошуки продовжуються...

Джерела та література:

1. Лавринчук В.О. Чому ми досі ходимо по могилах? / В.О. Лавринчук // «Красилівський замок» 01.03.2015 р., №3; Лавринчук В.О. Географічна помилка легендарного комбата/ В.О. Лавринчук // «Красилівський вісник» 06.03.2015р., №18-19; А чи закінчилась Друга світова??? / В.О.Лавринчук/ Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник.-Хмельницький: ФОП Стріхар А.М., 2018.-Вип. 14.- С.156-166., Лавринчук В.О. На місці могили червоноармійців – універмаг!!! / В.О.Лавринчук/ Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник.-Хмельницький: ФОП Стріхар А.М., 2018.-Вип. 15.- С.144-148.
2. Альбоми фотографій братських могил. Кам'янець - Подільська область Т.1-4» (зберігаються у фондах військово-історичного музею 58-го Будинку офіцерів у м. Львів).
3. Режим доступу: <https://martyrology.org.ua/> (Матеріали пошукового порталу на базі Документального фонду Національного музею історії України у Другій світовій війні)
4. Архівний відділ Красилівської райдержадміністрації, Ф. 158. - Оп.1 . - Спр. 73. - Арк 1-4.
5. Матеріали зразкового краєзнавчого музею при Западинській ЗОШ I – III ст.
6. Особистий архів Лавринчука В.О.
7. ЦАМО РФ –Ф.-3406.-Оп.-1.-Спр.131.- Арк. 39-43.
8. ЦАМО РФ –Ф.-33. Оп. 690155.- Спр.3725. – Арк. 24
9. ЦАМО РФ –Ф.-33. Оп. 690155.- Спр.3186. – Арк. 13
10. ЦАМО РФ –Ф.-33. Оп. 690155.- Спр.3186. – Арк. 31
11. ЦАМО РФ –Ф.-33. Оп. 690155.- Спр.3186. – Арк. 61
12. ЦАМО РФ –Ф.-33. Оп. 690155.- Спр.3186. – Арк. 88
13. ЦАМО РФ –Ф.-33. Оп. 690155.- Спр.2370.- Арк. 22
14. ЦАМО РФ –Ф.-58.-Оп.-18002.-Спр.1177.- Арк. 3-14.
15. Лавринчук В.О. Криваве літо 1941 року на Красилівщині / В.О.Лавринчук/ Хмельницькі краєзнавчі студії: науково-краєзнавчий збірник.-Хмельницький: ФОП Стріхар А.М., 2019.-Вип. 22.- С.145-150.

МАЛОВІДОМА СТОРІНКА ІСТОРІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ

Стаття присвячена раніш невідомій сторінці історії вищої освіти – функціонуванню протягом 1941-1943 рр. в окупованому німецькими фашистами Кам'янці-Подільському інституту народної освіти.

Ключові слова: Кам'янець-Подільський, окупація, інститут народної освіти, підпілля, репресії.

До 2010 року про існування в окупованому Кам'янці-Подільському педагогічного вишу не писали [6]. Дехто вважав, що то була інша доба, що його створила інша влада, тому до Кам'янець-Подільського державного учительського інституту він ніякого стосунку не мав. А крім того донедавна цей пласт архівних документів для дослідників був недоступний. Та й писати про ІНО в окупованому Кам'янці-Подільському було не престижно. Тому обходили тему і колишні викладачі цього ВНЗ, і випускники. А він, Кам'янець-Подільський інститут народної освіти періоду фашистської окупації, все-таки був об'єктивно реальністю історичного процесу, певний період готував педагогічні кадри для шкіл 10 округ. Його організували і в ньому працювали окремі викладачі довоєнного учительського інституту, що діяв упродовж 1939-1941 рр., він перебрав книжковий фонд, меблі, обладнання свого попередника, все, що вціліло на межі відступу наших і приходу окупантів.

Мета дослідження – простежити процес створення Кам'янець-Подільського ІНО, його функціонування і трансформацій у вказаний проміжок часу.

Відомо, що 1935 року була ліквідована в прикордонних областях, у тому числі і в Кам'янець-Подільській, низка вищих навчальних закладів, зокрема й педагогічний інститут. Але брак учительських кадрів примусив владу 1939 року відкрити в Кам'янці-Подільському учительський інститут. На 1 січня 1941 року в ньому навчалося 372 студенти. Війна увірвалася в інститутське життя в розпал літньої сесії, коли 199 випускників склали державні іспити. Їх приймали члени державних екзаменаційних комісій М.І. Літвінов, П.А. Цикра, А.А. Рубашевський, О.І. Кільчевський, С.К. Сітак. ДЕК очолювали П.І. Крейціс і А.А. Рубашевський. Всі жили очікуванням літнього відпочинку, будували райдушні плани... Однак їх зруйнувало ранкове 22 червня 1941 року бомбардування німецькими літаками різних міських об'єктів.

Тодішній студент I курсу мовно-літературного факультету Полікарп Іванович Свідер згадував: *«Викладачі і студенти зібралися в коридорі інституту на Польських фільварках, слухали виступ по радіо наркома закордонних справ В.М. Молотова. Ми мовчали. Усіх схопило жахливе почуття. Почули страшне слово – «війна»* [8, с.80].

22 червня 1941 року Указом Президії Верховної Ради СРСР у ряді місцевостей країни було оголошено воєнне становище і мобілізацію військовозобов'язаних 1905-1918 років народження [19]. Державні й семестрові іспити у вищих навчальних закладах довелося прискорювати, деякі студенти та випускники йшли до військкоматів прямо з екзаменів. Для боротьби з диверсантами був створений інститутський винищувальний загін. Добровольцями на фронт пішли дівчата Є. Андрейцева, Н. Білик, Н. Бега, Г. Вітряна, Г. Заїнчуковська, О.Кузнецова. Студентки Ганна Заїнчуковська і Галина Вітряна в складі медсанбату вже в перші липневі дні опинилися в центрі бойових дій, під час переправи через Дністер біля сіл Бабшин і Гринчук попали під обстріл ворожих літаків, врятували життя трьом пораненим червоноармійцям [20, с.37].

На початку липня війська лівого флангу Південно-Західного фронту, зокрема 6-а, 12-а і 16-а армії, опинилися у важкому становищі. У зв'язку з виходом великої танкової групи 6-ої німецької армії з району Бердичева до Умані і наступом 11-ї німецької і 3-ї румунської армій у напрямку Могилева-Подільського – Первомайська над ними нависла загроза оточення. Командування віддало наказ про відхід на новий рубіж – Біла Церква – Гайсин – Кам'янка. 9 липня Кам'янець-Подільський покинули останні радянські військові підрозділи, а 10-го в місто ввійшли угорські війська [7, с.315].

Вже 17 липня 1941 р. Гітлер призначив Альфреда Розенберга рейхсміністром окупованих східних територій. Почалося формування адміністративно-територіальних одиниць, органів окупаційної влади. Кам'янець-Подільська область та південні райони Мінської і Брестської областей Білорусії, Рівненська, Волинська, частина Тернопільської і Вінницької областей увійшли до складу генеральної округи «Волинь-Поділля» на чолі з генерал-комісаром Генріхом Шоне. Генеральна округа в свою чергу була структурована на 24 гебіти, які об'єднали 132 райони. До Кам'янець-Подільського гебіту ввійшли Кам'янець-Подільський, Староушицький, Орининський, Смотрицький і Чемеровецький райони. Округ очолив комісар Райндль [11, с.6].

Паралельно українські органи влади намагалися сформувати ОУН, направивши на окуповані території свої похідні групи. 29 липня 1941 року обласний провід ОУН створив Кам'янець-Подільську обласну управу, до якої ввійшли М. Козак, О. Лисак, Д. Притуляк, Л. Сваричевський й інші, та обласну міліцію на чолі із В. Зброжиком та намагався сформувати місь-

кі, районні, а в колишніх повітових центрах – окружні управи (експозитури) [11, с. 6]. На приміщеннях держустанов з'явилася українська символіка – тризуб, синьо-жовті прапори. Зажеврила надія на українське державне й культурне відродження.

На цій хвилі група місцевої освітянської інтелігенції, зокрема завідувач обласним (згодом окружним) відділом освіти Г.І. Ткач, до війни викладач учительського інституту, його заступник І.М. Бондаренко та колишній завкафедрою української мови учительського інституту, з липня по вересень завідувач Кам'янець-Подільським міським відділом освіти О.І. Кільчевський, добилися відкриття в Кам'янці-Подільському інституту народної освіти. Його очолив колишній випускник Кам'янець-Подільського державного педагогічного інституту, директор середньої школи №2, викладач географії та історії і, за спогадом доньки Нінель Бондаренко, певний час директор педшколи Іван Миколайович Бондаренко. Кафедрою української мови завідував О.І. Кільчевський. 28 вересня 1941 року газета «Подільський голос» повідомила про початок роботи інституту, який набирив студентів на факультети лінгвістики (український та німецький відділи), історико-географічний та фізико-математичний [12].

12 жовтня газета «Український голос» вмістила оголошення про прийом до інституту осіб 17-35 років за результатами складання іспитів з української мови і літератури (диктант і твір), німецької мови (усно), фізичної географії (усно), алгебри й геометрії (письмово та усно) [17]. А 16 листопада в статті «Почав працювати Інститут народної освіти» О.І. Кільчевський висловлював сподівання, що ВНЗ виконає завдання «підготовки кадрів для народних шкіл Кам'янець-Подільської області – дасть справжніх українських учителів для нашої рідної української школи» [14].

Інститут з чотирирічним терміном навчання прийняв на перший курс 233 студенти, з них 103 жінки, і поки проводився ремонт колишнього приміщення українського університету по вул. Московській, розмістився в Старому місті, у будинку середньої школи №1. А в грудні заклад перебрався у відремонтований корпус. Підготовку майбутніх учителів ІНО здійснював для 10 адміністративних округ [18]. Бібліотека перебрала довоєнний почищений від політичної літератури фонд бібліотеки учительського інституту, частково - міської й шкільних книгозбірень. Її очолила Л.К. Томачинська, на посаді старшого бібліотекаря працювала Л.М. Кв'ятковська [2, арк. 274]. Були забрані й меблі колишнього учительського інституту. 30 листопада 1941 року анонімний автор повідомляв, що фізико-математичний, природничий, хімічний і мовно-літературний кабінети, як і аудиторії, меблями були забезпечені повністю [18].

Настрій, що панував у колективі, можна назвати патріотичним. Цьому сприяли, зокрема, дії голови Кам'янець-Подільської обласної управи

І. Наненка, який своїм розпорядженням від 17 листопада 1941 року вимагав від місцевої цивільної влади «*відремонтувати будинки культосвітніх установ, впорядкувати бібліотеки, театри, клуби і колбуди, при будинках культури організувати гуртки самодіяльності*», які б зайнялися «*вивченням і популяризацією українських народних пісень і музики*», були «*пропагандистами нової української творчості*» [11, с.300-301].

Патріотичними настроями вирізнявся й директор ІНО І.М. Бондаренко. За свідченням учительки Нагірнянської СШ К.С. Карвацької, Іван Миколайович в одній з розмов наголосив: «*Зберегти молодь треба, не дати їм (нацистам. - Авт.) загнати до Німеччини найбільш освічену частину молоді*» [5, арк.9 зв.]. Він палко підтримав ідею відновлення «Просвіти», і, коли 5 лютого 1942 року гебітскомісар Райндль дав дозвіл «на організування при всіх окружних і сільських театрах та клубах товариств «Просвіта» під контролем окружного і районних відділів освіти і культури» [15], активно взявся за створення просвітянських осередків в ІНО, організацію ними українознавчої роботи. Вже у березні на високому художньому рівні ними були відзначенні Шевченкові дні. Студенти довго обговорювали доповідь викладача Юліана Дмитерка, присвячену Кобзареві, майстерність Тамари і Лариси Силіних, які декламували уривки з «Наймички» і «Черниці Мар'яни» Т.Г. Шевченка [16].

Автори книги «За тебе, свята Україно» Н. Мизак і В. Горбатюк твердять, що в роки окупації в Інституті народної освіти діяло підпілля ОУН, до якого входило «багато викладачів та студентів», зокрема Олексій Смолінський з Дунаєвеччини, Іван Трембицький з Кадіївців, Іван Сивківський, Василь Громик, Броніслава Заїнчовська, Люба Черкавська, Надія Сазанська та інші, що об'єдналися в 15 націоналістичних груп...» [10, с.316]. Схоже, що частина молоді мала зв'язок з оунівським підпіллям і відігравала активну роль в осередках «Просвіти», створених на базі академічних груп.

Разом з тим, чимала частина студентів була втягнута в діяльність міського комсомольсько-молодіжного підпілля. «Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область» 1971 року зафіксувала наступну інформацію: «*З осені 1941 року в місті діяла також (окрім підпільної організації дорослих на чолі з О. Павлюком. - Авт.) підпільна комсомольсько - молодіжна організація, якою керували В.І. Поворін і Д.Г. Мозолевський. На початку 1942 року в ній налічувалося понад 60 чоловік*» [7, с.316].

У фонді П-1941 Державного архіву Хмельницької області зберігається справа 97-а «Матеріали про діяльність молодіжної патріотичної групи м. Кам'янець-Подільського (кер. Поворін В.І.)», 99 аркушів якої проливають світло на характер, форми і методи боротьби молодих підпільників. Керівник підпілля Вілен Поворін, 1925 року народження, комсомолец, про-

живав по Ленінградській, 60, навчався в торговій школі. У сараї біля свого будинку з студентами Інституту народної освіти Дмитром Мозолевським і Вадимом Поляковим слухали по радіо зведення Радянського інформбюро, писали листівки і розповсюджували серед населення [5, арк.77]. Поступово підпільна організація зміцніла, до неї ввійшло 13 студентів інституту народної освіти, зокрема О.С. Гуковський, М.П. Дулепа, В.Г. Ковальчук, К.С. Кухарчук, М.Ф. Літомирський, О.С. Мельничук, В.Р. Марковський, Д.Г. Мозолевський, В.О. Поляков, І.В. Ткачук, Г.С. Ткачук, В.М. Ткачук, Є.Г.Шлапак – жителі м. Кам'янця-Подільського та області, 14 учнів торгової, один – медичної шкіл, двоє школярів-піонерів та ін. [5, арк.93-98].

Члени антифашистського підпілля клеїли листівки на дошках німецьких об'яв, підкидали в селянські вози. Учителька К.С. Карвацька згадувала: «У чергах на ринку часто можна було чути про становище на фронтах» [5, арк.9]. А це вселяло надію, підносило дух здеморалізованого населення. В. Поворін виготовив карту, на якій позначав визволені міста. У січні 1942 року підпільники перерізали кабель фельдкомендатури, підпалили нафтобазу. В останній диверсійній операції брали безпосередню участь Вілен Поворін і Євген Шлапак. А 1 травня 1942 року на будинку театру (нині - міський будинок культури) появилвся червоний прапор великого розміру, для виготовлення якого В. Поворін використав домашню червону скатертину. Щоб надалі не допустити подібного, нацисти наказали обрізати пожежну драбину на дах театру [5, арк.78]. Підпільники готували вибух у кінотеатрі (колишньому ім. Войкова), де демонструвались фільми виключно для німців. Командир групи Вілен Поворін доручив Надбережному і Бурковському розвідати, де знаходяться в кінотеатрі жандармські пости, визначити місце замінування. Одинадцятирічний Володя Захаров отримав завдання поставити під рейку залізну підкладку, з допомогою якої планувалося пустити під укіс ешелон з німцями. Реалізувати задум не вдалося, підлітка схопили і розстріляли [5, арк.79].

У розпал підпільної діяльності багатьох юнаків видав провокатор, що проник у ряди організації.

2 червня 1942 року в інституті народної освіти відбулися збори викладачів і студентів за участю гебітскомісара. У момент, коли інститут заповнили німецькі жандарми та працівники СД, у сквері з'явився плакат з надписом «Бий німців – спасай Росію!», хтось розкидав листівки. Це була явна провокація, яка давала підстави німецькій владі розпочати репресії проти закладу, який, за твердження Райндля, став «розсадником смуту» [5, арк.47].

Першим був заарештований Вілен Поворін, потім студент ІНО Олександр Мельничук, 5 червня, у суботу – Дмитро Мозолевський, у понеділок – Вадим Поляков, керівники підпілля, а за кілька днів – близько 60 юна-

ків. Мати Віктора Хмелика згадувала: «У 1942 році, на початку червня, я була свідком жахливої картини. Німці - четверо чоловік - вели юнака в наручниках за ланцюжок. Обличчя його було суцільним кривавим місцем. Він хитався з боку на бік, підштовхуваний німцями падав, вставав і знову йшов. Його вели по вул. Шевченка з тюрми в напрямку приміщення нинішньої міліції, де гестапівці катували свої жертви»[5, с.64]. Арештів зазнали викладачі інституту, національно свідомі інтелігенція міста, члени «Просвіти». Дочка директора ІНО Нінель Іванівна Бондаренко згадує: «Перед арештом батько забіг у флігель біля інституту, де ми квартирували, і буквально наказав, щоб ми негайно, взявши найнеобхідніше, покинули приміщення, перебралися до Ю.Г. Коцулевського, в якого жили до війни. Повідомив, що сам перебереться до партизанів. І ми - мама, дідусь, я і сестра Міра - терміново покинули будинок». Однак директор не встиг залишити місто, був схоплений. Арешту зазнав завідувач окружного відділу освіти Т.І. Ткач з сім'єю, завідувач Кам'янець-Подільським районним відділом освіти Ю.Г. Коцулевський, згодом випущений, викладачі інституту Комаров і Сітак, учитель німецької мови Шендеров, учитель історії медшколи Г.М. Луцький, учитель Мак та інші [5, арк.11-12].

Слідство тягнулося кілька тижнів. Вадиму Полякову вдалося передати матері в посуді, в якому вона приносила йому в тюрму їжу, записку: «Сьогодні нам усім зачитали вирок... Мамочко, кріпись і не плач. Не одна ти втрачаєш сина, зараз тисячі матерів на фронтах втрачають своїх дітей...» [5, арк.46]. Їх розстріляли у два заходи – 13 і 27 червня, загалом – близько 150 осіб, у тому числі бургомистра Кибця, Г.І. Ткача з дружиною і дітьми, І.М. Бондаренка, Г.М. Луцького, Мака, Комарова, Шендерова, Бондаря з сім'єю та багатьох інших.

Після визволення могили розстріляних, що знаходилися за містом зліва від Нігинського шосе, були розриті і родичі впізнали Віктора Білоуса, Віктора Вольського, Івана Воронка, Анатолія Зборовського, Івана Матковського, Володимира Марковського, Юрія Нестеровського, Казимира Носальського. Н. Лісовенко впізнала свого сина по штанах, у кишені яких знайшла й огризок олівця, яким Вадим писав їй передсмертну записку... Ці та інші деталі зафіксував «Акт судово-медичної експертизи з розслідування звірств фашистських властей в м. Кам'янець-Подільському, проведеної з 13 по 15 травня 1944 року» [5, арк.52, 87].

За спогадами К. Карвацької, сестри О.Мельничука, та матерів замучених дітей – Л. Заборовської, А. Кункевич, Г. Приян, Є. Шлапак, Сметанюк, останки були перезахоронені в парку по вул. Чкалова. Перший секретар міськкому КП(б)У у виступі на мітингу назвав розстріляних юнаків «кам'янецькими молодогвардійцями». Над могилою певний час шефствували комсомольці і піонери. Але через кілька років про розстріляних сту-

дентів і викладачів заговорили як про українських націоналістів, і могилу зрівняли з землею... [5, арк.6 зв., 11].

З відстані більш ніж 75 років важко розібратись, хто з розстріляних до якого – радянського чи націоналістичного – руху Опору належав. Взяти для прикладу директора Кам'янець-Подільського інституту народної освіти І.М. Бондаренка. У липні 1941 року він не встиг з сім'єю евакуюватись – біля Мукші шлях на схід відрізали ворожі війська. Серед мотивів відкриття в Кам'янці-Подільському інституту народної освіти, який очолив, були не тільки пошук хліба щоденного, природна потреба утримувати сім'ю, а й патріотичні наміри рятувати українських хлопців і дівчат від вигнання до Німеччини для справ розбудови української держави, визволення від нацистів. Він шукав контактів з усіма силами, які до цього щось докладали – з діячами Українського комітету на чолі з І. Наненком, кам'янецькими просвітниками, з радянським підпіллям. 1944 року учитель Рудської семирічної школи Смотрицького району Й.В. Підлісний, боєць партизанського загону ім. Чапаєва, свідчив: *«Відомо, що Бондаренко брав участь у роботі загону в період 1942 року»*. М.М. Яремчук, боєць партизанського загону ім. Боженка (командир С. М. Березовський), підтверджуючи участь вчителя Луцького в підпільно-партизанській боротьбі, свідчив, що Луцький Г.М. розповідав йому, що *«спеціально якийсь Бондаренко організував інститут і зібрав туди підходящу молодь для боротьби з німцями»* [5, арк.58]. Та ж К.С. Карвацька твердила: *«Який націоналізм можна приклеїти Бондаренку, якщо він був одружений з росіяною (Радіонова). Розповідали, що він в інтернаті інституту переховував партизанів»* [5, арк.11 зв.].

Достовірність наведеного важко встановити, як і спростувати. У будь-якому випадку боротьба патріотичної молоді, інтелігенції в окупованому Кам'янці-Подільському спрямовувалася проти фашистів. Це дає підстави в незалежній Україні гідно пошанувати борців з нацизмом. Тим більше, що і радянська влада визнала їх подвиг, 1971 року нагородивши 29 членів комсомольсько-молодіжного підпілля медалями «За відвагу» [7, с.316].

Наступного дня після перших арештів німці почали забирати студентів до Німеччини, що застало багатьох покинути інститут і шукати прихистку вдома, у родичів, знайомих. Член Національної спілки письменників України, уродженець с. Тернавка А.М. Коляновський, тоді студент інституту, розповідав мені, що 2 червня 1942 року бачив листівки в сквері інституту, одну з них взяв собі. По дорозі до корпусу був попереджений кимось з однокурсників, що його вже шукають жандарми. До вечора дібрався до свого села, а згодом влаштувався робітником на залізничній станції Гречани, ховаючись від переслідувачів і депортації до Німеччини.

А інститут народної освіти згасав. Два місяці обов'язки директора виконував завідувач кафедри української мови О.І. Кільчевський, з серпня

1942 року – В.М. Георгієвський. З вересня 1942 року вищий навчальний заклад із профільного був реорганізований у загальний, що нараховував п'ять відділів: педагогічний у складі I курсу – 177 студентів; медичний з трьох курсів – на I-му – 79, II – 35, III – 13 осіб; ветеринарний I курс – 163 студенти; агрономічний I курс – 58; і межовий з двох курсів – I – 25, II – 31 студент, всього – 482 студенти [3, арк. 308]. Діяв гуртожиток на 150 осіб. Місячна плата за навчання становила 200 крб., за проживання в гуртожитку – 10 крб. [3, арк.296].

З 1 жовтня 1942 року гебітскомісар перебрав контроль за діяльністю закладу на себе, про що свідчить наказ:

«Наказ № 124

по Кам'янець-Подільській міській управі

від 1.X.1942 року

В додаток до наказу по Міській управі від 13 вересня № 115 керування фаховими справами інституту, а також прийом і звільнення викладацького персоналу підпорядковується безпосередньо п. Гебітскомісару. В адміністративному та господарчому відношенні інститут підпорядковується Міській управі.

Староста

Міської управи

Василевський» [3, арк.300].

24 жовтня 1942 року рейхскомісар Е. Кох у Рівному підписав директиву про закриття шкіл та інститутів: *«Незважаючи на мої чіткі політичні директиви, і перш за все наказ від 31 серпня 1942 року, я змушений констатувати, що в районах генеральних комісаріатів, крім чотирьохкласних народних шкіл, існує ряд інших, функціонування яких я не дозволяю. Тому я пропоную панам генеральним комісарам закрити школи та інститути, в яких навчаються учні старше 15 років і всіх учнів, незалежно від статі, направити в робітничі групи в Німеччину» [11, с. 334-335].*

Цим розпорядженням була остаточно визначена доля Кам'янець-Подільського інституту. У лютому 1943 року швидкими темпами формувалася на базі його сільськогосподарських відділів агрономічна сільськогосподарська школа. 9 лютого 1943 року заміськфінвідділом Фтехов надіслав директору В. Яковенку повідомлення: *«В зв'язку з прикороченням праці інститута Вам передається як пасив, так і актив інститута...» [3, арк.286].*

З 22 січня 1943 року почалося скорочення кадрів, у лютому-березні відбулася передача майна і перевід потрібних фахівців до агрошколи. До неї перейшла й інститутська бібліотека із завідуючою Л.К. Томачинською й бібліотекарем Л.М. Квятківською [3, арк.272, 285]. До початку квітня 1943 року процес згорання інституту завершився.

Аналіз фактів дає підстави стверджувати:

- протягом вересня 1941-го – до 1 квітня 1943 року в Кам'янці-Подільському діяв інститут народної освіти, 3 вересня 1942 року перетворений в багатoproфільний вищий навчальний заклад, який згорнув свою діяльність до початку квітня 1943 року, передавши активи і пасиви агрономічній школі;

- ІНО став вогнищем української освіти і культури, оплотом патріотичних сил, що сподівалися на відновлення незалежної української держави;

- з посиленням репресій з боку окупаційної влади в ІНО посилювався рух опору, на базі академічних груп виникли просвітянські осередки, чимало студентів та й окремі викладачі були зв'язані з комсомольсько-молодіжним підпіллям, партизанським рухом, осередками ОУН-УПА;

- щоб нейтралізувати вогнище небезпеки, нацисти заарештували й розстріляли групу студентів і викладачів, реорганізували ІНО в різнопрофільний ВНЗ, а згодом його закрили;

- з визволенням Кам'янця-Подільського останки розстріляних біля нігинського шосе патріотів були перепоховані в парку по вул. Чкалова (нині Коріатовичів), їм були віддані заслужені почесні, а згодом могили зрівняно з землею, оскільки там крім комсомольців були представники «Просвіти», оунівського підпілля, та репресовано групу викладачів ІНО;

- на наш погляд, у незалежній Україні справедливість повинна бути відновлена, борців проти нацистських окупантів належним чином пошановано.

Джерела та література:

1. Державний архів Служби безпеки України. Спр. 49834, арк. 104.
2. Державний архів Хмельницької області. Ф.Р-434. Оп.1. Спр. 225. 300 арк.
3. Там само. Спр. 255. 310 арк.
4. Там само. Ф.П. 1475. Оп. 2. Спр. 322. 30 арк.
5. Там само. Ф.П. 1941. Оп. 1. Спр.97. 99 арк.
6. Завальнюк О.М. Кам'янець-Подільський державний учительський інститут у роки Великої Вітчизняної війни: дослідження, документи і матеріали, спогади / О.М. Завальнюк, В.С. Прокопчук, А.П. Гавришук; Кам'янець-Подільський нац. ун-т ім. Івана Огієнка, Наук. бібліотека, Центр дослідження історії Поділля. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2010. 448 с.: іл.
7. Історія міст і сіл Української РСР. Хмельницька область. – Київ: Гол. ред. УРЕ АН УРСР, 1971. 706 с.: іл.
8. Кам'янець-Подільський державний університет минуле і сьогодення / творчий задум і заг. редакція О.М. Завальнюка. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2003. 408 с.: іл.
9. Культурне будівництво в Українській РСР. 1928 - червень 1941: зб. док. і матер. Київ: Наук. думка, 1986. 414 с.

10. Мизак Н.С., Горбатюк В.І. За тебе, свята Україно. Кам'янець-Подільська область у визвольній боротьбі ОУН, УПА / Нестор Мизак, Василь Горбатюк. – Чернівці; Хмельницький; Торонто: Вид. дім «Букрек», 2006. 352 с.: іл.
11. Нацистський окупаційний режим на Хмельниччині. 1941-1944: док. і матер. / Хмельниц. ОДА, Держархів Хмельниц. обл.; К-ПНУ ім. Івана Огієнка; [упоряд. Вавринчук М.П., Завальнюк О.М., Слободянюк П.Я., Олійник Ю.В. та ін.]. – Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2009. 320 с.
12. Подолянин. 1941. 28 верес.
13. Подолянин. 1941. 9 жовт.
14. Подолянин. 1941. 16 листоп.
15. Подолянин. 1942. 5 лют.
16. Там само. 12 берез.
17. Український голос. 1941. 12 жовт.
18. Український голос. 1941. 30 листоп.
19. Червоний кордон. 1941. 24 черв.
20. Щур О.Т. Так починалась війна / О.Т. Щур // VIII Подільська іст.-краєзн. конф.: тези доп. Секція історії рад. періоду. – Кам'янець-Подільський, 1990. С. 37-39.

*Семенова А. М.,
м. Хмельницький*

МЕМУАРНА ТА ЛІТЕРАТУРНО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ОЛІМПІАДИ ПАЩЕНКО

У статті охарактеризовано мемуарну та літературно-педагогічну спадщину Олімпіади Пащенко. Наводиться вибрана бібліографія творчого доробку громадської діячки, складеної нею особисто. Цей список зберігається в її особовому фонді в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України.

Ключові слова: *громадська діячка, просвітянка, література та педагогічна спадщина, мемуари, Олімпіада Пащенко.*

Ім'я Олімпіади Михайлівни Пащенко-Шульмінської завдяки зусиллям науковців і краєзнавців, а також національно-свідомої громадськості на сьогодні повернуто із забуття [1; 2; 3; 4; 5]. Дослідниками з'ясовано чимало різних питань її життєвого поступу та громадсько-освітньої діяльності, які вагомо впливали на політичні процеси та розвиток освіти краю.

У 2012 р. зацікавлений читач мав можливість ознайомитися із значною частиною мемуарної спадщини О. Пащенко [6]. За два роки вийшла із

друку наступна книга, упорядкована В. Адамським, в якій зібрана Шевченкіана громадської діячки [7]. Але важливий пласт її напрацювань, що віддзеркалює літературно-педагогічну творчість все залишається ще мало дослідженим.

Можемо стверджувати, що ми навіть не маємо повної бібліографії праць О. Пашенко. Більша частина її інтелектуального доробку зберігається в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. Шевченкіана письменниці та окремі листи знаходяться на зберіганні в Науковому архіві Шевченківського національного заповідника у Каневі. Щонайменше десятки праць розпорошені по різних часописах, які видавалися в Україні та за кордоном.

З метою обліку і систематизації мемуарної та літературно-педагогічної спадщини О. Пашенко-Шумлінської, нижче ми подаємо список, який був укладений нею самою. З огляду на те, що реєстр складався Олімпіадою Михайлівною на схилі літ, зрозуміло, що до нього не все увійшло. Однак він може слугувати добротною основою для складання повного списку.

Крім іншого, цей документ ілюструє ставлення О. Пашенко до хронологічного та видового розподілу власного доробку. Маємо надію, що оприлюднена інформація допоможе продовжити роботу над виявленням нових документів, які допоможуть більш глибоко зрозуміти непересічну постать, якою була О. Пашенко-Шумлінська, та оцінити її діяльність на різних ділянках державотворчої практики.

Джерела та література:

1. Сохацька Є. Життєва доля Олімпіади Пашенко-Шумлінської (1879–1972 рр.): злети, забуття і повернення // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Філологічні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 2000. Вип. 4. С. 210–218.
2. Мельник Е. Олімпіада Пашенко – просвітницька діячка Поділля // Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє. Мат. другої міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 5–6 липня 2002 р. /Вид. рада: В. Борисенко, І. Вавилова, І. Войцеховська та ін. Київ: ПП Здоровило О. П., 2002. С. 310–315.
3. Завальнюк О. М. Історія Кам'янець-Подільського державного українського університету в іменах (1918–1921 рр.). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2006. С. 134–140.
4. Черняк В. В. Олімпіада Пашенко – видатна уродженка Вінниччини // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Вінниця, 2007. С. 195–199.
5. Адамський В. Р. Життєпис Олімпіади Пашенко крізь призму власного інтелектуального доробку // Пашенко О. Матеріали до життєпису /Упо-

рядн., авт. передм. В. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. С. 5–63.

6. Пащенко О. Матеріали до життєпису /Упорядн., авт. передм. В. Адамський. Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2012. 469 с.
7. Пащенко-Шумлінська О. Моя Шевченкіана /Упорядн., авт. передм. В. Р. Адамський. Кам'янець-Подільський: «Медобори–2006», 2014. 248 с.

Додаток

ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ ПРАЦЬ ОЛІМПІАДИ ПАЩЕНКО-ШУЛЬМІНСЬКОЇ

1-ий список всіх опрацювань.

За роки 1899–1949.

Нариси, інсценізації, оповідання, статті, п'єси:

- 1) «До століття народження Пушкіна» – стаття.
- 2) «Вера» – п'єса-інсценізація роману Гончарова «Обрыв».
- 3) «Мария Волконская» – п'єса на 5 дій за мотивом «Русские женщины»

Некрасова.

- 4) «Записки сестры волонтерки» – нарис із спогадів Пащенко О. М.
- 5) «Жіноча доля в творах Шевченка» – нарис і стаття.
- 6) «У війну та мир» – п'єса на 2 дії.
- 7) «Участь школи в революційному рухові» – нарис з фрагментів життя.
- 8) «Крамольная учительница» – нарис.
- 9) «Буркова доля і недоля» – оповідання.
- 10) «Нове Запоріжжя» – поема про події в Закарпатті в 30-х роках.
- 11) «Незнані...» – п'єса на 4 дії (події 19, 20 років).
- 12) «Мішанці» – п'єса на 5 дій.
- 13) «Змарнована сила» – п'єса на 3 дії.
- 14) «Відкриття Кам'янець-Подільського університету» – стаття.
- 15) «Вінок Тарасових днів» – нарис.
- 16) «Лист у простори світу» – стаття.
- 17) «Розлука» – новелка.
- 18) «Страшні події» – нарис.
- 19) «Поєднання» – новелка.
- 20) «На щаблях життя» – роман (не закінчено).

Примітки:

1) З цього першого списку дещо розгублено, дещо забрано при трусах та арештах. Є й такі, що потребують переробки. Тут «Записки сестры волонтерки» як щоденник для читання. Кілька моїх читань відбулося публічно в Кам'янецькому міському театрі в 1907 р.

2) Дальші списки моїх опрацювань за час мого перебування в закладах соціального забезпечення – роки 1950–1970.

2-ий список:

Нариси (із спогадів Пашенко О. М., Шульмінської О. М.).

3-ій список:

Інсценізації літературних творів українських класиків.

4-ий список:

Інші інсценізації.

5-ий список:

Біографічні п'єси.

6-ий список:

Інсценізації літературних творів дитячої літератури.

7-ий список:

Різні п'єси, оповідання, драматичні образки...

3) Опрацювання за списками 3, 4, 5, 6 – для потреб школи, сільських клубів, літературних гуртків, для гуртків народного творчества.

2-ий список. Нариси (із спогадів Пашенко-Шульмінської О. М.).

1) «Шкільна поема» (про сільську школу XIX віку.

2) «Участь школи в революційному рухові».

3) «Перша професійна жіноча спілка в Тифлісі».

4) «Записки сестры волонтерки» (1904–1905 рр.).

5) «Відродження української школи» (1905–1917 рр.).

6) «Народне земство Кам'янецьчини на Поділлі» (1917–1920 рр.).

7) «Відкриття Кам'янець-Подільського університету» (1918 р.).

8) «Відродження української школи на Західних землях України» (1939 р.).

9) «Червоний Хрест» (1941–1943 рр.).

10) «По наказу із Берліна» (1943 р.).

11) «Материнство» (1920–1943 рр.).

12) «Життєпис» (1889–1949 рр.).

13) «На Тарасовій могилі» (1950 р.).

14) «Посмертна маска Шевченка» (1961 р.).

15) «Український самодіяльний народний театр в Тифлісі» (1970 р.).

Примітки:

«Записки сестры волонтерки». По російськи для журналу «Русское богатство» за 1910 р., 7, 8 книги.

«Посмертна маска Шевченка». Для музею в Каневі.

Зо 3 роботи зазначені в першому і в другому списках – перероблялися другий раз, бо перший варіант був втрачений, або інший фрагмент одної теми.

3-й список:

Інсценізації творів класиків української літератури.

1) Квітки-Основ'яненка – «За правдою». П'єса на 5 дій за повістю «Ко-
зир-дівка».

2) Марко Вовчок – «Два світи». Кінодрама за повістю «Інститутка».

3) Нечуя-Левицького – «Бурлачка». Кіно-п'єса на 10 частин за повістю
«Бурлачка».

4) Панаса Мирного – «Пропаша сила». Кінодрама на 12 частин за ро-
маном «Хіба ревуть воли...»

5) Панаса Мирного – «Пилипко». П'єса на 2 дії за оповіданням «Мо-
розко».

6) Руданського Степана – «Рід слов'ян». Кінофільм – казка за казкою
«Цар соловей».

7) Коцюбинський Михайло – «Полонинська пісня». Кінодрама за пові-
стю «Тіні забутих предків».

8) Коцюбинський Михайло – «Полонинська пісня». (Другий варіант).
П'єса на 5 дій.

9) Коцюбинський Михайло – «Страх». П'єса одноактівка за оповіда-
нням «Сміх».

10) Федькович Юрій – «Бунтарі-дезертири». П'єса на 5 дій (8 картин),
або музична драма на 5 дій (8 картин) за його творами.

11) Франко Іван – «Захар Беркут». П'єса на 5 дій (8 картин) за повістю
«Захар Беркут».

12) Франко Іван – «Перехресні стежки розійшлися». П'єса на 5 дій (9
картин) за повістю «Перехресні шляхи».

13) Кобилянська Ольга – «Мати – зболена, горем похилена мати».
П'єса на 5 дій (6 картин) за повістю «Ніоба».

14) Кобилянська Ольга – «Прагнення жити перемогло». П'єса на 4 дії
(7 картин) за повістю «Царівна».

15) Кобилянська Ольга – «Гуцулка». П'єса на три дії за оповіданням
«Не культурна».

16) Стефаніка Василя – «За хлібом». Одноактівка за оповіданням
«Кам'яний хрест»¹.

4-ий список:

Інші інсценізації літературних творів.

1) Кундзіч Олексій.

«Верховинець» – п'єса на 5 дій за оповіданням «Коля йде до Коломиї».

2) Вільде Ірини.

«Кінець (династії) Річинських» – п'єса на 5 дій за романом «Сестри
Річинські».

3) Вільде.

«Неля Річинська» – п'єса на 5 дій (8 картин) за романом «Сестри Річинські».

4) Вільде.

«Гасне (дух каноніка) в родині Річинських» за романом «Сестри Річинські».

5) Вільде.

«Світ широкий не клином зійшовся». П'єса на 4 дії за романом «Сестри Річинські».

6) Короленко Володимир.

«За хлібом». П'єса на 5 дій (7 картин) за повістю «Без язика»².

7) Короленко Володимир.

«У лихому товаристві». П'єса на 5 дій (7 картин) за повістю «Діти підземелля».

8) Конопницька.

«За хлібом». П'єса на 4 дії за поемою «Пан Бальцер»³.

9) Д'Амичіс.

«Марко». П'єса на 5 дій (7 картин) за повістю «Серця».

10) «Лонгфелло».

«Гайавата». Кінофільм двосерійний за поемою «Пісня Гайавати».

11) Говарда Фаста.

«Хотіли вмерти на волі». Кінофільм за романом «Останній кордон».

5-ий список.

П'єси біографічні для середніх шкіл:

П'ять п'єс з життя і творчості Шевченка Тараса:

I. «Мені тринадцятий минало...» П'єса на 5 дій.

1) «Вечір».

2) «Сирітство».

3) «В школі у дяка».

4) «Я пас ягнята за селом...»

5) «До пана за дозволом».

II. «Козачком за паном». П'єса на 5 дій.

1) «Біля дверей пана».

2) «В науці у Ширяєва».

3) «Перший промінь у житті».

4) «Серед (олімпійців)».

5) «Здобуто волю!»

III. «Широкі шляхи». П'єса на 5 дій (6 картин).

1) «Призвання».

2) «Серед рідні».

3) «Між двома світами».

- 4) «Засоби боротьби».
 - 5) (1 картина) «Кирило-Мефодіївське товариство».
- (2 картина) «Арешт».

IV. «На засланні». П'єса на 5 дій.

- 1) «В казармі».
- 2) «На Аральському морі».
- 3) «Муштра».
- 4) «Серед пісків».
- 5) «Настало свято».

V. «Змарнований, але нескорений». П'єса на 5 дій і епілог.

- 1) «З Нижнього не пускають».
- 2) «Друзі зустрічають».
- 3) «Змарновані мрії».
- 4) «І на сторожі їх поставлю слово...»
- 5) «Остання надія».

Епілог: «Остання ніч».

Три п'єси з життя і творчості Івана Франка.

I. «Івасева шкільна наука» – одноактівка.

II. «Співець кохання і трибун у боротьбі». П'єса на 4 дії.

- 1) «Лолинська історія».
- 2) «Розлука».
- 3) «По етапу».
- 4) «Невже кінець».

III. «Сіяч великих дум» – п'єса на 4 дії.

- 1) «Сміється Борислав».
- 2) «В родині».
- 3) «Поламані орлові крила».
- 4) «Це є пролог, не епілог...»

Три п'єси з життя і творчості Лесі Українки.

I. «Леся». П'єса на 5 дій (6 картин).

- 1) «Мій шлях».
 - 2) «Вставай, хто живий!»
 - 3) «Квітка ломикамінь».
 - 4) «В родині».
 - 5) (1-ша картина) «Одержима».
- (2-га картина) «Смерть друга».

Другий варіант.

I. «Леся» – п'єса на 5 дій (6 картин).

- 1) «Вийду сама проти страшної негоди».

- 2) «Вставай хто живий – година для праці настала».
- 3) «На ширшу дорогу».
- 4) «Квітка, що камінь пробила».
- 5) «Я все з тобою...»

(1-ша картина: «Все, все покинуть, до тебе полинуть, мій згублений квіте...»)

(2-га картина: «Уста говорять: він на віки згинув, а серце каже: ні, він не покинув!...»)

II. «Слово як твердая криця» – п'єса на 4 дії.

- 1) «Зашуміла буйним цвітом вже зелена Буковина...»
- 2) «Кину свої жалі на зелені галі...»
- 3) «Не так тії вороги, як свої же люди».
- 4) «Чола їх не вінчали лавровії віти».

III. «Порвались струни голоснії». П'єса на 4 дії.

- 1) «Наша дума, наша пісня не вмре, не загине...»
- 2) «Не зостане наша мова німим трупом слова...»
- 3) «Та нема гіршої муки як безсилі руки!...»
- 4) «Всім моїм мукам настане кінець – і це буде пильної праці вінець».

6-ий список.

Інсценізації творів дитячої літератури:

1) «Михайлик» – п'єса на 4 дії за фрагментами із повісті Стельмаха М. «Щедрий вечір».

2) «Літом на село, на поля, на луки...» – інсценівка для шкільного кінофільму повісті Васильченка Степана «Олов'яний перстень».

3) «Валерій Волков» – інсценізація за сторінками повісті Ткача Дмитра «Есть стоять на смерть» для шкільного кінофільму (10 картин і епілог).

4) «Леся» – сценки-образки з дитячих літ Лесі Українки за сторінками повісті Олійника Миколи «Леся».

5) «Сирітська доля – що голка в сні...». Драматичний образок на 1 дію за сторінками повісті Шевчука В. «Вітрила».

6) «Сергійко» – п'єса на 3 дії за оповіданням Шарова «Посылка».

7) «Степанко в Шаргородській бурсі» – сценка на 1 дію з фрагментом із повісті Пільгука Івана «Повій, вітре!»

8) «Степом, степом...» – драматичний етюд за мотивом оповідання Пригари М. «Могила в степу».

9) «Січова школа козацька» – сценка за оповіданням Пригари Марії «Михайлик береться до науки».

10) «Справжній товариш». Сценка за мотивом оповідання Письменної Л. «Юрко їде до табору».

11) «Пашин учитель» – драматичний образок за мотивом оповідання Пархоменка О. «Пашин учитель».

12) «Приблуда» – п'єса на одну дію за оповіданням Васильченка Степана «Приблуда».

13) «Будемо дружити!» – драматичний етюд. Фрагмент за повістю Короленка В. «Слепой музыкант».

14) «Судова розправа звірів і людей» – літературно-драматична композиція твору Івана Франка «Як звірі правувалися з людьми» (дитячий маскарад).

15) «Маячок». П'єса в двох картинах за оповіданням «Маячок» Ладичця В.

16) «Хочу до школи» – драматичний етюд за оповіданням Воскресенської «Серце матері».

17) «Покута помогла» – драматичний етюд за оповіданням «Серце матері» Воскресенської.

18) «Як же це погано!...». Сценка на одну дію за оповіданням Ладичця «Вузлик».

7-ий список.

Різні п'єси, оповідання:

1) «Чорним по білому» – п'єса на дві дії.

2) «Як половецький набіг». Драматичний образок.

3) «Пригодонька» – оповідання.

4) «Небесні птахи». Казка.

5) «Якщо побували у Дзвонковому, то заверніть ще й у Глухе» – п'єса на 3 дії.

Примітка:

Це все, що пригадалося по всіх 7-ми списках. Дещо і загинуло.

Не знаю, що мною за останні кілька років послано до Архіву-музею (фонд № 92), бо маю дарчий акт тільки за цей 1971 рік. Може можна було б ще щось дослати?

Шульмінська О. М.

18 листопада 1971 р.

ЦДАМЛІМ України. – Ф. 39. – Оп. 1. – Спр. 48. – Арк. 1–7 зв.

¹Ця п'єса входить як частина трилогії «За хлібом».

²Ця п'єса входить як частина трилогії «За хлібом».

³Ця п'єса входить як друга частина трилогії «За хлібом».

*Стрельбіцька Н.І.,
Халайцян В.П.,
Климчук В.В.,
м. Хмельницький*

ЗНАМЕНИТИЙ ПРОСКУРІВСЬКИЙ ДОКТОР-ОФТАЛЬМОЛОГ ТА ПРЕДСТАВНИК МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ ПОЛОЗОВ

В історичній довідці розглядається медична та громадська – діяльність представника органів міського самоврядування, гласного міської думи, відомого лікаря-офтальмолога м. Проскурова Сергія Миколайовича Полозова.

Ключові слова: *Проскурів, гласний, міська дума, органи міського самоврядування, лікар-офтальмолог, погром, гайдамаки*

На сучасному історичному етапі значну роль у розвитку суспільства продовжують відігравати, насамперед, представники інтелігенції, люди високого сумління, сповнені почуття обов'язку перед рідною землею, люди, якими славиться Україна.

В місті Хмельницькому, на розі вулиці Декабристів та провулку Шкільний, що в мікрорайоні Гречани, потопає серед мальовничої зелені дерев, декоративних кущів і квітів красивий столітній будинок, який місцеві жителі називають «школою юннатів» або «школа доктора Полозова». Тут знаходиться профільний заклад позашкільної освіти – Хмельницький обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді, до якого дружно збігаються навчатися, працювати і відпочивати дітлахи й учнівська молодь з навколишніх шкіл і осель мікрорайону, а педагоги та науковці краю, України і зарубіжних країн часто збираються тут на свої різноманітні науково-освітні форуми.

Згідно з рішенням виконкому Хмельницької обласної Ради від 14 жовтня 1976 року № 280 та завдяки особистому наполегливому втручанням й авторитетним клопотанням в облвно, міських і обласних партійних та радянських органах влади Любові Петрівни Манорик, директора Української республіканської СЮН у ті роки, Хмельницька обласна станція юннатів отримала колишнє приміщення й земельну ділянку Хмельницької восьмирічної школи № 12 в мікрорайоні Гречани (4 будинки).

Центральний корпус школи, де юннатівський заклад з 1992 року уже як Хмельницький обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді розміщується в нинішній час, збудований для гречанських дітей ще напере-

додні першої світової війни на території панського маєтку місцевим поміщиком Сергієм Ніловичем Нахімовим і його зятем Сергієм Миколайовичем Полозовим – знаменитим проскурівським лікарем-офтальмологом.

Їх імена, а особливо ім'я доктора, добре знані серед місцевих жителів і не зважаючи на час завжди згадуються ними з почуттям глибокої поваги. Як стверджували сучасники С.М. Полозова і ті, хто пам'ятав про нього як людину й фахівця, такого як він лікаря від Бога в Проскуріві ніколи не було ні до нього, ні після.

Сергій Миколайович Полозов народився в 1877 році на Смоленщині в старовинному російському місті Рославль, у великій купецькій сім'ї.

Батько – Микола Олександрович Полозов був у місті дуже відомою і шанованою людиною. У свій час він об'їхав всю Росію та майже півсвіту, побувавши в Японії, Китаї та Сінгапурі. Його стараннями в губернії були збудовані дві школи.

Матір – Катерина Григорівна Мікешина була родичкою знаменитого скульптора и художника Михайла Мікешина, автора пам'ятників Богдану Хмельницькому в Києві, «Тисячоліттю Росії» в Новгороді та багатьох інших.

Відомий скульптор, народний художник СРСР Сергій Конєнков, який також жив у Рославлі й ще з дитячих років часто бував у гостях у сім'ї Полозових, у книзі «Мой век» писав, що глава сім'ї - Микола Олександрович дотримувався демократичних поглядів, вважаючи за необхідне змінити існуючий стан речей, коли гроші правлять світом. Своїх дітей він теж виховав демократами й достойними людьми.

Старша донька Миколи Олександровича – Ольга закінчила в Санкт-Петербурзі жіночий медичний інститут, стала лікарем, дружила з відомим російським пролетарським письменником Максимом Горьким. Середня донька – Марія також закінчила жіночий медінститут, працювала лікарем на заводі разом з Михайлом Івановичем Калініним, майбутнім Головою Президії Верховної ради СРСР, з яким згодом підтримувала дружні стосунки й лікувала членів його сім'ї. Молодша донька – Ніна стала викладачем літератури, була відзначена найвищою в СРСР нагородою – орденом Леніна.

Старший син Миколи Полозова – Олександр, захворів ще в молодому віці й закінчив життя в психіатричній лікарні, тому свою справу він передав другому сину - Миколі. Їх третій брат Дмитро, після закінчення Академії художеств, жив у Смоленську й Мінську, де викладав малювання, вивчав білоруську народну творчість, зібрав етнографічну колекцію, що стала основою Державного музею Білорусі. Дружив з поетом Янкою Купала. В 20-30-х роках жив у Ленінграді, де й пережив блокаду в роки Другої світової війни. Його син Микола, за прикладом батька, також став

художником і відомим колекціонером, який збирав предмети мистецтва, бони (паперові гроші), книги, документи. Після його смерті колекція була передана родичами в Рославльський музей, а Миколі Дмитровичу Полозову незабаром було посмертно присвоєно звання «Почесний громадянин Рославля».

Ось у такій сім'ї народився й виріс молодший син Миколи Олександровича – Сергій Полозов, який після закінчення в рідному Рославлі прогімназії, де навчався разом із майбутнім відомим художником та скульптором Сергієм Коненковим. За прикладом своїх старших сестер вирішив теж стати лікарем і вступив на медичний факультет Московського університету, котрий закінчив з відзнакою в 1902 році.

Після спеціалізації в Німеччині, Сергій Миколайович Полозов став лікарем ЛОР і окулістом в одній особі та повернувся на рідну землю.

Можливо, що саме в Москві він і познайомився зі своєю майбутньою дружиною Валентиною Нахімовою – донькою Сергія Ніловича Нахімова, внука Миколи Степановича Нахімова, рідного брата знаменитого адмірала Павла Нахімова, героя Синопської битви та оборони Севастополя. Сергій Нілович доводився адміралу внучатим племінником.

Він жив у Москві, мав демократичні погляди і був близько знайомий з відомим письменником графом Львом Толстим. Літній період він проводив разом з родиною у своєму маєтку в мазурському селищі Гречани Проскурівського повіту, де мав у господарстві багато фруктових дерев, велику пасіку з приміщенням медогонки, а від торгівлі медом – гарні прибутки.

Валентина Нахімова отримала хорошу домашню освіту і все життя також дотримувалась демократичних принципів. До одруження вона жила в Цюріху, де дружила з російськими революціонерами-емігрантами – Вірою Засулич, Георгієм Плехановим, Павлом Аксельродом, Володимиром Бонч-Бруєвичем.

Одружившись з Валентиною Нахімовою, Сергій Полозов поріднився з біологом и генетиком Миколою Тимофєєвим-Рєсовським, рідна тітка якою була дружиною брата Сергія Ніловича – Миколи.

Після весілля Валентини із Сергієм Полозовим, батько виділив їй посаг – 328 десятин землі в їх спадковому родинному Гречанському маєтку, що знаходився неподалік від містечка Проскурів. Сюди й переїхала в 1910 році молода сім'я Полозових на постійне проживання.

Сергій Миколайович став працювати в Проскуріві лікарем-офтальмологом у лікарні й амбулаторії, а ще вів приватний прийом хворих. Як унікальний спеціаліст із ЛОР і офтальмології, він швидко здобув визнання серед своїх колег та популярність у пацієнтів і місцевих жителів.

Через те, що до маєтку в Гречанах було задалеко, а бажаючих лікуватись у доктора Полозова ставало все більше й більше, його близький друг і

колега – відомий проскурівський лікар та громадський діяч Шполянський Мойсей Львович надав йому приміщення під кабінет для прийому пацієнтів у своєму власному будинку в центрі міста. Зі зростанням професійної майстерності, кількості вилікуваних людей та популярності, зростав також і потік хворих до доктора Полозова. У дні прийому їх С.М. Полозовим, Аптекарська вулиця, що прилягала до дому Шполянських, завжди була заповнена возами – хворі різних статків, національностей та віросповідань з'їжджалися сюди з усієї округи, з ближніх і дальніх містечок та сіл.

Як свідчили ще місцеві старожили, неподалік від залізниці він, за підтримки тестя – Сергія Ніловича, збудував у маєтку в Гречанах лікарню, відому як «больница доктора Полозова», і красиву простору школу в 1912 році, виділивши під її територію 2,5 га землі з маєтку родини Нахімових, завдяки чому місцеве населення отримало можливість фахово лікуватись, а діти – навчатись у «школі доктора Полозова». В 1928 та 1957 роках тут збудували ще 2 будинки з навчальними приміщеннями й квартирою для директора школи, які сьогодні утримуються в гарному стані й використовуються для навчання дітей.

Згодом приміщення відомої в окрузі лікарні було зруйноване, а от будинок школи добре зберігся та дбайливо доглядається нині, хоча й був у епіцентрі боїв влітку у 1941 та навесні 1944 рр., і тут розмішувалися солдати-зенітники з німецького окупаційного війська, окремі з яких побували тут ще в 1918 році й деякий час також квартирували у її класах, добре знали місцевих жителів та приязно ставились до них. Коли ж сталося так, що гречанські дітлахи проникли через вікно в школу і викололи Гітлеру очі на портреті, ці солдати швидко знайшли новий і замінили понівечений юними диверсантами портрет фюрера та взяли під свій захист директора від кари гестапівців. Розлючений німецький комендант, у дружини якого дев'ятирічний мазур Ецько (Едвард) поцупив довгу золоту ланцюжку і порізав її кліщами й поділився з друзями-пастушками, побачивши переляканий вигляд обличчя, опухлого від сліз і кропиви малого бешкетника, і дізнавшись про долю сімейної золотої прикраси, ошелешено розвів руками, сердито помахав Ецьку пальцем та посоромив його за вчинок.

Того ж 1944 року в класні кімнати школи вселилися разом зі своїми кіннями й вояки з відступаючої за німцями козачої кінної бригади. Озлоблені і жорстокі донські казаки-колаборанти, які залишили по собі у Гречанах недобру славу, тероризували місцевих жителів, безжалісно шмагали нагайками хлопчаків у колгоспній стайні за дитячі пустощі та спалили для своїх потреб добротний шкільний паркан, споруджений ще поміщиком, довжиною майже 0,4 км (дубові дошки товщиною 50 мм і висотою 2 метри). На місцях колишніх окопів та артилерійських позицій ще з після-

воєнних років понині ростуть яблуні старого шкільного плодового саду і розміщені учнівські навчально-дослідні земельні ділянки, за якими доглядають юннати.

Сьогодні цей будинок часто називають «школа юннатів», адже після закриття загальноосвітньої 8-річної школи № 12 м. Хмельницького, тут з 1976 року в її приміщеннях та на земельній ділянці розмістилася обласна станція юних натуралістів, яку в 1992 році реорганізували в Хмельницький обласний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді і нові покоління юннатів займаються тут улюбленою справою.

Варто відмітити, що поряд з успішною лікарською практикою, доктор С.М. Полозов, ім'я якого в той час уже стало добре відоме в місті й повіті, вів широку громадську діяльність: до Лютневої революції – в Земстві, в період Першої світової війни – в земському союзі, організовуючи навчання медсестер на базі лікарні і санітарну службу для Південно-Західного фронту, а після революції – на виборних посадах в системі охорони здоров'я. Його призвали у армію як лікаря з самого початку світової війни, де він прослужив начальником сануправління до розвалу фронту більшовиками. Виїхати ж за кордон після революції доктору Полозову не дали самі проскурівчани, які зуміли вмовити його зостатися в місті разом зі своєю сім'єю. Згодом він і сам не захотів покидати свій просторий будинок у Гречанах, улюблених собак, друзів, пацієнтів та мальовничий край, який запав йому в душу.

В лютому 1919 року, під час сумнозвісного Проскурівського погрому, спровокованого більшовиками й затіяного козаками отамана Семесенка, і масових жорстоких убивств єврейських сімей (жахливою смертю під час різанини загинуло майже 3000 людей), в домі доктора Полозова знайшли прихисток і рятувались багато місцевих жителів-євреїв, а сам Сергій Миколайович ходив по місту і як лікар без страху перед лютоючими бандитами виконував свій лікарський обов'язок. Ризикуючи собою, він заходив у єврейські будинки, рятував там поранених та прямо на вулицях надавав першу медичну допомогу пораненим і відвозив їх у лікарню.

В цей надзвичайно небезпечний час всі дорослі члени його сім'ї, в якій було окрім нього з дружиною ще шестеро дітей, тесть із тещою, вихованка й няня зі своєю донькою, озброїлись, щоб чинити опір озвірілим нападникам. Але авторитет доктора Полозова був у місті таким великим, що на нього, одягнутого в білий лікарський халат, під час погрому не посмів напасти жоден душолюб, а вдиратися у його дім, щоб убивати євреїв, які знайшли в ньому сховище та захист, бандити так і не наважились.

Подібна трагічна історія згодом повторилася в листопаді 1920 року, коли петлюрівці спільно з савинківцями, уже втікаючи з Проскурова від червоних кавалеристів бригади Г.Котовського, також затіяли погром.

П'яних душогубів, які зненацька вдерлися в будинок Шполянських, де був лікарський кабінет доктора Полозова, він знову відчайдушно зустрів у білому халаті і не поступився їх вимогам та не допустив у будинку різанини.

З перших же днів вторгнення в місто більшовиків, у Сергія Миколайовича почалися проблеми з їх владою, а особливо – чекістами й новими чиновниками від медицини, котрим не подобався незалежний і волелюбний характер розумного та поважного доктора. Його потягли в ЧК і чекісти шість годин тримали в натовпі затриманих, а потім допитували, вимагали від нього золота й робили обшук, сподіваючись його знайти, ставили до «стінки» і погрожували розстрілом за племінника, який пішов служити білогвардійцям. Не вбили, бо він був найкращий і незамінимий як висококваліфікований лікар та вмільний організатор лікувальної справи у місті.

Новоявлені чиновники від медицини стали йому диктувати свої вимоги. Вони змушували його відмовитись від приватної практики, завдяки котрій він утримував свою велику й багатодітну сім'ю, четверо з яких – студенти, а ще троє менших дітей і дружину з пристарілими батьками. Він не погодився відмовитися від приватної практики, і за це мстиві чиновники його покарали – виключили з профспілки лікарів. Потім схаменулись і покликали назад, але тоді він уже й сам не захотів повертатись.

Після утвердження в Проскуріві більшовицької Радянської влади, нові чиновники все ж таки «зрозуміли» Сергія Миколайовича Полозова, визнали його потрібним і призначили першим завідуючим лікувальною частиною Проскурівського повітового відділу охорони здоров'я. Він же став ще й організатором та завідуючим відділення з лікування хвороб очей, вух, горла і носа при Проскурівській міжрайонній лікарні.

В розпал Голодомору не зміг більше терпіти наруги нової влади й дивитись на жахи більшовицького господарювання, переслідувань, знущань та вбивств місцевих людей колишній власник мастки і тесть С.М. Полозова – Сергій Нілович Нахімов, який жив тут разом із родиною ще з осені 1918 року. Скориставшись великою дозою вероналу, він покінчив із собою.

Влітку 1936 року доктор С.М. Полозов організував пересувну бригаду лікарів для боротьби з трахомою и риносклеромою – хворобами очей, що були справжнім «бичом» для сільського населення. За два наступних роки ця бригада, очолювана Сергієм Миколайовичем, об'їздила всі райони Проскурівського округу. 25 липня 1937 року про неї написала «Правда» – центральна газета Радянського Союзу. В публікації згадувалось, що лише за один день у містечку Ярмолинцях лікарі прийняли 370 хворих, які приїхали з різних сіл. А тижнем раніше, в містечку Красиліві, пацієнтів було майже 700!

Не важко й порахувати та визначити, що за весь цей час доктор С.М. Полозов і його колеги надали допомогу десяткам тисяч пацієнтів, а самовіддану працю їх колективу мала б гідно оцінити більшовицька влада.

В цей час в Країні Рад лютував Великий терор лєнінців-сталїністів, що не оминув грєчанських мазурів і заможних родин, окремих представникам яких вдалось вижити. Безневинних людей сталінські сатрапи масово заарештовували й засиляли в Казахстан і Сибір, «зачищаючи» тили Червоної Армії перед нападом СРСР на Польщу. Кому вдавалось – втікали працювати в шахтах Донбасу, що було в ті роки рівноцінне небезпечним каторжним роботам.

15 грудня 1937 року, заледве переступивши 60-літній рубіж життя, Сергій Миколайович Полозов скінчався від інфаркту. Тепер важко встановити, що ж за обставини, чому, хто і як довели його до такого стану та вкоротили йому віку.

Згідно зі спогадами корінних жителів, знаменитого доктора, якого так безмежно поважали й любили всі без винятку, вийшов хоронити увесь Проскурів. В той день місто буквально обезлюдніло, а його населення, прощаючись із дорогою їм людиною, заповонило весь шлях, де проходила похоронна процесія, що простягалася до його могили аж із-за мосту від Грєчан, нинішніми вулицями Кам'янецькою та Проскурівського підпілля. Незважаючи на велику віддаль, домовину з тілом покійного доктора люди несли на руках від його будинку з Грєчан до самого міського кладовища, де він навіки упокоївся серед інших поважних лікарів-проскурівчан.

Овдовіла Валентина Сергіївна Полозова разом зі своєю сім'єю переїхала з Проскурова в Росію і померла у віці 94-х років у місті на Неві – Ленінграді.

Сьогодні могилу Сергія Миколайовича Полозова з його ім'ям, висіченим без зазначення дат життя на білій мармуровій надмогильній плиті, зовсім нескладно знайти на центральній алеї Старого кладовища міста Хмельницького поряд з красивими надгробними пам'ятниками командира 12-ї артилерійської бригади генерал-майора Аркадія Івановича Картамишева та проскурівських лікарів. Могутній платан із колючим дротом, давно врослим у його стовбур, що був колись і чомусь опутаний цим дротом вище коріння, виріс поряд з могилою. Він підіймав і перевертав своїм коренем мармурову надмогильну плиту. Нещодавно це дерево комунальники зрізали.

Десятиліттями ім'я доктора-офтальмолога Сергія Миколайовича Полозова шанується й пам'ятається в середовищі хмельницьких лікарів, а пацієнти з таким прізвищем часто відчували до себе особливу увагу в лікарнях міста.

До цього часу його ім'я, людяність і любов до дітей, зі щирою повагою часто згадують грєчанські мазури та педагоги-натуралісти «школи юннатів», які тут навчають дітей і зберігають будинок, збудованої ним школи та родючу землю, що їй належить, як безцінний спадок і пам'ять про його

світле ім'я. А в колективі юних натуралістів Хмельницького ОЕНЦУМ є нащадок однієї із доньок доктора Полозова і роду адмірала Нахімова – юннат Євгеній Чубаков, сім'я якого зберігає світлу пам'ять про Сергія Миколайовича та пишається ним.

В даний час міською й обласною владою і пам'яткоохоронцями розглядається питання про внесення освітянського будинку юннатів «школи доктора Полозова», що уже став сторінкою нашого минулого, до переліку пам'яток історії і культури, а території Хмельницького обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді – надання статусу дендрологічного парку місцевого значення.

Невтомна і багаторічна праця Сергія Миколайовича Полозова внесла значні позитивні зміни в подальший розвиток медицини в Проскуріві та на теренах Подільського краю. В будь – який період часу є люди – справжні патріоти свого міста, які готові віддати життя на його благо. Одним із таких патріотів Проскурова, справжнім прикладом для всіх був і залишається Сергій Полозов.

Ім'я Сергія Полозова назавжди вписане золотими буквами в історію міста Хмельницького та медицини нашого краю. Можливо, що було б справедливо назвати славним ім'ям знаменитого доктора одну з міських лікарняних установ чи вулиць. Обов'язок вдячності вимагає від нас, хмельничан, поставити цю яскраву непересічну особистість в почесний ряд людей, які своєю невтомною працею звеличували наш край.

Джерела та література:

1. Юннати Хмельниччини (нарис з історії юннатівського руху Хмельницької області) – Видання друге, доповнене і перероблене за редакцією Климчука В.В. /упорядники: Холевінська М.Я., Степанець Г.І., Зотова О.В. – Хмельницький, «Поліграфіст-2», 2011. – 160 с. іл.
2. Єсюнін С. Легендарний проскурівський лікар: Полозов С.М. // Проскурівський телеграф. – 2014 – №28-29
3. Спогади про С.М. Полозова окремих старожилів селища Гречани /Записала Н.І.Стрельбіцька 14 – 18.03.2012.
4. Стрельбіцька Н.І. Історичні аспекти зародження, розвитку і діяльності міського самоврядування міста Проскурова (70-ті р. XIX – 20-ті р. XX ст.)//Місто Хмельницький в контексті історії України. – Хмельницький, Кам'янець – Подільський: Оіум, 2006.– 440 с. Студії Кам'янець – Подільського Центру дослідження історії Поділля. Т.2.
5. <http://www.proskurov.info/about/information/history/959-2008-11-20-07-40-15;>
6. <http://roslavl2.narod.ru/Stati/biblioteca/16.html> ;
7. <https://jewishkrasivov.org.ua/kbp/o-proskurovskix-pravednikax> ;

Трембіцький А.М.
м. Хмельницький

ЖУРНАЛІСТ, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ, ПИСЬМЕННИК І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ ПАВЛО БОГАЦЬКИЙ

В українській історіографії ХХ ст. життєві шляхи непересічного українського письменника і публіциста, журналіста і літературознавця, пластового і політичного діяча, редактора періодичних і книжкових видань, учасника Української революції 1917–1921 рр., подолянина Павла Богацького майже не знайшли свого відображення. Оскільки імена таких, як він, були вилучені з історії українського культурного процесу і приречені на забуття, як і їхні твори. Проте такі знані дослідники з української діаспори, як-от: Л. Богацький (*Сідней*, 1994) [1], С. Довгаль (*Мюнхен*, 1963) [8], А. Животко (*Краків*, 1943) [9], І. Качуровський (*Нью-Йорк*, 1979) [11], Р. Микитович (*Мельбурн*, 1986) [31], І. Рибчин (*Сідней*, 1953) [25; 26], Б. Романенчук (*Філадельфія*, 1969) [27], В. Січинський (*Нью-Йорк*, 1954, 1955) [6; 28], М. Шаповал (*Прага*, 1932) [2, с. 37–39] частково розкрили життєві шляхи, діяльність і творчу спадщину подолянина, професора, доктора соціології. Фрагментарні статті-газети подано в «Енциклопедії українознавства–II» (*Мюнхен*, 1955; *Київ*, 1993) [4], довіднику «Українці Австралії» (*Сідней*, 2001) [5] у праці «Українська хага» (*Нью-Йорк*, 1955) [2] та у часописах української діаспори «Вільне слово» (*Торонто*, 1963) [19], «Листки дружнього зв'язку. Бюлетень 1-го куреня УПС ім. Степана Тисовського» (*Сідней*, 1963) [14; 16], «Свобода» (*Нью-Йорк*, 1963) [18; 20].

З надбанням Україною незалежності Павло Богацький, як вірний син українського народу, почав потрохи входити в українське національно-культурне життя. Зокрема, історико-краєзнавчі розвідки опублікували відомі подільські краєзнавці В. Горбатюк (2012) [7] і Є. Назаренко (1999) [15], історик В. Прокопчук (1999, 2000) [22–24] та інші (2013) [29]. Короткі відомості про нього подали довідково-енциклопедичні видання: «Енциклопедія української діаспори» (Київ, 1995) [17], «Українська журна-

лістика в іменах» (Львів, 1996) [13], «Історія України: маловідомі імена, події, факти» (Київ, 1999) [24], «Енциклопедія сучасної України» (Київ, 2004) [12], «Вікіпедія» [3] та інші. Крім того, у 1999 р. з нагоди відзначення 90-річчя заснування у Києві часопису «Українська хата» (1909) газета «Українська мова і література» (№ 10) присвятила цій події і одному з чільних редакторів журналу П. Богацькому майже цілий номер та оприлюднила його спогади «Від «Української хати» до «Музагету» [19].

Павло Олександрович Богацький народився 17 березня 1883 р. у містечку Купин (*нині – село Городоцького р-ну Хмельницької обл.*), у сім'ї священника [2, с. 6, 37; 7, с. 72; 12; 16; 20; 28]. Пізніше у своїх спогадах він писав, що стародавній шляхетський польсько-німецький рід Богацьких по лінії батька походив від дворянина, письменника і складача релігійних пісень Карла Генріха Богацького (*1690, *Янків – †15.06.1774, Галле*). А по лінії матері від «старого священницького роду Цапукевичів, що з діда-прадіда (104 роки. – А. Т.) сиділи на одній парафії в селі Павлівці (*нині – Калинівський р-н, Вінницької обл.*)» [19]. Згодом сім'я переїхала у с. Грицьків (*нині – Городоцький р-н*), а пізніше – у с. Нестерівці (*нині – Дунаєвецький р-н*), де минуло дитинство й отроцтво Павла [7, с. 72].

Павло Богацький «перші початки науки одержав від дяка Каленика Ковальського, а на десятому році був відвезений до повітової духовної школи до Кам'янця» [2, с. 37], після її закінчення вступив до Подільської духовної семінарії [2, с. 37; 12], яку закінчив у 1903 р. [12; 16; 28]. В. Січинський та М. Шаповал, які особисто добре знали Павла Олександровича, наголошували, що він був звільнений з 5 класу духовної семінарії у грудні 1902 р. за редагування шкільного україномовного рукописного часопису «Проба сил» і за участь в «українському русі взагалі» [2, с. 37; 7, с. 72] на підставі резолюції архієрея «за дух, не соответствующий духу семінарії» [2, с. 38]. Після «молодечого захоплення орнітологією», Павло «захопився літературою, а натрапивши на «недозволені» книжки, захопився ще й революційною акцією» [2, с. 37] та брав активну участь в українських гуртках і «побирав українофільську» науку в таких відомих подільських громадян, як Є. Січинський, К. Солуха, В. Чехівський та ін. [28].

У 1903 р. Павло Богацький, «не в приклад іншим свідомим українцям» [28], вступив до офіцерсько-юнацької школи у Вільно (*нині – м. Вільнюс*), яку закінчив 24 березня 1906 р. у ранзі підпоручника [2, с. 38; 12; 16; 28]. В. Січинський зауважував, що «в ті часи українська молодь, що мала бодай стихійну українську свідомість, оминала військові школи, щоб, мовляв, «не служити царю» та взагалі, під впливом соціалістичних ідей, була настроєна протимілітарично. Тому поміж українською молоддю – земляками викликав подив «поручник і свідомий українець» [28]. Після закінчення військової школи був призначений офіцером 10 роти Луцького полку піхоти у м.

Ромни (*Полтавщина*), де легко нав'язав революційні знайомства [2, с. 38] і брав участь у підпільній військовій організації «Військовий союз». Невдовзі його за інтенсивну революційну діяльність серед солдатів було заарештовано і ув'язнено в «Косий капонір» Київської військової цитаделі. Через 5,5 місяців його звільнили з в'язниці і позбавили права продовжувати військову службу, що в подальшому вберегло його від участі у Першій світовій війні [2, с. 38; 7, с. 72; 16]. Великою несподіванкою «була вістка, яку передавали пошепки», що у 1906 р. П. Богацького «заарештували військові органи за ... українську революційну діяльність серед вояцтва російської армії!» [28]. Вийшовши з в'язниці Павло Олександрович «завзявся до продовження освіти, але, на жаль, шлях до університету був заборонений» [2, с. 38], тому в 1907–1908 рр. він навчався на агрономічному відділі Київського політехнічного інституту [2, с. 38; 7, с. 72; 12; 16], але повного «курсу не докінчив» [1, с. 38]. Одночасно займався журналістською і літературною діяльністю [28], яку розпочав ще у 1906 р. [7, с. 72; 12; 20], був літературним співробітником багатьох українських часописів, друкувався у літературно-артистичному альманасі «Терновий листок» (*Київ*, 1908), часописах «Громадський голос» (*Київ*, 1906–1914), «Рідний край» (*Полтава*, 1905–1910), «Український студент» (*Київ*, 1913–1914), журналі «Бджола» (*Львів*, 1908) та інших [2, с. 38; 7, с.72; 12].

Після спаду революційних подій 1905–1906 рр. почали з'являтися журналісти, що розробляли ідеологічні основи визвольного руху і національного світогляду. У 1907–1908 рр. він зазнайомився з поетом Олексієм Коваленком та іншими молодими письменниками, що почали купчитись у Києві з розвитком української преси. Це стало поштовхом для трьох колишніх підпоручників російського війська Павла Богацького, Андрія Товкачевського та Микити Шаповала (М. Сріблянський) до заснування у 1909 р. літературно-науково-громадського, економічного ілюстрованого місячника книжкового формату «Українська хата» [2, с. 38; 7, с.72; 12]. Основними меценатами і видавцями журналу була «ціла громадка «хатян». Це були «люди не тільки не маєтні, але, навіть, люди, що не мали постійної платної праці, сталого заробітку» й «самі ледве перебивалися з хліба на воду і субсидувати видавництво були не в силі». Проте П. Богацький, Л. Будай (Котик), Ю. Будяк (Покос), О. Коваленко, Ю. Сірий (Тищенко), В. Скрипник і його дружина Людмила, Г. Чупринка, М. Шаповал і його дружина Ольга все ж «почали і вели впродовж шести років, допровадивши видання журналу до стану, де він міг спокійно існувати, дещо збільшувати свій розмір, частино оплачувати працю своїх цінних співробітників та, розпочавши при журналі й видавництво («Життя й мистецтво») книжок, видати добрий десяток їх» [2, с. 15]. Навколо альманаху, який впродовж п'яти років «зростав і формою, і зовнішнім виглядом, і змістом», гуртувалася

студентська молодь, учителі, письменники, дрібні урядовці, науковці, критики і публіцисти, які стали головним ядром, рушійною силою часопису. Новий модерний журнал, в якому публікувалися твори тих, кому довелося відіграти значну роль в новій українській літературі яка йшла в парі з національним пробудженням українського народу [14]: Х. Алчевської, М. Вороного, М. Євшана, О. Кобилянської, М. Коваленка, Г. Комарової, Я. Мамонтова, О. Олеся, М. Рильського, В. Свідзінського, В. Стефаніка, П. Тичини, А. Товкачевського, Л. Українки, М. Філянського, І. Франка, Г. Чупринки, М. Яцьківа [7, с. 73; 12; 14], Г. Журби, Н. Кибальчича, О. Плюща [4], Г. Хоткевича, М. Шаповала [14], тримав напрям на психологізм, віддавав перевагу мистецькому над тенденційним [7, с. 73].

Павло Богацький «особливо багато праці редакційної, літературознавчої, дослідчої та організаційної вложив, видаючи відомий літературний місячник «Українська хата» з березня 1909 р. по серпень 1914 р. [28], будучи його постійним і незмінним редактором [2, с. 38; 20]. Водночас на сторінках журналу він під власним прізвищем [2, с. 41], під псевдонімом «Стоколос Як.» чи криптонімом «П. Б.» [2, с. 44] друкував свої прозові твори, тонкі, психологічного характеру оповідання й повісті («Не доскочив», «Помстилася», «Сонечко», «Тільки правду дай!» та інші), короткі рецензії, театральні замітки, пройняті повагою, толерантністю, глибокими знаннями життя. Серед них праці «Нині одпускаєці... /пам'яті П. Житецького/» (1911), «Театральні замітки» (1911), «Провінціал. Газетна помилка і аматори» (1913), «Український театр в 1912 році» (1913), «Фрагмент. Осінній цвіт /психологічні арабески/» (1913) [2, с. 15].

Із вибухом Першої світової війни стався розгром усього українського життя і в серпні 1914 р. журнал «Українська хата» було заборонено, а його редактора і видавця П. Богацького разом з «іншими українськими діячами за журналістичну, літературну і наукову працю» заарештовано і вислано в Наримський край (*Сибір*) [2, с. 38; 7, с. 73; 12; 14; 16; 20; 28]. Письмениця Г. Журба у 1959 р. згадувала, що однією з причин його ув'язнення і конфіскації часопису стала публікація ним деяких матеріалів, у т. ч. її оповідання «Коняка» [14]. Павла Олександровича у серпні 1914 р. «як небезпечного революціонера, навіть не мобілізували до війська, натомість т. зв. адміністративним порядком (без суду і слідства – як це практикується в російській імперії) заслано на Сибір в пустельні і тяжко доступні області». Проте у «житті засланця стався дуже рідкий випадок. За ним поїхала його наречена (теперішня дружина), переходячи всі страшні муки російських тюремних «етапів» та примітивного транспорту в худоб'ячих вагонах і кінських «кібітках» [28].

Після лютневої революції 1917 р. П. Богацький з дружиною повернувся із Сибіру в Україну і зразу поринув у громадську діяльність [28]. У квіт-

ні 1917 р. на першому Українському Національному Конгресі його обрали першим секретарем [2, с. 38]. Він став одним із організаторів і керівників «Селянської спілки» (*Київ*, 1918–1919) [2, с. 38; 12], а вже невдовзі виконував обов'язки начальника народної міліції Києва і Київського повіту. Під час гетьманату Павла Скоропадського був заарештований німецькими військовими органами у зв'язку зв справою викрадення членами антинімецького «Союзу порятунку України» директора Російського зовнішньоторговельного банку Абрама Доброго [2, с. 38; 7, с. 73; 12; 16; 20; 28], які «забрали в нього літературу, рукописи» [28], і до листопада 1918 р. відбував ув'язнення [7, с. 73; 12], під час якого уклав збірку новел «Камелії» (*Київ*, 1918) [7, с. 73; 16; 28]. З проголошенням Української Народної Республіки у 1919 р. зайняв посаду столичного отамана м. Києва [2, с. 38; 12; 20; 28], а по залишенні Києва Директорією був прикомандирований до корпусу Січових стрільців. Із березня 1919 р. [2, с. 38], як отаман Коша охорони республіки [2, с. 6; 12; 20; 28], брав участь у боях із більшовиками у складі корпусу Січових стрільців [2, с. 6; 7, с. 73; 12; 16; 20] на Волині та Західному Поділлі [1, с. 38]. У 1919–1920 рр. перебував у Кам'янці-Подільському – спершу, як отаман Коша охорони республіки, згодом – архіваріус Кам'янець-Подільського державного українського університету, повітовий комісар Кам'яниччини [7, с. 73; 12], а з осені 1919 р. очолював Кам'янець-Подільську Січову команду пласту [16].

Упродовж 1917–1920 рр. як журналіст брав живу участь у часописах «Книгарь», «Подільський шлях», «Україна», «Шлях», «Слово» [7, с. 73; 12; 16; 28], «Наш Шлях», «Наша Думка» та інших, що виходили у тодішній столиці Української Народної Республіки – Кам'янці-Подільському [1, с. 38; 7, с. 73]. Зібрав багато матеріалу «до історії революційних рухів в Україні» [28] та опублікував праці «Варвара Рєпніна і Т. Шевченка» (*Київ*, 1917), «Перше кохання Т. Шевченка» (*Київ*, 1917), спогади «Український державний університет в Камінці на Поділлі» (*Кам'янець-Подільський*, 1918), «Урочисте відкриття Камінецького державного українського університету» (*Кам'янець-Подільський*, 1918) [6, с. 41] тощо.

Після поразки Української революції 1917–1921 рр. П. Богацький, як учасник боїв української армії з московськими більшовиками, 20 листопада 1920 р. разом із українським військом [28] вимушено емігрував до Польщі [7, с. 73; 12; 16] і мешкав у Варшаві, де разом із відомим журналістом О. Саліковським [16; 28] редагував газету «Українська трибуна» (*Варшава*, 1920) [12] і, не маючи засобів до життя, «рубав дрова на Поліссі» [16].

Весною 1922 р. на запрошення Управи Українського громадського комітету [16] переїхав до Праги для участі в організації української культурної праці [2, с. 38; 20]. Тут, як член редакції і керівник видавництва

«Нова Україна» [1; 7, с. 73; 9; 11], редагував громадсько-політичний та літературно-мистецький часопис «Нова Україна» (1922–1923) і неперіодичний орган ЦК Української партії соціалістів-революціонерів «Трудова Україна» (1932–1939) [2, с. 38; 7, с. 73; 12; 16; 28]. А також співпрацював з українськими часописами «Бібліологічні вісті» (*Київ*), «Записки НТШ» (*Львів*), «Наша громада» (*Подєбради*), «Сьогочасне й минуле» (*Львів*), «Українське життя» (*Станіслав – нині Івано-Франківськ*) та ін. [2, с. 38].

М. Шаповал згадуючи празький період життя і діяльності П. Богацького писав, що коли «прийняти до уваги величезну громадську працю і особливу активну участь в організації української культурної і наукової праці в ЧСР, то перед нами виступить постать практичного соціолога піонерського типу з доби відродження України» [2, с. 38–39]. У травні 1926 р. Павла Олександровича обрали головою Українського Громадського видавничого фонду в Празі [2, с. 38; 7, с. 73; 12; 16; 20], секретарем якого був подолянин Євген Приходько [10]. Перебуваючи в Празі, він «найбільше віддав своєї праці, хисту і знання «Українському Громадському видавничому фондові», який очолював до 1929 р. і який «видав велику кількість наукових праць, підручників та літературних творів української еміграції» [28].

У 1929 р. П. Богацький очолив Кабінет шевченкознавства новоствореного Українського соціологічного інституту в Празі [2, с. 38; 7, с. 73; 12; 16; 20]. 10 грудня того ж року Наукова рада Українського соціологічного інституту на пошану його 25-літньої громадської і літературної праці іменувала його доктором соціології «honoris causa» [2, с. 39] і професором по кафедрі літературознавства [2, с. 39; 16], а в 1930 р. обрали ученим секретарем і членом дирекції інституту [2, с. 38].

У празький період свого життя і діяльності приділяв увагу громадській діяльності, як один із провідних діячів Української партії соціалістів-революціонерів [12], брав активну участь у роботі Українського громадського комітету [7, с. 73; 12] та багатьох наукових установ, зокрема, був дійсним членом Українського історико-філологічного товариства у Празі [16; 28], членом Товариства прихильників книги і Біологічної комісії НТШ у Львові [28]. Його основна наукова праця проходила в бібліографічній, журналістській, літературознавчій і письменницькій сферах. Особливо цінними для сучасних науковців є його бібліографічні дослідження творів Т. Шевченка, які публікувалися у рубриці «Нове про Шевченка» впродовж 1923–1926 рр. у ЛНВ і в 1927–1929 рр. у збірнику «Народознавство». З бібліології Т. Шевченка вчений написав багато праць, серед них «До історії критичного видання «Кобзаря» Т. Шевченка: бібліографічна замітка» (*Львів*, 1925), «Празьке видання «Кобзаря» Т. Шевченка 1867» (*Київ*, 1927), «Повне видання дворів Т. Шевченка ВУАН» (*Прага*, 1937), «Фальсифікатори

Шевченка» (*Львів*, 1939) та інші. Оцінюючи його наукову працю, можна із певністю сказати, що він «став найвидатнішим «Шевченкознавцем» нашої доби» [2, с. 38].

У галузі бібліології, письменства і соціології, П. Богацький «визначився, як невтомний працівник, редактор, видавець, дослідник літературних напрямків» [2, с. 38], про що свідчать такі його праці: «Сьогочасні літературні прямування» (*Прага*, 1923), «Матеріали до критичного видання творів Грицька Чупринки» (*Прага*, 1926), «Хронологічний покажчик творів Гр. Чупринки» (*Прага*, 1926), «Ucrainica в журналі «*Casopis ceskeho Musea*» від початку його існування по 1926 рік (1827–1925)» (*Львів*, 1927), «В. Самійленко: до історії його поеми «Гея» (*Львів*, 1927), «Ф. Достоевський – українець» (*Подєбради*, 1928), «М. Драгоманов. Вибрані твори» (*Прага*, 1932) та ін. Крім того, а час свого перебування поза межами України видав повість «Під баштою зі слонові кості» (*Берлін*, 1923), есе «Сучасний стан світового мистецтва» (*Прага*, 1924) та інші [7, с. 74; 16].

У 1940 р. він переїхав у Берлін, де в 1943–1945 рр. працював у редакції «Українського вісника», «рятуючи не одного свого земляка від ока «гестапо» [28]. Водночас досліджував тексти поезій Т. Шевченка та робив критичні огляди їх видань. На жаль, його велика праця «Історія критичного видання творів Т. Шевченка з років 1930–1942» пропала в роки Другої світової війни. Лише невелику частину цієї критично-бібліографічної монографії під назвою «Кобзар» Т. Г. Шевченка за сто років: 1840–1940» було надруковано в часопису «Українська книга» (1942) і видано окремою книжкою (*Краків*, 1942) [7, с. 74; 16]. У ній дослідник зробив оцінку давніших видань, зокрема, Празького видання «Кобзаря» з 1876 р. Крім того, він опублікував збірку новел «На шляху до освіти» (1941), «Г. Квітка-Основ'яненко» (1943), «Іван Котляревський» (1943), «Літературна грамотка» (1943–1944) та ін. Серед них особливо цінним є праця «Грицько Чупринка: студія про життя і працю» (1944) та оригінальне дослідження «Нові літературні прямування» (1942) [2, с. 39].

Після закінчення Другої світової війни П. Богацький переїхав до Міттенвальду (*Баварія*), де у 1945–1949 рр. викладав історію української літератури в українській гімназії та вчительській семінарії у таборі переміщених осіб [7, с. 73; 12; 16]. В цей період він продовжує свої наукові дослідження і видає цікаву працю «До історії української журналістики в рр. 1909–1914» (*Новий Ульм*, 1949), а також свої спогади «Мій дім, мій край... моє життя: хроніка життя родини Богацьких» (*Міттенвальд*, 1947; *Київ*, 2004). У цих спогадах автор подумки звертався до «рідного краю, звідки походив його рід» і виношував «ідею написати широке автобіографічне полотно – повість-хроніку». На жаль, він написав лише одну – першу частину, де розкрив скитальче життя старого емігранта з України, який

в «очікуванні кращої долі своєї родини, вештався по таборі під самими Альпами та пересипався, мов хлопчик крем'ярами, своїми думками, мріями, планами, а найбільш та найчастіше своїми згадками, спогадами давно минулого». Емігрант вважав вартим записати свої спогади «не для науки наступним поколінням, бо воно завжди розумніше від батьків», а щоб передати тим українцям, які вже народились на чужині, «останки свого сентименту до рідної землі, до рідного народу, до знайомого йому закутка України, до незабутнього клаптика родинного поля, двору, саду та того всього, що складає в його уяві – мій дім – мій край, а разом з тим його життя, його я». Старий емігрант із боєм згадує, що, на жаль, сам ніколи не питав своїх батьків «про діда, прадіда, хто вони, звідки походили, чим жили, над чи працювали» і тільки тепер він «зрозумів свою помилку, а разом з тим свою втрату. Він, мов той дикун, жив і не цікавився минулим своїм, свого роду а значить, і свого народу, своєї землі...» [19].

Коли через ліквідацію таборів «ДіПи» почалась масова еміграція українців із Західної Європи, Павло Богацький у 1949 р. виїхав до Австралії та оселився у місті Тріул на південь від Сіднею. Влаштувався робітником на сталеплавильний комбінат [7, с. 74; 12; 16], де заробляв «на життя тяжкою фізичною працею» [25]. Пізніше з дружиною і сином придбав кусок землі та побудував дім [16], у якому мешкав до своєї смерті.

П. Богацький був активним громадським діячем, вже 16 квітня 1949 р. став членом 1-го Куреня УПС ім. Ст. Тисовського [20], а в 1951 р. – дійсним членом (*пластун сеньйор*) під псевдо «Тигр». Діяльність цієї пластової організації тісно пов'язана з організацією «Молода Січ», статут якої укладено на основі засад Бойден Пауела [12; 16]. Його праця серед молодих українських пластунів «була незвичайно цінна, яку він проводив без розголосу і непомітно для громадянства». Молоді пластуни його любили і поважали, «спеціально за його ідеальну справедливість, безсторонність і чесність». Коли він як «старший пластун» чи «старший виховник» завідував їдальнею, то саме в той час харчі були найкращі і дітям найбільше смакували» [28]. За визначну та багатолітню керівну і виховну діяльність у Пласті в 1958 р. нагороджений орденом Святого Юрія в золоті [12; 16].

У 1953 р. він став одним із засновників і дійсним членом НТШ в Австралії [12], того ж року його обрано дійсним членом Бібліологічної комісії НТШ [16]. Українська громада Австралії у 1953 р. відзначила 70-річчя українського громадського діяча, письменника, науковця та редактора П. Богацького, а відділ НТШ в Австралії видав «чепурну брошуру про життєвий шлях, наукову працю і біографію важніших писань свого дійсного члена», громадського діяча, письменника і шевченкознавця [6, с. 40; 25; 28]. Він продовжував літературну діяльність і в часопису «Вільна думка» (*Сідней*) [7, с. 74; 12; 16] опублікував одну з останніх своїх праць про

Шевченка «Трагедія самотнього серця. Інтимна сторінка біографії Т. Шевченка» (1950), яка своїм психологічно-біографічним характером перекується з деякими ранніми працями [6, с. 41]. У багатьох україномовних виданнях Канади і США [18] видрукував низку споминів про своє життя [7, с. 74], зокрема, автобіографію дитячих літ «На горбах Поділля» (1959) [16].

Об'єднання українських письменників «Слово» (США), зважаючи на те, що на еміграції мешкав сеньйор українського літературного життя – редактор «Української хати» П. Богацький (Австралія) та визначні співробітники часопису, влаштувало у березні 1959 р. у Філадельфії вечір споминів «Літературний Київ, перед п'ятдесяти роками», із «спеціальним наświetленням ролі «Української хати». О. Тарнавський відкриваючи вечір охарактеризував політичну і літературну ситуацію в якій зродився часопис, а Г. Журба згадала свої зустрічі і співпрацю з П. Богацьким і співробітниками й авторами журналу. Зі своїми спогадами про П. Богацького виступив професор О. Грановський-Негрицький (США) [17].

Характеризуючи літературно-наукову працю Павла Богацького варто наголосити, що «крім статей і рецензій, про сучасний український театр і красне письменство, особливо цінні його розвідки про Т. Шевченка, зокрема до текстології творів: критика редакцій тексту, історія їх постанов та змін, історія видань». Найбільш важливою, на думку вченого, є його «оригінальна і дуже цінна праця» – «Мала літературна енциклопедія», що «знайомить читача з усіма явищами, напрямками і стилями в літературі та подає короткі відомості про українських письменників та цілу історію українського письменства». Ця праця, писав В. Січинський, «особливо потрібна в сучасну хвилю для курсів українознавства та інших українських шкіл на еміграції і треба гаряче побажати, щоб найскорше знайшовся видавець цього підручника нового типу» [28]. Але, на жаль, «Мала літературна енциклопедія» з поясненнями окремих гасел, була видана Левком Богацьким – сином П. Богацького лише у 2002 р. [7, с. 74; 12; 16].

Професор, педагог і пластовий діяч, доктор соціології «honoris causa», дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка, заслужений діяч української науки і журналістики, почесний член і основоположник Української громади у м. Вуллонгг (Австралія) [12; 18] Павло Олександрович Богацький помер 22 грудня 1962 р. на вилив крові у мозок внаслідок склерозу в м. Тріул (Австралія) [7, с. 74; 12; 16; 20]. Перед смертю тривалий час хворів, був майже спаралізований [16]. Похований на цвинтарі у Вуллонгг (Новий Південний Уельс) [18].

**УПРАВА НАУКОВОГО Т-ВА ім. ШЕВЧЕНКА
в АВСТРАЛІЇ**

з глибоким жалем повідомляю
Українське Громадянство, що 22-го грудня 1962 р.
відійшов у Вічність, на 79-му році життя
ПРОФЕСОР, ДОКТОР СОЦІОЛОГІЇ
"HONORIS CAUSA",

**Павло Олександрович
БОГАЦЬКИЙ**

Дійсний член Наукового Т-ва ім. Шевченка, заслужений
для української науки і журналістики, почесний член і ос-
новоположник Української Громади у Велонгонгу, Нова
Швіденна Валія, Австралія.
Похований на цвинтарі у Велонгонгу.

ВІЧНА НОМУ ПАМ'ЯТЬ!

Життєві шляхи і діяльність подолянина Павла Богацького, ще й досі чекають свого сучасного українського дослідника, а його творча спадщина залишається малодослідженою та майже невідомою широкому загалу істориків, літературознавців і краєзнавців. Хоча його заслуги в «українському революційному русі, організаційній праці, журналістичній і пропагандивній роботі та зокрема літературознавчій праці – виходять поза звичайне коло буденних явищ та заслуговують найбільшого відзначення. А це тим більше, що виняткова скромність та ідеалістичне наставлення цієї людини не давали можливості ширшим колам громадянства знати про цілу муравлину і надзвичайно сумлінну працю П. Богацького» [28]. Адже в якій би країні він не знаходився, завжди працював на українську ідею, літературу, журналістику.

Джерела та література:

1. Богацький Лев. Павло Богацький. *Альманах українського життя в Австралії*. Сідней, 1994. С. 926–928.
2. Богацький П., Шаповал М., Животко А. *Українська хата*. Київ 1909–1914 / Упоряд. Сава Зеркаль. Нью-Йорк: Українська громада ім. М. Шаповала, 1955. 50 с.
3. Богацький Павло Олександрович [Електронний ресурс] / *Вікіпедія*. URL: <http://uk.wikipedia.org/wiki/>

4. Богацький Павло. *Енциклопедія українознавства*—II. Київ: Глобус, 1993. Т. 1. С. 143.
5. Богацький Павло. *Українці Австралії: енциклопедичний довідник*. Сідней: «Вільна думка» і Товариство збереження української спадщини в Австралії, 2001. С. 76: фото.
6. В. С. [В. Січинський]. П. О. Богацький. *Шевченко: Річник УВАН 4* (Шевченківська конференція УВАН 1955). Нью-Йорк, 1955. С. 40–41.
7. Горбатюк В. 4 березня. Письменник-модерніст, редактор і видавець. До 130-річчя з дня народження Павла Олександровича Богацького. *Календар знаменних і пам'ятних дат Хмельниччини на 2013 рік* / Упр. культури, туризму і курортів Хмельниц. облдержадмін.; Хмельниц. ОУНБ. Хмельницький, 2012. С. 72–75.
8. Довгаль Спиридон. Згадка про Павла Богацького. *Вільна Україна* (Мюнхен). 1963. № 37.
9. Животко А. Павло Богацький. *Краківські вісті* (Краків). 1943. Ч. 44. 4 березня.
10. З Українського Громадського видавничого фонду в Празі. *Свобода* (Джерсі-Сіті). 1923. Ч. 266. 14 падолиста. С. 2.
11. Качуровський Ігор. Роля «хатян» у розвитку української літератури (До семидесятиріччя заснування журналу «Українська хата»). *Свобода* (Нью-Йорк). 1979. Ч. 88. 21 квітня. С. 2.
12. Кость С. А., Білокінь С. І. Богацький Павло Олександрович. *Енциклопедія сучасної України*. Т. 3. Біо–Бя. Київ, 2004. С. 121.
13. Кость С. Богацький Павло. *Українська журналістика в іменах: матеріали до енциклопедичного словника* / ред. М. М. Романюк. Львів, 1996. Вип. 3. С. 12.
14. Літературний Київ п'ятдесят років тому. *Листки дружнього зв'язку. Бюлетень 1-го куреня УПС ім. Степана Тисовського*. 1963. Ч. 2. С. 6–7 [Електронний ресурс]: URL: <http://www.plast.org.ua/?pageid=870> (30.04.2013). – Назва з екрану.
15. Назаренко Євген. Письменник з Купина. *Проскурів* (Хмельницький). 1999. 4 липня. С. 7.
16. Павло Богацький – «Тигр» (1883–1962). Життя і праця. *Листки дружнього зв'язку. Бюлетень 1-го куреня УПС ім. Степана Тисовського*. 1963. Ч. 2. С. 1–3 [Електронний ресурс]: URL: <http://www.plast.org.ua/?pageid=870>
17. Павло Богацький. *Енциклопедія української діаспори*. Київ: НТШ, НАН України, 1995. Т. 4. С. 45.
18. Павло Олександрович Богацький [некролог]. *Свобода* (Нью-Йорк). 1963. Ч. 12. 19 січня. С.3.
19. Погребенник Федір. Мій дім, мій край, моє життя (хроніка родини Богацьких). Неопублікований мемуарний твір Павла Богацького. *Пам'ятки України* (Київ). 2004. № 3–4 [Електронний ресурс]: URL: <http://donklass.com/arhiv/histdisk/heritage/heritage/istorija/istorichni%20postati/Bogacky/Bogacky.htm>

20. Помер Павло Богацький, письменник та літературознавець і пластовий діяч. *Свобода* (Нью-Йорк). 1963. Ч. 6. 11 січня. С. 1.
21. Помер проф. П. Богацький. *Вільне слово* (Торонто). 1963. 26 січня.
22. Прокопчук В. С. З горбів Поділля. *Городоцький вісник*. 2000. 7 жовтня.
23. Прокопчук В. С. Павло Богацький – наш земляк з австралійської діаспори, учений, краєзнавець. *Дунаєвецький вісник*. 1999. 4 і 6 листопада.
24. Прокопчук В. С. Павло Богацький – учений, краєзнавець. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. Київ, 1999. Вип. 9. С. 357–364.
25. Рибчин Іван. Павло Богацький в 70-річчя. Сідней, 1953. 15 с.
26. Рибчин Іван. Павло Богацький. Профіль. *Слово* (Сідней). 1953. № 1.
27. Романенчук Б. Богацький Павло. *Азбуковник: Енциклопедія української літератури*. Філадельфія, 1969. Т. 1. С. 380–381.
28. Січинський В. Павло Богацький. *Свобода* (Джерсі-Сіті). 1954. Ч. 38. 26 лютого. С. 4.
29. Трембіцький А. М. Літературознавець, письменник, журналіст і політичний діяч Павло Олександрович Богацький. *Дунаєвеччина очима дослідників, учасників і свідків історичних подій: збірник науково-краєзнавчих праць* / [редкол.: Прокопчук В.С. (гол.) та ін.]. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д. Г., 2013. Вип. 5. С. 572–584.
30. Щоб наша слава та й не пропала... *Свобода* (Нью-Йорк). 1971. Ч. 175. 22 вересня. С. 3.
31. Mykytowycz R. Pavlo Bohatsky: A Founding Member of the Shevchenko Scientific Society in Australia. *Ukrainian Settlement in Australia: Second Conference, Melbourne, 5–7 April 1985* / Ed. M. Pavlyshyn. Melbourne: Monash University, Department of Slavic Languages, 1986. P. 117–134.

КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ

*Львівський В.М.
м. Хмельницький*

СКАРБНИЦЯ СИМВОЛІВ І ЗНАКІВ: МУЗЕЙ ГЕРАЛЬДИКИ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АКАДЕМІЇ

Інтерес до геральдики почав відновлюватись на початку 90-х років минулого століття. Цей процес поширився у багатьох країнах колишнього Союзу. Особливо активно запрацювали геральдисти Білорусі, Росії, Молдови та України.

Активними солідарними діями геральдисти цих країн почали відроджувати традиції вітчизняного герботворення, повертати процес створення гербів у русло класичної геральдичної науки. Окремі геральдисти почали активно займатись герботворчою справою, створюючи нові символи своїх незалежних держав, територій, областей, міст і сіл. Стали утворюватися різні геральдичні об'єднання, товариства, спілки, геральдичні колегії.

У 1991 році з ініціативи львівських геральдистів і за підтримки прихильників цієї справи з інших областей України було створено Українське геральдичне товариство. Під керівництвом активістів товариства та членів його ради почали створюватися регіональні відділення. Під егідою товариства систематично стали проводитися наукові геральдичні конференції, зльоти геральдистів України.

Членами Українського геральдичного товариства, у процесі наукових дискусій була вироблена система і рекомендації щодо створення сучасних гербів незалежної України. Налагоджено друк спеціальних видань, серед яких матеріали конференцій, часописи, бюлетені, монографії та ін., систематизувався випуск значків із зображенням гербів.

Все це сприяло накопиченню великої кількості спеціальних геральдичних матеріалів у колекціях любителів геральдики. Доволі багатий арсенал подібного матеріалу був зібраний і автором цієї статті.

Захоплення геральдикою, емблематикою, сфрагістикою проявилось у мене ще в юності, більше 40 років тому. А з 1993 року, коли я став активним членом Українського геральдичного товариства, членом ради товариства і очолив обласне відділення геральдичного товариства, заняття геральдикою набуло системного характеру. У власній бібліотеці з'явилося більше сотні книг з геральдики, більшість з яких були досить рідкісними.

Колекція геральдичних знаків, після того, як було систематизовано їхній випуск, доволі швидко поповнювалася новими екземплярами.

Набуті теоретичні знання з геральдики дозволили швидко знайти себе на ниві герботворення. Почали з'являтися авторські герби районів, міст, сіл, корпоративних об'єднань, приватних осіб і окремих родів.

Незабаром творча майстерня, робочий кабінет стали своєрідним сховищем для зібраних експонатів. Книги з геральдики, значки з гербами, магніти, керамічні вироби, брелоки до ключів, прапорці, вимпели - все, що містило на собі герб, осідало в моїй колекції. Стіни майстерні та робочого кабінету були обвішані рамами і полицями, які містили геральдичні скарби. Часті гості, які відвідували Хмельницьку гуманітарно-педагогічну академію, почувши про цікаву колекцію, відвідували мій «міні-музей», із захопленням відгукуючись про побачене.

Окремі з відвідувачів, особливо науковці-історики, радили виставити все у великій кімнаті в академії, для загального доступу.

Пам'ятаю слова Анатолія Йосиповича Сиротенка, доктора педагогічних наук, професора, дійсного члена Академії педагогічних і соціальних наук, який сказав: «Таку красу в оцих тримати закутках?! Та для неї потрібен найкращий зал!»

Подібні слова я почув і від ректора Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії Інни Михайлівни Шоробури. Саме вона запропонувала розмістити весь виставковий геральдичний матеріал в одній із просторих світлих аудиторій, яку ми переобладнали під музей.

З цього й почалась робота над створенням своєрідного музею геральдики. І концепція музею, і внутрішнє оформлення, вітрини, стелажі - усе розроблялося автором цієї статті.

Як зробити, з чого почати, чий досвід використати – ці питання не давали спокою.

Почалося з пошуків аналогічних музеїв у світовій геральдиці. Але жоден пошуковий запит в мережі Інтернет не видав і натяку не тільки на зміст, а навіть на форму подібної збірні. Єдина інформація, на яку я натрапив, це згадка про напевне єдиний у світі Геральдичний музей у Дубліні (Ірландія), присвячений історії розвитку геральдичного мистецтва. Це дійсно один з перших і найстаріших музеїв, присвячених даній тематиці (1908 р.)

Потім на очі потрапило повідомлення про те, що у 2019 році за ініціативи директора Ермітажу, академіка Георгія Вілінбахова, який ще з 1992 року очолює Державну геральдичну службу при Президенті Росії, планують відкрити музей геральдики у Санкт-Петербурзі (РФ).

Отож, один вже існуючий музей, а один - у планах. І більше інформації про подібні заклади не траплялось.

Все інше – лише згадки про окремі геральдичні експозиції та тимчасові виставки.

У нас в Україні згадувалась геральдична колекція у Дніпровському історичному музеї, початок якій був покладений О. М. Полем та Д. І. Яворницьким.

Отож, все довелось робити без використання досвіду інших. І 12 жовтня 2012 року в рамках роботи Всеукраїнської науково-практичної конференції «Освіта, наука і культура на Хмельниччині», приуроченої до 75-річчя утворення Хмельницької області, музей був урочисто відкритий.

В основі концепції нашого музею – опора на історію становлення і розвитку геральдики взагалі, особливості й специфіка, основні періоди розвитку світової та української геральдики – від витоків до сьогоден-

ня. Значне місце у колекції музею займають зображення сучасних гербів Хмельниччини та добірки значків з гербами українських міст і населених пунктів зарубіжних країн. Центральне місце займає велика карта України із гербами міст по областях. Привертає увагу вітрина із фоліантами з геральдики, які на Хмельниччині існують у єдиному екземплярі.

На сьогодні музей функціонує як творча лабораторія для студентів гуманітарного факультету і навчально-методичний центр для студентів спеціальностей «Історія» та «Культурологія» з вивчення історії гербів міст і сіл України та країн світу. При музеї працює гурток «Геральдист», у якому студенти академії вивчають історію геральдики та закони герботворення.

У музеї часто проводяться тематичні екскурсії для учнів шкіл та інших навчальних закладів міста. Він став своєрідною візитівкою академії. Кожного разу, як тільки у стінах академії з'являються нові гості, їхній оглядовий маршрут проходить через музей геральдики. І вони, чи то гості зі столиці чи з інших регіонів України - часто заявляють, що подібного ще не бачили. Своє захоплення музеєм висловили й учасники XXXI зльоту геральдистів України, який проходив у Хмельницькому на базі музею 3-5 червня 2017 року.

Та й насправді, якщо аналізувати наявну інформацію, то ані в Україні, ані в інших країнах колишнього Радянського Союзу подібного музею немає. А це заохочує нас до нових кроків із наповнення музею експонатами, до вдосконалення, систематизації та модернізації експозиційного матеріалу і, звичайно, орієнтує на розширення самого приміщення музею.

А тим часом музей чекає на нових відвідувачів, яких цікавить геральдика, одна з найцікавіших спеціальних історичних дисциплін.

*Марценюк В.В.
м.Хмельницький*

ВИЗВОЛИТЕЛЬ УКРАЇНИ І ЄВРОПИ ВІД НАЦИЗМУ

У малолітці Григорій Сергійович Атаманюк зазнав гіркої долі, його юність обпалена воєнним лихоліттям. Він – з когорти відважних і мужніх, котрі наближали визволення України і Європи від нацизму.

Г. Атаманюк (другий зліва) з друзями-ветеранами

Босоного дитинство Григорія пройшло у Пилипах Олександрівських, Віньковецького району на Хмельниччині. Тільки – но юнак закінчив п'ять класів, як розпочалась війна. Гітлерівці та їх місцеві посіпаки не раз намагалися відправити підлітка на каторгу у проклятий рейх. Юнак переховувався у родичів, у лісах. Якось у їх хагину нагрянули гітлерівці та поліцаї. Вони допитували у матері Єфросинії Павлівни, де переховується син, жорстоко побивши неньку, яка після цього так і не змогла підвестися з ліжка.

Коли фронт перекотився через рідне село, Григорій добровольцем вирушив маршовою ротою воювати. До Перемоги йшов солдат у складі військ Другого й Першого Білоруських фронтів. Визволяв від фашист-

ської чуми міста і села, а переможні салюти зустрів у лігві нацистського звіра – рейхстазі.

Лише у липні 1949-го солдат Перемоги при орденах і медалях приїхав у рідне село. На другий день мобілізований воїн прийшов у райком комсомолу ставати на облік. Йому запропонували посаду завідувача клубом, а за сумісництвом очолити первинну спілчанську організацію. Згодом працював завідувачем магазином, головою сільської ради, головою сільського споживчого товариства тощо.

Під час відомих угорських подій 1956 року Атаманюка знову призвали в армію, де його залишили на надстрокову службу. Лише через 20 літ Григорій Сергійович вийшов на військову пенсію і подружжя переїхало до Хмельницького. Але він пов'язав свою долю знову ж з селом, тільки не у Вінковецькому, а у Хмельницькому районі. Його «засватали» заступником голови правління Ружичнянського споживчого товариства з торгівлі. Невдовзі Атаманюк очолив і його правління.

Нині Григорій Сергійович на заслуженому відпочинку. Активну участь бере у роботі обласної ветеранської організації, де й працює заступником голови комітету ветеранів Великої Вітчизняної війни. Він удостоєний знака «Почесний ветеран України» та є Почесним громадянином міста Хмельницького.

Поспішаючи на зустрічі з курсантами академії прикордонних військ України ім. Богдана Хмельницького, учнями професійно-технічних навчальних закладів, шкіл він розповідає за які бої удостоєний орденів Великої Вітчизняної війни та Червоної Зірки, чотирьох медалей «За відвагу», що прирівнюються до звання Героя Радянського Союзу.

Шкробот П.М.

м. Хмельницький

УРОКИ ДОБРОТИ, ПОРЯДНОСТІ...ГАЛИНИ СТЕПАНЕЦЬ.

Вона вчителька від Бога. А життєва стежина пролягла з села Гатна, що на Хмельниччині в Деражнянському районі.

Пам'ять про нього завжди жива. Галина Іванівна село згадує словами поета:

*«... Свіжість вечорова.
Весна у рідній стороні.
І українська рідна мова
Звучить, як музика, мені».*

В селі вона започаткувала свій життєвий шлях. Залюбки виконувала хатні облаштування, любила допомагати рідним по господарству.

Батьки – Іван Фемонович і Марія Іванівна завжди заохочували працелюбність доньки, леліяли у неї повагу до людей, особливо до старшого покоління.

А ще в сім'ї панував культ гуманності, прихильності до культурної спадщини читання творів Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки та інших письменників.

Свої здібності дівчина розвинула у подальшому – навчаючись у школах сіл Гатна та Коржовці.

Вчителі виявилися мудрими наставниками, дбайливими вихователями. За їх підтримки семирічку закінчила з похвальною грамотою. За покликом серця поступила на навчання до Кам'янець-Подільського педучилища. Після його закінчення вступила на стаціонарне відділення фізико-математичного факультету Вінницького державного педагогічного інституту. Природний розум і наполегливе навчання дали змогу закінчити інститут з відзнакою. І Галина Іванівна здобула фах вчителя математики та фізики. Працювала на Вінничині.

Добре пам'ятає вона свої перші педагогічні кроки завідувача, вчителя Біляно-Шаргородської середньої школи Чернівецького району.

Чимало прийшлося зустріти сюрпризів, коли виконувала обов'язки директора Гонтівської СШ Могилів-Подільського району (після ліквідації Чернівецького району).

Тут прийшлося побудувати типове двоповерхове приміщення середньої школи. Незважаючи на господарські турботи, активно займалася громадською роботою. Була депутатом сільської ради, громадським лектором, зустрічалась завжди з ветеранами, молоддю, учнями. Її уроки в школі, зустрічі з односельчанами завжди заряджали енергією, життєздатністю, всім тим, без чого не могла вижити людина.

Як і колись, так і тепер, зустрічі Галини Іванівни з людьми завжди ненав'язливі, поради – вміти прощати, вибачити один одному певні образи. А ще з її розповідей, вчинків, дорога до людських душ, зігріта її любов'ю до людини.

Стверджую це, бо знаю Галину Іванівну понад 20 років.

Добрий слід на педагогічній ниві зробила Галина Іванівна і на Хмельниччині.

Переїхавши сюди з сімейних обставин, вона здобула визнання. Тут на освітянській ниві попрацювала чотирнадцять років. Її призначили заступником начальника обласного управління освіти, який очолював відомий, досвідчений педагог Віталій Шайнога. В цей період багато новаторських починань народжувались в області. Будівництво шкіл тоді велося гігант-

ськими темпами, створювались сирітські школи-інтернати, діяли шкільні виробничі бригади тощо.

В цих умовах Галина Іванівна виконувала свою місію успішно. Була й ініціатором багатьох починань. Зокрема, створення комплексів «Школа – дитячий садок», удосконалення роботи позашкільних закладів. Скільки зусиль доклала аби вони перетворилися в обласні методичні центри.

Галина Іванівна взяла на себе роль посередника між школами і сільськогосподарськими навчальними закладами. Постійно опікувалась навчально-дослідними ділянками, учнівськими виробничими бригадами.

І успіх не забарився. Школи стали учасниками Всесоюзних і Всеукраїнських виставок досягнень народного господарства, найкращі нагороджувалися спеціальними відзнаками. Позитивно і те, що багато із тих, хто здобував первинну сільськогосподарську освіту в школі, стали досвідченими спеціалістами, керівниками господарств, які ще і сьогодні успішно працюють в галузі сільського господарства Хмельниччини, України.

Вже після виходу на пенсію Г.І.Степанець працювала методистом обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді. З її ініціативи видано брошуру «Юннати Хмельниччини», де описала проблеми і досягнення установи.

За час роботи в обласному управлінні освіти Г.І.Степанець відзначалась відомчими та державними нагородами. Вона «Відмінник народної освіти», пишається тим, що за сумлінну працю на освітянській ниві одержала орден «Знак пошани».

25 років Галина Іванівна торує стежину в обласній ветеранській організації. Дбає про те, аби повсемісно ветерани були наділені добротою, допомагає їм виживати в нелегкі часи сьогодення.

В обласній ветеранській організації Г.І.Степанець активну участь бере в роботі обласного волонтерського центру «Пенсіонер», який постійно організовує заходи для пенсіонерів в обласному центрі та на місцях.

Ветерани – це мої однодумці, я завжди з ними поріднена, – з гордістю відзначає Галина Іванівна.

Як і на педагогічній ниві, так і у ветеранській діяльності Галина Іванівна переймається питаннями патріотичного виховання молоді. Вона постійно виступає з бесідами, лекціями, в яких висвітлює історію нашого краю, показує як в різні часи наші земляки вели боротьбу за незалежність України.

Провідною темою виступів перед молоддю в даний час є тема, присвячена 75-річчю визволення України від нацизму.

Вона веде розповідь про Всеукраїнську естафету пам'яті «Слава визволителям України», присвячена цій даті, яка здійснює свою ходу в області.

Г.І.Степанець дбає і про те, щоб школи, інші навчальні заклади мали документи по вивченню історії нашого краю, пам'ятали про героїчну боротьбу краян проти нацизму в Другій світовій війні (1939-1945 рр.). З цією метою Галина Іванівна підготувала і видала друком чимало матеріалів.

В бібліотеки області, школи, у ветеранські організації надіслано видання «Ратна і трудова Слава Хмельниччини: пам'ять і шана», співавтором якого є Галина Іванівна. Читачі дізнаються з неї про славні подвиги земляків у Другій світовій війні, на трудовому фронті. Адже в ній розповідається про Героїв Радянського Союзу, Героїв праці, Героїв України, широко висвітлюються питання історії краю, боротьбу за незалежність України, захист кордонів на Сході нашої держави. Вона також видала за кошти спонсорів брошуру «Покоління не забудуть їх імена». Це видання також стало вагомим внеском у національно-патріотичне виховання молоді.

А ще як активістка обласного ветеранського об'єднання постійно переймається, щоб первинні ветеранські організації дбали про людей похилого віку. Їх здоров'я, побут, матеріальне забезпечення. До вирішення цього завдання залучає громадськість.

Внесок Галини Іванівни у ветеранську роботу був би неповний, якщо би не згадати про її участь у ветеранському міському хорі «Надвечір'я».

Якось після виступу колективу, в якому брала участь і Галина Іванівна почув схвалені слова про них:

*- Наші хористи співають,
ніби зернятка радості
в душу сиплять, світ тобі дарують...*

Схвальна оцінка. І приємно, що в цьому і оцінка нашої Галини Іванівни.

Особисто переконався, що її з задоволенням слухають діти, молодь, ветерани, знайомі і незнайомі.

Чому? – Задав собі питання.

Напевне, тому, що вона заражає енергією, життєздатністю, всім тим, без чого не може вижити людина.

Попри всі труднощі, болі душі, Галина Іванівна від своєї активності не відступає. Їй нещодавно прийшлося пережити душевну біль – пішов у потойбічний світ чоловік – Павло Максимович, з яким прожили 38 років. Але самотності вона не відчуває. Часто її відвідує син Валерій, знайомі і близькі люди.

А ветерани, односельці села Лісові Гринівці, що неподалік обласного центру, де мешкає Галина Іванівна, ідуть до неї, щоб почути добрі життєві поради як виживати у цьому світі.

Адже нелегко сьогодні приходиться багатьом і особливо людям похилого віку. На перешкоді знову і знову стають ті ж самі негаразди: про-

блеми медичного обслуговування, захмарні ціни на комунальні послуги, продукти харчування.

А в багатьох випадках мають місце факти грубого ставлення до ветеранів, нехтування їхніми вимогами.

І на всі проблеми односельців, ветеранів, Галина Іванівна реагує, по можливості підставляє своє плече до їх розв'язання. Разом з ними сподіваються на краще життя, яке забезпечить нова влада в нашій державі.

На педагогічній ниві, ветеранській роботі вона здобула визнання. І ось нещодавно вона відзначила свій 85-річний ювілей.

Славний життєвий рубіж долає у творчій праці. Їй вдячні за це учні, педагоги, громадськість, багаточисельний загін ветеранів області.

- Богата серцем і щира душею, - так по праву говорять про Галину Іванівну колеги по роботі, її вихованці, вдячні друзі.

За свій творчий шлях вона виховала достойних трудівників, які чесно працюють на Хмельниччині, Україні та в інших країнах.

Гордістю є й те, що справи Галини Іванівни продовжують педагоги, яких вона навчала, виховала, зробила все для того, щоб вони несли людям розумне, добре, вічне.

Уроки Галини Степанець наповнені чуйності, доброти, порядності. Її життєвий досвід став надбанням для молодих поколінь, ветеранів, земляків, усіх, з ким торує життєву стежину.

НАШІ АВТОРИ

Адамський Віктор Романович, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, член НСКУ

Баженова Стефанія Едуардівна, доктор історичних наук, професор, академік НАН ВО України, завідувачка кафедри економіки та туризму Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, провідний науковий співробітник Центру дослідження історії Поділля, член НСКУ, Почесний краєзнавець України.

Баженов Лев Васильович, доктор історичних наук, професор Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, академік Української академії історичних наук, завідувач Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, голова Хмельницької обласної організації НСКУ, Почесний краєзнавець України

Балабуст Надія Юрївна, кандидат педагогічних наук, заступник директора Департаменту освіти та науки Хмельницької міської ради

Блажевич Ольга Іванівна, старший викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Блажевич Юрій Іванович, кандидат історичних наук, доцент Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ, Почесний краєзнавець України

Вашук Надія Іванівна, вчитель-методист Кам'янець-Подільської СЗОШ №16

Галатир Віталій Вікторович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Державного архіву Хмельницької області, доцент Хмельницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом, член НСКУ

Говорун Валентин Давидович, вчитель біології і географії Хмельницького колегіуму імені В. Козубняка, вчитель-методист, член НСКУ, член Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України»

Григоренко Олександр Петрович, доктор історичних наук, професор, академік Міжнародної академії інформатизації, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Єсюнін Сергій Миколайович, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник Хмельницького обласного краєзнавчого музею, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Во-

лині Інституту історії України НАН України, заслужений працівник культури України, член НСКУ та НСЖУ, Почесний краєзнавець України

Завальнюк Олександр Михайлович, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, академік Академії наук вищої освіти України, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член президії НСКУ, Почесний краєзнавець України

Іваневич Лілія Анатоліївна, кандидат історичних наук, докторант Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Рильського НАН України, член НТШ і НСКУ

Ільїнський Валентин Михайлович, старший викладач Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії, Голова Хмельницького обласного відділення Українського геральдичного товариства, член НСКУ

Климчук Василь Васильович, директор Хмельницького обласного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді, член НСКУ

Комарницький Олександр Борисович, доктор історичних наук, доцент кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член НСКУ

Лавринчук Віталій Олександрович, методист БТДЮ Красилівської міської ради, член НСКУ

Мазорчук Віктор Володимирович, вчитель історії Западинського ліцею Красилівського району, член НСКУ

Марценюк Валерій Васильович, заступник директора Хмельницького обласного краєзнавчого музею, член НСЖУ

Прокопчук Віктор Степанович, доктор історичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, член-кореспондент Української академії історичних наук, дійсний член Центру дослідження історії Поділля і Південно-Східної Волині Інституту історії України НАН України, член правління НСКУ, Почесний краєзнавець України

Семенова Анна Миколаївна, аспірантка Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Стрельбицька Наталія Іванівна, старший викладач Хмельницького кооперативного торгово-економічного інституту, член НСКУ, заступник голови УТОПШ в Хмельницькій області.

Трембіцький Анатолій Михайлович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, член НТШ і НСКУ, Почесний краєзнавець України

Халайцян Володимир Петрович, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри образотворчого, декоративно-прикладного мистецтва та

трудового навчання Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії,
член НСКУ

Шкробот Петро Михайлович, кращезнавець, зав.прес-центром Хмельницької обласної ветеранської організації, почесний ветеран України,
член НСЖУ

ЗМІСТ

НАШ ЮВІЛЯР	3
<i>Балабуст Н.Ю., Блажевич Ю.І., Блажевич О.І.</i>	
ЗОЛОТОЛІТТЯ ІННИ МИХАЙЛІВНИ ШОРОБУРИ	4
ПУБЛІКАЦІЇ ПРО І.М. ШОРОБУРУ	12
МИТТЕВОСТІ ЖИТТЯ ЮВІЛЯРКИ	13
ГЕРБ ІННИ МИХАЙЛІВНИ ШОРОБУРИ	18
НАУКОВІ СТАТТІ	20
<i>Адамський В.Р.</i> ВИБОРИ ДО ВСЕРОСІЙСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ У ПРОСКУРІВСЬКОМУ ПОВІТІ	20
<i>Баженова С.Е., Баженов Л.В.</i> «СИН ПОДІЛЬСЬКОЇ ЗМЛІ, МИНУЛЕ ЇЇ ЛЮБИВ, ВИВЧАВ І ОПИСУВАВ, А СКАРБИ ЇЇ ПОВАЖАТИ ВЧИВ» (До 190-річчя від дня народження відомого історика, письменника, лікаря Й.Й. Ролле)	30
<i>Блажевич Ю.І., Ващук Н.І.</i> ОРИГІНАЛЬНІ ВИРОБИ І ЗАНЯТТЯ МЕШКАНЦІВ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	37
<i>Галатир В.В.</i> ЗАСНУВАННЯ ЦЕРКВИ СВЯТОГО МИКОЛАЯ ЧУДОТВОРЦЯ В С. ЧАБАНІВКА, НА ПОДІЛЛІ	48
<i>Говорун В.Д.</i> КОМПЛЕКСНЕ КРАЄЗНАВЧЕ ДОСЛІДЖЕННЯ М. ПОЛОННОГО	52
<i>Григоренко О.П.</i> НАЙВАЖЛИВІШІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ АКЦІЇ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ В ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД СВОЄЇ ДІЯЛЬНОСТІ	65
<i>Єсюнін С.М.</i> ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ НАВЧАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ МІСТА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО	81
<i>Завальнюк О.М.</i> ОЛІМПІАДА ПАЩЕНКО: НА ЗАХИСТІ УКРАЇНСЬКИХ ІНТЕРЕСІВ ЗА ПОЛЬСЬКОГО АДМІНІСТРУВАННЯ НА КАМ'ЯНЕЧЧИНІ (листопад 1919–липень 1920 рр.)	101
<i>Іваневич Л.А., Трембіцький А.М.</i> З ІСТОРІЇ ТВОРЧИХ ВЗАЄМОВІДНОСИН ВОЛОДИМИРА СІЧИНСЬКОГО ТА ВОЛОДИМИРА ГАГЕНМЕЙСТЕРА	112
<i>Комарницький О.Б.</i> УЧАСТЬ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ХМЕЛЬНИЧЧИНИ У НАУКОВО-ДОСЛІДНІЙ РОБОТІ У РОКИ ХРУЩОВСЬКОЇ «ВІДЛИГИ»	119

<i>Лавринчук В.О., Мазорчук В.В.</i> БРАТСЬКІ МОГИЛИ, ОДИНОЧНІ ТА ГРУПОВІ ПОХОВАННЯ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В МІКРОРАЙОНІ СЕЛА ЗАПАДИНЦІ ТА В С. РОСОЛІВЦІ КРАСИЛІВСЬКОГО РАЙОНУ	128
<i>Прокопчук В.С.</i> МАЛОВІДОМА СТОРІНКА ІСТОРІЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ХМЕЛЬНИЧЧИНІ	145
<i>Семенова А.М.</i> МЕМУАРНА ТА ЛІТЕРАТУРНО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА ОЛІМПІАДИ ПАЩЕНКО	154
<i>Стрельбіцька Н.І., Халайцян В.П., Климчук В.В.</i> ЗНАМЕНИТИЙ ПРОСКУРІВСЬКИЙ ДОКТОР-ОФТАЛЬМОЛОГ ТА ПРЕДСТАВНИК МІСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ ПОЛОЗОВ	163
<i>Трембіцький А.М.</i> ЖУРНАЛІСТ, ЛІТЕРАТУРОЗНАВЕЦЬ, ПИСЬМЕННИК І ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ ПАВЛО БОГАЦЬКИЙ	171
КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ	183
<i>Ільїнський В.М.</i> СКАРБНИЦЯ СИМВОЛІВ І ЗНАКІВ: МУЗЕЙ ГЕРАЛЬДИКИ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ГУМАНІТАРНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ АКАДЕМІЇ	183
<i>Марценюк В.В.</i> ВИЗВОЛИТЕЛЬ УКРАЇНИ І ЄВРОПИ ВІД НАЦИЗМУ	187
<i>Шкробот П.М.</i> УРОКИ ДОБРОТИ, ПОРЯДНОСТІ... ГАЛИНИ СТЕПАНЕЦЬ	188
НАШІ АВТОРИ	193

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ХМЕЛЬНИЦЬКІ КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

НАУКОВО-КРАЄЗНАВЧИЙ ЗБІРНИК

ВИПУСК 27

Підписано до друку 16.07.2020. Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 11,4

Надруковано: ФОП Стрихар А.М.
м. Хмельницький, вул Чорновола, 37.
тел.: (096) 709-11-10